

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРВЯКОВА ОКСАНА ВІКТОРІВНА

УДК 342.922

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХСИУТ ПРАВ
СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право
(Юридичні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____О.В. Червякова

Науковий керівник – доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Гетьман Євген Анатолійович

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Червякова О.В. – Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» (081 – Право) – Харків, 2018.

В дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Дане правове явище досліджено з точки зору його розуміння як реакції уповноважених суб'єктів на порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності задля забезпечення та гарантування їх реалізації. Доведено, що сферою дії господарського права не охоплено регулювання відповідних відносин, коли порушником прав підприємця є суб'єкт владних повноважень. Ознаки, виділені для них, вказують на адміністративну правову природу, а тому необхідність регулювання і охорони нормами адміністративного права, а не господарського, не зважаючи на те, що однією зі сторін є суб'єкт підприємницької діяльності.

Забезпечення захисту нормами адміністративного права обумовлює його найбільшу ефективність, оскільки охоплює розробку та впровадження ефективних відносно суб'єктів владних повноважень способів та засобів захисту, а також вдосконалення вже закріплених, враховуючи багатоаспектність напрямків управлінської державної та самоврядної діяльності у сфері підприємництва та складність завдань у відповідній сфері. Зокрема, провідну роль для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні має його адміністративно-правове забезпечення у питаннях регулювання форм

діяльності, методів, які дозволено використовувати для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку органів держави; визначення меж повноважень суб'єктів владних повноважень у сфері господарювання; встановлення складів адміністративних порушень у сфері підприємництва; врегулювання порядку вирішення конфліктів підприємців та суб'єктів владних повноважень; регламентації відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні у спрощеному вигляді запропоновано розуміти як єдність інструментального, інституційного та діяльнісного компонентів. Історична обумовленість розвиненості засобів контролю, розгалуженості системи санкцій та відповідальності щодо суб'єктів підприємницької діяльності, великої кількості контролюючих суб'єктів визначені чинниками, які обумовлюють напрямки вдосконалення механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. До числа заходів, які сприятимуть досягненню значних перспектив у розвитку підприємництва у короткотривалій і довготривалій перспективах, запропоновано додати розвиток адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в аспекті інституційної оптимізації (збільшення суб'єктів захисту при зменшенні контролюючих суб'єктів); інструментальної (вдосконалення адміністративно-правових форм та методів захисту; розвиток адміністративно-правових засобів захисту; вдосконалення нормативно-правових засад захисту); підвищення якості та ефективності правозахисної діяльності.

Обгрунтовано, що адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні здійснюється на державному та наддержавному (наднаціональному, міжнародному) рівнях. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності охоплює функціонування всесвітніх (універсальних) та регіональних правозахисних

суб'єктів, з числа яких для України провідне значення має ЄСПЛ. Розроблені шляхи вирішення проблем підвищення ефективності судового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на державному рівні на основі досвіду правозахисної діяльності Європейського суду з прав людини.

Напрямами вдосконалення механізму забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності на основі врахування зарубіжного досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької визначені: розширення учасників процесу вирішення спорів з приводу порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності - запрошення для участі фахівців з різних сфер господарювання, а не тільки юристів; розвиток централізованого конституційного контролю у вигляді впровадження в Україні інституту повної конституційної скарги - звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані; розширення позасудових способів урегулювання спорів (медіація); взаємодія уряду України з Комітетом міністрів Ради Європи задля вирішення системної проблеми невиконання або тривалого виконання Україною судових рішень; подальше використання інструментів інституційної розбудови як Twinning, TAIEХ та інших в Україні.

Вдосконалення адміністративного законодавства, що визначає кількість суб'єктів, уповноважених на контроль суб'єктів підприємницької діяльності, їх компетенцію, форми та методи діяльності, запропоноване за наступними напрямками: зменшення впливу і контролю підприємництва; розвиток матеріальних і процесуальних гарантій захисту; впровадження міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України, перш за все, через адаптацію законодавства України до правової системи ЄС, імплементацію положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Ключові слова: захист прав підприємців, адміністративно-правовий захист, форми адміністративно-правового захисту, методи адміністративно-правового захисту, адміністративно-правове забезпечення захисту, принципи захисту, рівні захисту, розвиток підприємництва.

SUMMARY

Cherviakova O.V. – Administrative and Legal Provision of Protecting the Rights of Business Entities in Ukraine. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.07 "Administrative Law and Procedure; Financial Law; Informational Law" (081 – Jurisprudence). – Kharkiv, 2018.

The author of the dissertation has carried out the comprehensive analysis of administrative and legal provision of protecting the rights of the subjects of entrepreneurial activity. This legal phenomenon has been researched in terms of its understanding as the reaction of authorized entities to violate, appeal or disclaimer of the rights of business entities in order to ensure and guarantee their implementation. It has been proved that the scope of commercial law does not cover the regulation of the relevant relations, when the subject of authoritative powers is the violator of the rights of an entrepreneur. The features allocated to them indicate on administrative and legal nature, and therefore on the need for regulation and protection by the norms of administrative law, but not commercial law, despite the fact that one of the parties is the subject of entrepreneurial activity.

Provision of the protection by the norms of administrative law stipulates its most effectiveness, since it covers the development and implementation of effective methods and means of protection regarding the subjects of authoritative power, as well as the improvement of already enshrined ones, taking into account the multidimensionality of the directions of managerial state and self-government activity

in the field of entrepreneurship and the complexity of tasks in the relevant field. In particular, the leading role in protecting the rights of business entities in Ukraine has its administrative and legal provision in matters of regulating the forms of activity, methods that are allowed to use in the accomplishment of protecting the rights of business entities by the state agencies; determining the limits of powers of the subjects of authoritative powers in the field of management; establishment of corpus delicti of administrative offenses in the field of entrepreneurship; settlement of the procedure of resolving conflicts of entrepreneurs and subjects of authoritative powers; regulation of the responsibility of the subjects of authoritative powers for the violation of the rights of business entities.

The state and legal mechanism for protecting the rights of business entities in Ukraine by a simplified form has been offered to understand as the unity of instrumental, institutional and operational components. Historical conditionality of the development of control facilities, ramified system of sanctions and liability with respect to business entities, a large number of controlling entities have been determined as the factors that determine the directions of improving the mechanism of protection of the rights of business entities. The range of measures that contribute the achievement of significant perspectives in the development of entrepreneurship in the short and long term prospect, it has been offered to add the development of administrative and legal provision for the protection of the rights of business entities in Ukraine in the aspect of institutional optimization (increase of subjects of protection while reducing controlling entities); instrumental (improvement of administrative and legal forms and methods of protection; development of administrative and legal means of protection; improvement of normative and legal principles of protection); improving the quality and effectiveness of human rights activities.

It has been grounded that administrative and legal provision for the protection of the rights of business entities in Ukraine is carried out at the state and supranational

(supra-national, international) levels. The international level of protecting the rights of business entities includes the functioning of global (universal) and regional human rights defenders, where the ECHR has a leading role for Ukraine. The ways of solving problems of improving the efficiency of judicial protection of the rights of business entities at the state level have been developed on the basis of experience of human rights protection activity of the European Court of Human Rights.

The author has defined the following directions of improving the mechanism of ensuring the rights of business entities on the basis of taking into account international experience of administrative and legal provision of the protection of the rights of business entities: the expansion of participants in the process of resolving disputes in respect to the violation, appeal or disclaimer of the rights of business entities – inviting professionals from different spheres of management, and not only lawyers for the participation; developing a centralized constitutional control in the form of the introduction of the institution of a complete constitutional complaint in Ukraine – addressing the Constitutional Court for the protection of the rights of business entities, when other means of protection are exhausted; expansion of out-of-court methods for settling disputes (mediation); the interaction of the Government of Ukraine with the Committee of Ministers of the Council of Europe in order to resolve the systemic problem of non-enforcement or long-term enforcement of judicial decisions by Ukraine; further use of institutional development tools such as Twinning, TAIEX and others in Ukraine.

Improvement of administrative legislation, which determines the number of subjects authorized to control over the subjects of entrepreneurial activity, their competence, forms and methods of activity, has been offered in the following areas: reduction of influence and control of entrepreneurship; the development of material and procedural guarantees of protection; implementation of international and European standards on the issues of legal protection of the rights into the legislation of Ukraine, first of all, due to the adaptation of Ukrainian legislation to the EU legal

system, the implementation of the provisions of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand.

Key words: protection of entrepreneurial rights, administrative and legal protection, forms of administrative and legal protection, methods of administrative and legal protection, administrative and legal provision of protection, principles of protection, levels of protection, development of entrepreneurship.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Червякова О.В. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності України: діяльність європейського суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т. 4. С. 127-130.

2. Червякова О.В. Органи держави як суб'єкти адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 2. Т. 4. С. 145-150.

3. Червякова О.В. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності як напрямок розвитку підприємництва в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №6. Том 3. С. 156-160.

4. Червякова О.В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 1. С. 189-193.

5. Червякова О.В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців та можливість його використання в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 3. С. 167-172.

Статті в іноземних наукових виданнях та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

6. Червякова О.В. Понятие административно-правовой защиты прав субъектов предпринимательской деятельности. Научно-методический журнал «Право и политика». 2017. №1. С. 103-108.

7. Червякова О.В. Права субъектов предпринимательской деятельности как объект административно-правовой защиты. Международный научно-практический журнал «Право и Закон». 2018. № 1. С. 66-70.

Матеріали науково-практичних конференцій та круглих столів:

8. Червякова О. В. Підстави адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 березня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 77–83.

9. Червякова О. В. Місце прав підприємців серед цінностей, які в Україні захищаються адміністративним правом в контексті сучасної концепції охорони прав людини. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 93–99.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1 Поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту

1.2 Історико-правовий аналіз захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

1.3 Сутність та зміст державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

1.4 Правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні та місце серед них адміністративно-правового забезпечення

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2 ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1 Мета та принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

2.2 Рівні та напрямки адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

2.3 Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

2.4 Адміністративно-правові форми та методи забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та можливості його використання в Україні

3.2 Удосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ГК України – Господарський кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. У Конституції України закріплено право на підприємницьку діяльність, різноманіття форм власності, принципи захисту державою прав суб'єктів підприємницької діяльності. Однак, закріплення певних цінностей не забезпечує їх практичної реалізації та захисту, для чого провідне значення мають інституційний компонент, вдосконалення існуючих і розробка нових засобів захисту, постійний моніторинг господарських відносин на предмет появи нових порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, переоцінка ролі суб'єктів захисту відповідно до актуальних змін у сфері підприємництва.

Сфера підприємництва є не тільки однією з перших, що визначають питання стану економіки держави, а й однією з найбільш динамічних в аспекті змін технологій ведення підприємницької діяльності, попиту, конкуренції, а також вимог до здійснення господарської діяльності. Ці чинники характеризують складність умов і завдань розвитку підприємництва в будь-якій державі. А в Україні нестабільність національної валюти, проведення антитерористичної операції, операції об'єднаних сил та інші чинники впливають на посилення актуальності питання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. За Індексом глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index 2017–2018) з 137 аналізованих держав Україна посіла 81-ше місце у 2018 р. (порівняно з 85-м у 2017 р.). За даними оцінювання Index of Economic Freedom, опублікованими The Heritage Foundation (Washington's No. 1), у 2018 р. Україна серед 186 країн посідає 150-те місце. Таким чином, оцінювання сучасного стану адміністративно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні для виявлення недоліків його забезпечення та на цій основі вироблення науково підтвердженої теоретико-методологічної концепції реформування й

нормативно-правової основи вдосконалення захисту прав підприємців є необхідним для вирішення науковим завданням.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи включає ряд досліджень з теорії держави та права таких науковців, як: С. А. Дроботов, В. В. Ісаєва, В. С. Ковальський, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко та ін. Серед учених-адміністративістів, праці яких було взято за основу, такі як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. В. Галуцько, І. І. Голосніченко, О. М. Єщук, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Т. М. Кравцова, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, Є. В. Петров, І. М. Риженко, Е. О. Шевченко, І. М. Шопіна та ін. Крім того, у ході дослідження використано також окремі публікації представників науки господарського права, таких як: К. І. Апанасенко, Г. Є. Гаврилюк, О. В. Гарагонич, Н. Ф. Ментух, Н. О. Одрибец, С. Я. Сенюта, С. В. Степанов та ін.

Незважаючи на численні практичні реформи та наукові праці в галузі як адміністративного, так і господарського права, з питань захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, відповідна діяльність потребує вдосконалення, для чого провідне значення має поліпшення її нормативно-правового забезпечення на базі розробки відповідних питань на теоретичному рівні, що підтверджує актуальність обраної для дослідження теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до положень Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 № 686-р, та плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495). Тема дисертації відповідає Переліку перспективних напрямів кандидатських і докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, затвердженому постановою Президії

Національної академії правових наук України від 18.10.2013 № 86/11.

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає у встановленні особливостей адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, змісту та складових відповідного правового механізму як основи для визначення напрямів удосконалення норм адміністративного законодавства, що є або повинні стати підставою регулювання відповідних питань.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- встановити поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту;
- простежити історію розвитку захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;
- з'ясувати сутність та зміст державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;
- виділити правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні та визначити місце серед них адміністративно-правового забезпечення;
- сформулювати мету та принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;
- охарактеризувати рівні та напрями адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;
- визначити систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;
- виокремити адміністративно-правові форми та методи забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні
- вивчити зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та встановити можливості його використання в Україні;

– розробити напрями вдосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Об'єкт дослідження – адміністративні відносини, що виникають у зв'язку із захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Предмет дослідження – адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Методи дослідження включають загальнонаукові та спеціально-юридичні засоби, що в сукупності на основі діалектичного методу пізнання дозволяють виконати всі завдання та досягти мети дослідження.

Застосування логіко-семантичного методу слугувало засобом для вдосконалення понятійно-категоріального апарату науки адміністративного права за рахунок визначення таких понять, як «адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності» (підрозділ 1.1), «принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців» (підрозділ 2.1), «адміністративно-правові форми захисту прав підприємців», «методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців» (підрозділ 2.4). Історико-правий метод був використано як основний засіб пізнання закономірностей становлення й розвитку адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності (підрозділ 1.2). На основі поєднання методів аналізу та синтезу, класифікації й групування виділено складові та досліджено загалом механізм адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності (підрозділ 1.3), систему принципів адміністративно-правового захисту прав підприємців (підрозділ 2.1), рівні та напрями адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні (підрозділ 2.2), систему суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців (підрозділ 2.3), засоби та способи адміністративно-правового захисту прав підприємців (підрозділ 2.4). Метод порівняння використано для доведення адміністративно-

правової природи відносин, які виникають у разі звернення підприємця захистом від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (підрозділи 1.1, 1.4), виділення переваг судової форми захисту (підрозділ 2.4.), встановлення корисного для врахування в Україні досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності (підрозділ 3.1), виявлення прогалин у законодавстві України, яким визначено відповідальність суб'єктів владних повноважень за порушення прав підприємців (підрозділи 2.4, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. За результатами дисертації сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, з яких наукова новизна найбільш повно відображена в таких:

уперше:

– на основі аналізу підстав виникнення та ознак правовідносин захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності від порушень з боку суб'єктів владних повноважень доведено їх адміністративно-правову природу, необхідність регулювання й охорони нормами адміністративного права, а не господарського, незважаючи на те, що однією зі сторін є підприємець;

– враховуючи специфічні ознаки суб'єктів владних повноважень як учасників господарських відносин та подвійність їх завдань у сфері господарювання, визначено переваги та обґрунтоване провідне значення адміністративного забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, виходячи з необхідності виділення й розвитку таких способів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, які будуть дієвими;

– запропоновано встановлення адміністративної відповідальності суб'єктів владних повноважень за прийняття протиправних нормативно-

правового чи індивідуального акту, окремих їх положень;

– обґрунтовано необхідність прийняття нормативно-правового акту, в якому буде визначено підстави, строки та порядок звернення юридичних осіб за захистом своїх прав і законних інтересів в адміністративному порядку щодо рішень, дії чи бездіяльності, унаслідок яких порушено їх права й законні інтереси; створено перешкоди для здійснення їх прав і законних інтересів; на підприємця незаконно покладено які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності;

удосконалено:

– поняття адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, під яким запропоновано розуміти реакцію на порушення прав підприємців уповноважених нормами адміністративного права суб'єктів у визначених формах і методами, які охоплені їх компетенцією, з метою забезпечення та гарантування реалізації прав суб'єктів підприємницької діяльності;

– з метою підвищення ефективності національних способів і засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у формі правосуддя, а також для збереження ресурсів ЄСПЛ виділено та систематизовано напрями поліпшення правозахисної практики захисту на державному рівні завдяки використанню досвіду та особливостей вирішення справ ЄСПЛ, а саме запропоновано: 1) врахування в практиці національних судів України кількості та порядку досліджуваних ЄСПЛ питань для встановлення наявності/відсутності порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, 2) інтерпретацію понять на основі їх тлумачення ЄСПЛ (майно, дискримінація, ефективність засобів правового засобу тощо); 3) застосування критеріїв оцінювання фактів у справі, виділених ЄСПЛ (наприклад, для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства);

набули подальшого розвитку:

– концепція виділення підгалузі адміністративно-господарського права в системі адміністративного права України для регулювання відносин публічного управління економікою з наданням додаткових аргументів на користь відповідної пропозиції;

– концепція впровадження в Україні інституту повної індивідуальної конституційної скарги як додаткового, порівняно з визначеними в чинному законодавстві України, засобу захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на національному рівні, керуючись досвідом регулювання централізованого конституційного контролю Німеччини, Австрії, Іспанії;

– концепція плюралістичного підходу в питанні визначення альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами на зміну теорії державного патерналізму в аспекті уповноваження суддів адміністративних судів України рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, зокрема процедуру примирення, медіацію та переговори;

– концепція виділення особливостей суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні у вигляді: 1) подвійності їх завдань щодо захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарських відносин; 2) збіг правопорушника та суб'єкта захисту в разі порушення, оспорення чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності суб'єктами владних повноважень (якщо взяти найбільш узагальнену класифікацію суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні на органи держави та органи місцевого самоврядування);

– концепція об'єднання суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні одним поняттям (публічні службовці; публічна служба), оскільки складові статусу державного та муніципального службовця, принципи, мета й завдання державної та муніципальної служби єдині, а от підстави, форми й методи діяльності, а також її наслідки, порядок фінансування передбачають

окреме правове регулювання державної та муніципальної служби. У законодавстві України втілення описаних відмінностей і точок перетинання запропоновано у вигляд чотирьох законів для регулювання загальних засад та специфіки статусів суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні: про публічну службу, про державну службу, про службу в органах місцевого самоврядування, про службу в органах виконавчої влади.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження виявляється в тому, що викладені положення можуть бути використані:

– у *нормотворчості* – результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для внесення змін до чинного законодавства України при вдосконаленні відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав підприємців, з питань компетенції суб'єктів захисту, форм та методів їх діяльності, для розвитку способів і засобів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та інших аспектів правозахисної діяльності;

– у *практичній діяльності* державних та недержавних суб'єктів адміністративно-правового захисту результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності їх діяльності та її якості, підприємцями – для визначення підстав і порядку звернення захистом своїх порушених, оскаржених чи невизнаних прав на державному та міжнародному рівні.

– у *науковій сфері* – результати дослідження можуть бути взяті за основу для подальшої розробки питань адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні;

– у *навчальному процесі* – при викладанні дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес» сформульовані в результаті дослідження висновки, пропозиції та рекомендації можуть стати приводом зміни наукових

планів, розробки підручників, академічних курсів тощо, а також можуть бути використані як педагогами, так і студентами (курсантами), аспірантами (ад'юнктами) для підготовки до практичних занять, конференцій, круглих столів тощо. Окремі положення дисертаційного дослідження вже впроваджено в навчальний процес ННІ Публічного права (акт про впровадження від 12.03.2018 р., № 112).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 2018 р.); «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 2018 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 9 друкованих працях, з них: 5 – статті в наукових фахових виданнях України, 2 – статті в іноземних наукових виданнях та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз, 2 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатка. Повний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з них основний текст – 191 сторінки. Список використаних джерел містить 201 найменування й займає 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1 Поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту

Проголошення незалежності України пов'язане з докорінними змінами у всіх сферах суспільного життя. У сфері економіки, перш за все, відмічаємо перехід на ринкові відносини, різноманіття форм власності, появу нових суб'єктів ринку праці, збільшення і укладення конкуренції, зміну форм і методів управління у сфері економіки. Ряд змін стали приводом для підвищення рівня країни за міжнародними рейтингами. Наприклад, на сьогодні за індексом Індексом легкості ведення бізнесу (Easy of Doing Business), що визначається на підставі аналізу 10 показників (початок бізнесу, робота з дозволами на будівництво, отримання електроенергії, реєстрація нерухомості, отримання кредиту, захист меншості інвесторів, оплата податків, торгівля через кордони, забезпечення виконання договорів, вирішення неплатоспроможності) Україна у 2017 році посіла 76 місце зі 190 країн, при цьому державу виділено серед країн, де покращено нормативне забезпечення в аспекті полегшення ведення бізнесу більше ніж за трьома показниками. У рейтингу податкового навантаження (Paying taxes ranking) 189 країн були проаналізовані на предмет легкості сплати податків Світовим банком «Ведення бізнесу» (the World Bank's Doing Business). І за цим показником Україною покращено результат на 41 позицію з зайняттям 43 місця з 189 країн.

Однак, загалом позиції України покращилися лише порівняно зі своїми попередніми показниками. Якщо для порівняння брати регіональні показники України в Європі, то серед європейських країн Україна посідає останнє місце за всіма показниками міжнародного рейтингу Doing Business 2017 Equal Opportunity for All. І.Ю. Кучумова зазначає, що позиція України в міжнародному рейтингу Doing Business 2017 Equal Opportunity for All покращилася. За результатами дослідження аналітиків Світового банку наша країна зайняла 80-е місце та поліпшила результат 2016 року порівняно з 2018. Покращення частково відбулися завдяки методологічним змінам, зокрема введенню гендерного компонента та розширенню показників в сфері оподаткування. Водночас, ретроспективне застосування методологічних змін змінює показники минулих років на 81 місце у звіті Doing Business 2016. Тобто власно реформи змінили положення країни лише на один пункт. Перше місце у 2017 році за сумарним ступенем сприятливості умов для підприємницької діяльності зайняла Нова Зеландія, яка змістила на друге місце Сінгапур, на третьому місці – Данія. В першу десятку країн-лідерів також увійшли: Південна Корея, Гонконг, Норвегія, Великобританія, Сполучені Штати Америки, Швеція і Македонія. Найбільш несприятливими країнами для ведення бізнесу у 2017 році визнані Південний Судан, Венесуела, Лівія, Еритрея та Сомалі. Найближчими сусідами по рейтингу для України стали: Туніс, зайнявши 77-ме місце, Китай – 78, Сан Марино – 79, а нижче по списку Боснія і Герцеговина – 81, В'єтнам – 82, Катар – 83. Примітно, що географічно сусідні з нами країни займають набагато більш високі позиції. Так Грузія розташувалася на 16-му місці, Казахстан – 35, Білорусь – 37, Вірменія – 38, Росія – 40, Молдова – 44, Румунія – 36. Тому Україні необхідно більш рішуче впроваджувати реформи з дерегуляції, оскільки наша країна значно поступається сусіднім країнам, у яких рейтинг майже в два рази вищий [1, с. 135-136]. Отже, про комплексне

зростання, стабільність економіки та підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному рівні стверджувати зарано.

Від так можна зробити висновок, що проведених змін не вистачає, а тому і надалі слід здійснювати реформи у сфері розвитку підприємництва України, включаючи сферу його правового регулювання. При цьому з цієї точки зору не можна забувати, що регулятивна функція права, безпосередньо спрямована на виконання завдань, що стоять перед суспільством як один з головних напрямків його впливу на суспільні відносини [2, с. 45], доповнюється охоронною функцією. В діалектичній єдності вони являють спеціальні [3, с.8] основні функції права, що властиві всім його галузям [4, с. 46].

В. В. Ісаєва звертає увагу на дещо умовний характер поділу функцій права на регулятивну і правоохоронну. Обидві функції є проявом однієї властивості права – бути регулятором суспільних відносин, бо і при здійсненні охоронної функції суспільні відносини теж регулюються. В обох випадках йдеться про перетворення нормативності права на урегульованість суспільних відносин. Різними лишаються тільки завдання, які виконуються при здійсненні регулятивної і правоохоронної функцій [2, с. 45]. Як вказує С.А. Дроботов, ці функції є тісно взаємопов'язаними, доповнюють одна одну і реалізуються як діалектична єдність двох напрямків правового впливу, якими є правове регулювання і правова охорона. При цьому положення про те, що реалізація охоронної функції можлива лише за умови наявності системи позитивних регулятивних норм засвідчує не її похідний характер, а лише те, що забезпечення цілеспрямованого правового впливу на суспільні відносини пов'язано як з регулюванням, так і з охороною найважливіших для суспільства типів відносин, цінностей, принципів тощо [5, с. 708]. Серед цінностей, які захищаються в Україні - права суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи, що нова віха у розвитку підприємництва в Україні пов'язується з вищеописаними змінами, обумовленими зміною форми держави

та принципів регулювання суспільних відносин в незалежній Україні, можна зрозуміти, що і становлення та розвиток як регулювання, так і охорони у відповідній сфері у цей час зазнає значних змін. Прагматичний аспект функцій права впливає із завдань права у конкретний історичний період, з обслуговування і захисту соціально-сприйнятних інтересів. Залежність функцій права від його завдань та інтересів дістає вияв у тому, що завдання та інтереси тісно пов'язані між собою; вони часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, визначають їх зміст, а також суттєво впливають на історично обумовлені форми їх реалізації, на функціонування певних державних інституцій [3, с.8].

З числа змін, які втілюються в охоронній функції права слід окремо виділити зміни у сфері охорони підприємництва, яке, як вважає О.М. Кашуба, є «однією з найважливіших ознак ринкової економіки і основною передумовою розвитку народного господарства будь-якої країни. Крім цього, розвиток підприємництва країни є своєрідним індикатором характеру змін у зовнішньому середовищі. Слід пам'ятати, що позитивні зміни у зовнішньому середовищі, зокрема, в економіці країни є неможливими без розвитку підприємництва. Особливо це стосується малого підприємництва як найбільш гнучкої за відношенням споживчого попиту ланки» [6, с. 103]. Розвиток недержавного сектора економіки – один із основних напрямків реформ, що відбуваються в економіці України [7, с. 17]. На сучасному етапі ринкового трансформування економіки України, вказує Р.Е. Умеров, одним із головних чинників стабільності досягнутих позитивних економічних тенденцій у країні є забезпечення сталого економічного зростання на основі мобілізації й ефективного використання всього комплексу ресурсів підприємництва [8, с. 65]. І для цього провідне значення має захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Хоча відповідне завдання відсутнє серед напрямків реформування регулювання підприємництва, які передбачено в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [9], яка втім включає у дорожній карті та першочергових пріоритетах реалізації Стратегії напрямок «дерегуляції та розвитку підприємництва» задля створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Зокрема, заплановано реалізацію відповідних реформ і програм, що включатимуть 1) скорочення кількості документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, 2) скасування регуляторних актів, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності, 3) скорочення кількості органів державного нагляду (контролю), 4) забезпечення надання послуг для громадян та бізнесу в електронному вигляді. Зрозуміло, що вказані завдання сприятимуть дерегуляції та розвитку підприємництва, однак без належного захисту прав підприємців вищевказаний перелік вважаємо неповним [9].

Навіть за умови втілення вказаних змін, підприємців будуть контролювати, перевіряти у різних формах та за допомогою низки методів управління досить значна кількість суб'єктів, які відрізнятимуться за статусом, сферами впливу, спрямованістю діяльності, але мають єдність в тому, що так би мовити «заважатимуть» розвитку підприємництва в Україні. Без втілення описаних у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» змін у сфері господарювання ситуація з регулюванням і розвитком підприємництва в Україні видається ще більш складною. С.Я. Сенюта вказує, що «на відміну від приватноправових відносин, для господарських відносин характерним є залучення до регулятивної діяльності в межах значної кількості господарських відносин різноманітних органів державної влади, що, з одного боку, також можуть здійснювати дії з захисту прав суб'єктів господарювання, з іншого – можуть порушувати права та

охоронювані законом інтереси суб'єктів господарювання» [10, с. 144]. Наслідком втручання у господарську діяльність з боку органів держави може бути застосування господарських санкцій (як то відшкодування збитків; штрафні та інших санкцій, передбачених гл. 24-26 Господарського кодексу України (далі – ГК України [11]), господарсько-адміністративних (вилучення прибутку (доходу); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання (ст. 239 ГК України [11])), притягнення до відповідальності. Наприклад, за заняття підприємницькою діяльністю без відповідної державної реєстрації настає адміністративна відповідальність, а здійснення підприємницької діяльності, яка підлягає ліцензуванню, з порушенням умов ліцензування може потягти за собою кримінальну відповідальність [12, с. 224]. І це при тому, що, наприклад, Д. Жаравович критикує надмірну кількість видів діяльності, що підлягають відповідно до законодавства ліцензуванню, оскільки ліцензування обмежує можливості підприємців займатися відповідною діяльністю, ускладнює участь на конкретному ринку, що, в остаточному підсумку, може негативно впливати на розвиток підприємництва. За кілька років, коли вперше у Законі України «Про підприємництво» у 1991 році був визначений перелік видів діяльності, що ліцензуються, і який включав лише 11 видів діяльності, він був збільшений багатократно (до 112), констатує науковець. Останнім часом він змінюється у межах 50 - 60 видів діяльності, що, однак, у декілька разів перевищує початковий перелік [13, с. 83]. З огляду на кількість форм втручання у підприємництво третіх суб'єктів (які не суб'єктами господарських відносин) та значущість наслідків такого втручання виникає

питання оцінки законності та доцільності дій суб'єктів, які мають вказані повноваження, а також чіткого визначення меж втручання у підприємництво. Конституційною вимогою є те, що втручання в підприємництво повинно мати законні підстави, відповідати всім встановленим вимогам законодавства щодо форм і методів відповідної діяльності.

І для виконання цих двох завдань як раз має провідне значення саме адміністративне право, адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності. Адже саме адміністративне право охоплює відносини, які виникають на засадах «влада-підпорядкування» у сфері публічного (державного і самоврядного) управління, між органами державного управління та іншими суб'єктами адміністративного права по реалізації їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що здійснюються в особливому правовому режимі забезпечення їх законності з боку держави [14, с. 1119]. Тим більше актуальними є питання адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності як напрямок розвитку підприємництва в Україні, коли порівняння з іншими країнами в аспекті розвитку підприємництва дає негативні показники для України.

О.М. Кашуба акцентує увагу, що у порівнянні з розвинутими країнами рівень підприємницької діяльності в Україні є незадовільним та потребує суттєвого покращення. Зокрема, несприятливе економічне та правове середовище щодо ведення підприємницької діяльності в Україні сприяє створенню бар'єрів для повноцінного розвитку підприємництва. Цей висновок зроблено, зважаючи на результати двох впливових міжнародних досліджень — Світового банку «Ведення бізнесу — 2010» і «Рейтинг глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму [6, с. 105]. Проте, не зважаючи на наведені проблеми, що ускладнюють діяльність підприємств, О.М. Кашуба впевнений, що значних перспектив у своєму розвитку підприємництво може досягти у короткотривалій і довготривалій перспективах

у разі впровадження на державному рівні таких заходів як тимчасове звільнення від податків для малого та середнього бізнесу; надання кредитів для стимулювання експорту; ліквідація регуляторних бар'єрів та регулювання тарифів на користь національних виробників; формування інфраструктури, забезпечення державних замовлень і прозоре проведення тендерів; оптимізація державного регулювання підприємницького сектора за допомогою заходів дерегуляції, спрямованих на досягнення європейських стандартів тощо [6, с. 105]. Серед таких заходів, на нашу думку, вдосконалення державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Адже серед проблем вітчизняного підприємництва на макрорівні О.М. Кашуба називає 135 місце з 144 України у рейтингу країн за рівнем захисту прав на приватну власність Україна, що відображається на скороченні тривалості життєвого циклу малих і середніх підприємств, яких і до того незначна чисельність при нетривалості їх життєвого циклу, що обумовлено відсутністю їх державної підтримки [6, с. 104]. Хоча мале і середнє підприємництво відіграють важливу роль у розвитку економіки держави.

З цього приводу Є.Г. Гаврилюк визначає, що значне місце у формуванні механізму саморозвитку ринку посідає мале і середнє підприємництво. В умовах дестабілізації економіки, обмеження фінансових ресурсів саме суб'єкти підприємництва, які не потребують великих стартових інвестицій, спроможні за певної підтримки найшвидше і найефективніше вирішувати проблеми демонополізації, стимулювати розвиток економічної конкуренції. Водночас, сектор малого та середнього підприємництва в Україні поки що не відіграє в національній економіці такої важливої ролі, як в економічно розвинутих країнах, і не розвивається достатньо енергійно для того, щоб забезпечити динамічне нарощування власного потенціалу, загальне поліпшення економічної ситуації в країні [7, с. 17]. Зокрема, в Україні менше 60% від загальної чисельності підприємств складають малі та середні підприємства і забезпечують

до 11% наповнення ВВП, тоді як у країнах Європейського Союзу і США цей показник становить 99 % і наповнює ВВП на більше, ніж на 50%. Це і є той середній клас, на якому тримається економіка розвинених країн. Зауважимо, що лише 5% населення України можна віднести до середнього класу згідно з критеріями ЄС [6, с. 104]. Отже, на наш погляд, до числа заходів, які сприятимуть досягненню значних перспектив у розвитку підприємництва у короткотривалій і довготривалій перспективах, слід додати розвиток адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в аспекті оптимізації системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні; визначення сучасних принципів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, вдосконалення адміністративно-правових форм та методів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні [15, с. 159-160].

Для розробки відповідних напрямків реформування державно-парового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні необхідним є встановлення поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту та формування цілісного уявлення про адміністративно-правовий захист.

Ми вже зазначили, що охоронна функція права є одним з головних напрямків його впливу. Однак, виникає питання щодо співвідношення понять захист і охорона, вирішення якого є необхідною умовою аналізу та встановлення методологічних засад забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. З цього приводу Р.О. Максимович вказує, що «відсутність єдиних підходів до розуміння юридичного змісту поняття «захист», чіткого законодавчого розрізнення від терміну «охорона» прав і свобод людини, а також наукова дискусія серед вчених-правників ще з

радянських часів щодо сутності зазначених понять, негативно впливає на правозастосовну практику. Зокрема, виникають труднощі при застосуванні конституційно-правового механізму захисту прав і свобод людини, а саме при виборі завдань, методів і суб'єктів такого захисту» [16, с. 101].

Узагальнення концепцій трактування співвідношення поняття «захист» і «охорона» представниками юридичних дисциплін дає висновок про існування принаймні трьох: захист та охорона – поняття, яке не пересікаються, але охорона передує захисту. Ці поняття слід вживати в якості синонімів. Охорона та захист являють собою ціле та частину. При чому щодо останньої концепції погляди щодо цілого та частини також різняться [17, с. 103].

Якщо докладніше, то перша з означених нами позицій виходить з того, що охорона передує захисту, а точкою розмежування є порушення. З цієї точки зору захист являє собою дії, які застосовуватимуться у зв'язку з порушенням прав підприємців, і тоді форми захисту не включають нормотворчість, а обмежуються правозастосуванням (в найбільш узагальненому вигляді). В цій концепції нормотворчість є формою охорони, яка є відмінним від захисту поняттям і їх зміст не пересікається: до порушення охорона, після – захист [18, с. 7]. Однак, Ю.В. Желіховська доходить висновку, що «характер відмінностей між висловленими підходами до понять охорони та захисту в будь-якому випадку не дозволяє вважати захист прав самостійним правовим явищем відносно охорони прав» [19, с. 20].

Іншою концепцією, яка на сьогодні активно розвивається науковцями є пропозиція визначення понять охорони і захисту синонімами, що обумовить можливість використання для позначення того самого явища. Представники цієї концепції аргументують свою позицію тим, що, по-перше, у права дві функції: регулююча і охоронна, а захисної немає. По-друге, реалізація Україною євроінтеграційного курсу передбачає саме таке розуміння співвідношення понять охорона та захист в юриспруденції, як це є в англійській мові, що

використовується на міжнародному рівні як загальнозживана. З цього приводу О.М. Єщук стверджує, що не дивлячись на демократичність мовної політики в ЄС, коли кожна офіційна мова країни ЄС є одночасно офіційною мовою в рамках ЄС, практично спільним знаменником спілкування політиків, бізнесменів, юристів та інших категорій осіб став особливий різновид англійської – середньоевропейська. Відповідно є потреба проаналізувати, який зміст отримують зазначені охоронні категорії на англійській мові. При цьому вчена вважає за потрібне втрати сутнісних ознак понять у випадку перекладу з української на англійську, - внести у них відповідні зміни і доповнення [20, с. 49]. А при перекладі таке може відбутися, оскільки при регулюванні відповідних питань за кордоном поняття охорона і захист не розмежовані, хоча використано кілька термінів з різним значенням для позначення близьких за сферою застосування понять (охорона в значенні суб'єктів «guard», охорона як дієслово «protection» тощо). Докладно про це пише О.М. Єщук, аналізуючи сучасний стан та перспективи адаптації вітчизняної термінології у сфері адміністративно-правової охорони до стандартів Європейського Союзу. Вона зазначає, що в англійській мові існує декілька синонімів, які відповідають вітчизняному «захист»: 1) protection – захист, охорона, заступництво, піклування, опіка; прикриття; 2) guard – охорона, захист, вартовий, сторож, захисна стійка; 3) defend – захищати, стояти на сторожі, огороджувати, оборонятися, відстоювати право на щось, надавати підтримку; виправдовувати захищатися на судовому процесі, заперечувати проти звинувачень, захищати на суді, виступати захисником; 4) security – безпека, благополуччя, забезпеченість, забезпечення безпеки; заходи безпеки; захист; охорона, засіб захисту, служба безпеки (в компанії, фірмі), почуття захищеності. Виходячи із зазначеного, О.М. Єщук робить висновок, що: по-перше, в англійській мові практично не існує різниці між словами «охорона» і «захист»; по-друге, для захисту закону (права) найбільш доцільно вживати англійський аналог «protection»; по-третє, для

визначення фізичних осіб, які займаються фізичним захистом вживаються слово «guard»; по-третє, для позначення фізичних осіб, які займаються юридичним захистом найбільш часто вживаються «defend»; по-четверте, для позначення професійної юридичної особи (фірми), яка займається захистом використовується термін «security». Тим самим для приведення вітчизняного законодавства до вимог світового товариства, щоб вони нас розуміли є потреба вживати слова «охорона» «захист» в одному розумінні, як синоніми [20, с. 49]. Отже, підсумовуючи положення другої концепції, зазначаємо, що її прихильники пропонують перехід на термін охорона чи захист в подальшому.

Наприклад, аналізуючи розвиток законодавства про працю України, С.Я. Важенчук вважає доцільним відмовитися від використання терміну «охорона» та використовувати і в законодавстві, і в правозастосовній практиці термін «захист». Науковець акцентує увагу, що при вирішенні завдання реформування законодавства шляхом його розвитку та забезпечення відповідності обставинам сучасності, узгодження вживаних понять та чіткого усвідомлення їхнього співвідношення звертається увага на поступове витіснення поняття «охорона» з законодавства та застосування тільки терміну «захист». Такий підхід визначається вдалим для подальшого розвитку механізму захисту прав, оскільки в такий спосіб захист прав визначається як конкретна діяльність по забезпеченню дотримання проголошених та гарантованих прав. Підтвердження вірності такого підходу С.Я. Важенчук знаходить і в Конституції України, де теж встановлюється право саме на захист прав та свобод людини і громадянина, а охорона виступає не як право людини чи громадянина, а як обов'язок держави щодо збереження певних цінностей (прикладом, цінністю виступає здоров'я населення, цінністю виступає материнство, тощо) [21, с. 48-49]. Доки ж витіснення не відбулося, пропонується використання як поняття «охорони», так і «захисту», але для позначення того самого явища правової дійсності – вплив на суспільні відносин

шляхом нормування, здійснення попереджуючих порушення заходів, відновлення прав у разі порушення, оскарження чи невизнання прав.

Оцінюючи дану пропозицію, на наш погляд, не можна не враховувати, що для застосування синонімічного використання термінів «охорона» та «захист» в Україні необхідно, по-перше, внести значні зміни в законодавство. Оскільки у вітчизняному законодавстві України широко розповсюдженим є використання як терміну охорона, так і захист. Навіть в Конституції України наявні обидва терміни. По-друге, перехід суперечить традиційному розумінню понять охорона і захист, які склались в ході практичного застосування положень законодавства України з відповідних питань, втілюючи концепцію трактування захисту як частини охорони. І це третя концепція встановлення співвідношення понять «охорона» та «захист» у праві. Згідно її положень охорона – це загальне поняття, частиною якого є захист (ціле та частина) [17, с. 105-106].

Наприклад, М. О. Легенченко, вважає, що питання захисту права є складовою загального (більш ширшого) поняття охорони, яке поряд із захистом права містить також і механізми його реалізації та способи запобігання можливим порушенням. Різниця між поняттям охорони та захисту права яскраво простежується в тому, що охорона права насамперед направлена на гарантування підстав набуття прав (оберігає законний інтерес), тоді як під захистом права розуміють конкретні дії, спрямовані на поновлення порушеного чи оскарженого права [22, с. 171]. Ю.В. Желіховська підтримує позицію, що охорона є більш широким поняттям порівняно з захистом. В основі охорони визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення прав та заходи, спрямовані на попередження порушень цих прав. У той же час захисні норми спрямовані насамперед на відновлення порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій. Про охорону прав вчена пропонує говорити як про правовий засіб, що попереджає порушення, а про захист - як про такий, що настає за порушенням і тягне за

собою відновлення відповідного суб'єктивного права. Однак, при цьому Ю.В. Желіховська констатує, що у нормотворчій діяльності досить часто застосовуються поняття «охорона» і «захист» без чіткого розмежування їх і без додержання при застосуванні їх у законодавчих актах певних однакових критеріїв [19, с. 21].

На наш погляд, аргументами на користь застосування положень цієї концепції є те, що розуміння захисту частиною охорони 1) враховує виділення охоронної і регулятивної функцій права; 2) різницю охоронних і захисних норм права; 3) його втілення потребує коригувань в законодавстві України тільки в тій мірі, що стосується об'єму і значення категорій, виключаючи необхідність перегляду всіх актів законодавства, що тягне перехід на один з термінів. Згідно норм вказаної концепції здійснення права на захист належного суб'єкту підприємницької діяльності права чи охоронюваного законом інтересу та саме виникнення цього права та інтересу ґрунтується на факті їх порушення, оскарження чи не визнання, що може бути водночас визначено як підстава для захисту прав підприємця [10, с. 145].

Отже, при аналізі поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту, будемо виходити з того, що захист є частиною охорони у вигляді одного з аспектів прояву однойменної функції права. С.А. Дроботов пропонує наступне визначення охоронної функції права у правовій державі - цілеспрямований правовий вплив, що знаходиться у тісному зв'язку з рівнем розвитку права, правової культури та правової системи, завдяки якому визначаються найважливіші суспільні відносини і цінності, що перебувають під охороною держави і суспільства, а також заборонені державою суспільно небезпечні і небажані діяння, примусові заходи щодо суб'єктів правопорушень, встановлюється юридична відповідальність за порушення закріплених правом моделей соціальної взаємодії та суспільної поведінки. При цьому специфікою реалізації охоронної функції у правовій державі є, з одного

боку – урівноваження у ній карного і превентивного аспектів, а з іншого – суспільна легітимність і гуманність механізмів та засобів впливу на тих суб'єктів, якими було вчинено правопорушення. При цьому науковець акцентує увагу, що по мірі розвитку правової держави роль превентивного аспекту порівняно з карним постійно збільшується [5, с. 714]. Аналізуючи реалізацію охоронної функції права відносно соціальних та економічних прав і свобод людини Р.О. Максимович доходить висновку, що «охорона» прав полягає у встановленні загального правового режиму законності шляхом закріплення відповідних правових норм у законодавстві України. Під захистом розуміють конкретні заходи, які вживаються, коли охоронювані державою правові норми порушуються або виникають труднощі в їх реалізації. Тобто, соціальні і економічні права людини охороняються постійно, а захисту підлягають у випадку їх порушення чи невиконання [16, с. 105]. Зауважимо, що права суб'єктів підприємницької діяльності, являючи відмінне поняття від аналізованої науковцем категорії, втім не позбавлені застосування до них виділених властивостей охорони та захисту, що обумовлено включенням категорії «права суб'єктів підприємницької діяльності» до категорії «економічні права людини», про що ми зауважимо окремо.

Таким чином, доходимо висновку про доцільність розмежування таких явищ правової дійсності як охорона та захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, з яких охорона здійснюється постійно, а захисту підлягають тільки порушені, оскаржені чи невизнані права суб'єктів підприємницької діяльності.

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності являє собою реакцію на порушення таких прав задля забезпечення та гарантування їх реалізації самого суб'єкта чи уповноважених на захист суб'єктів у визначених формах дозволеними методами. В.І. Полюхович вважає, що «поняття адміністративно-правового захисту законних прав, свобод та інтересів особи і громадянина являє собою сукупність застосовуваних в адміністративному порядку юридичних

засобів для здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій, спрямованих на: припинення незаконного посягання на права і свободи громадян; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, не виконаних або неналежним чином виконаних обов'язків з притягненням винної особи до відповідальності [23, с. 193-194]. З цього приводу С.Я. Сенюта вказує, що захист прав суб'єктів господарювання слід, скоріше за все, тлумачити не стільки як статичну систему певних юридичних заходів (засобів, способів), що можуть бути застосовані суб'єктом господарювання в порядку здійснення самозахисту чи органом державної влади внаслідок реалізації власної компетенції, скільки як можливість застосування в динаміці певного, можливо й одиничного, однак ефективного способу захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу з метою відновлення порушення права, задоволення зазначеного інтересу чи досягнення іншого бажаного правового результату. У зв'язку з цим науковець пропонує під поняттям захисту прав суб'єктів господарювання розуміти «належну суб'єкту господарювання юридично забезпечену та гарантовану можливість застосування передбачених законом або договором способів захисту прав та охоронюваних законом інтересів або звернення до компетентного юрисдикційного органу з метою застосування зазначених способів захисту з метою спонукання порушника до певної поведінки та (або) відновлення порушеного права, та (або) задоволення свого інтересу чи досягнення іншого бажаного правового результату, що забезпечить захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу» [10, с. 145].

Специфіка прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту правового захисту в тому, що реалізація таких прав відбувається в рамках господарських відносин, які регулюються нормами господарського права, а захист може бути

реалізований на основі норм не тільки господарського, але і адміністративного, кримінального та інших галузей права. Це означає, що в якості підстав для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання можуть бути визнані неправомірні дії інших суб'єктів господарювання, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які, по-перше, порушують забороняючі чи зобов'язуючі приписи (вимоги) акта господарського законодавства, господарського договору чи іншого правового джерела, по-друге, порушують, невизнають чи оскаржують належне суб'єкту господарювання право чи охоронюваний законом інтерес [10, с. 145].

Здійснення конкретизації як «адміністративно-правовий» захист означає обмеження числа форм і методів правовими (виключаючи організаційні), а підґрунтя для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності – адміністративним правом.

І в цьому контексті ми підійшли до розв'язання питання поняття і ознак прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового захисту. Розпочнемо з того, що права суб'єктів підприємницької діяльності характеризують такий галузевий статус особи як підприємець. С.В. Степанов з цього приводу визначає, що підприємець діє на ринку, вступаючи у відносини, та набуває при цьому відповідних прав та обов'язків [12, с. 226]. А тому в даному разі мова буде іти не про всі права, які складають частини загального статусу підприємця як людини чи громадянина, або ж його індивідуального статусу який передбачає ще більше нашарування статусів різних видів, а від так ще більший перелік прав, а лише про ті права, що входять до галузевого статусу «суб'єкт підприємницької діяльності».

Ці права позначені як господарські у структурі та господарської правоздатності, господарської правосуб'єктності, господарської компетенції суб'єктів господарського права. Н.Ф. Ментух пропонує визначення господарської правосуб'єктності як правової властивості суб'єкту

господарського права, що виражається в суб'єктивних правах і юридичних обов'язках, які надані законом та/або безпосередньо законом не встановлені, але необхідні для виконання покладених на нього функцій і завдань, спрямованих на збалансування приватних і публічних інтересів [24, с. 41]. І.В. Труш вважає, що правосуб'єктність суб'єкта господарського права доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав та обов'язків [25, с. 1,3]. О.В. Гарагонович з цього приводу вказує, що «для участі у сфері господарювання особа повинна бути наділена необхідними для цього правами та обов'язками. Без цього особа не зможе ні досягнути визначеної мети, ні виконати поставлених перед нею завдань, ні набути статусу суб'єкта господарського права, ні взагалі стати учасником господарських відносин. Сукупність необхідних для всього цього прав та обов'язків розкривається в господарсько-правовій доктрині через поняття господарської компетенції» [26, с. 93].

Розглядаючи співвідношення поняття «господарська компетенція» і «правоздатність» І.В. Труш зазначає, що ці правові категорії являють собою різні за природою і призначенням правові явища: компетенція дозволяє визначити обсяг правових можливостей суб'єкта господарювання; правоздатність визнає за підприємством здатність виступати носієм суб'єктивних прав і обов'язків, бути учасником господарських відносин [25, с. 1,3]. З означеним слід погодитись із зауваженням необхідності встановлення співвідношення понять господарська компетенція та господарська правосуб'єктність (правоздатність як частина правосуб'єктності).

Аналіз норм і структури ГК України О.В. Гарагоничем дає йому підстави стверджувати про закладений у цьому нормативно-правовому акті підхід, згідно з яким елементом господарської правосуб'єктності є господарська компетенція. Науковець акцентує увагу, що в цьому нормативно-правовому акті було

закріплено легальні підстави для вживання терміну «господарська компетенція» в науковому обороті. Водночас, науковець констатує той факт, що використовуючи в нормах ГК України термін «господарська компетенція», законодавець разом із тим допускає певну непослідовність, вживаючи його в різних значеннях. Наприклад, у ст. 55 ГК України господарська компетенція розкривається як сукупність господарських прав та обов'язків, які надаються суб'єктам господарювання та реалізуються ними. У ст. 2 та ч. 2 ст. 176 ГК термін «господарська компетенція» законодавець використовує в іншому значенні. Відповідно до цих норм господарською компетенцією наділяються державні органи та органи місцевого самоврядування щодо відповідних суб'єктів господарювання. у ст. 207 ГК України поняття господарської компетенції вже ототожнюється з терміном «спеціальна правосуб'єктність» [26, с. 93]. Така неоднозначність законодавця на практиці породжує питання співвідношення категорій господарської правосуб'єктності та господарської компетенції.

З точки зору встановлення поняття господарських прав такі можуть бути розглянуті в якості елемента як господарської правоздатності, господарської правосуб'єктності, так і господарської компетенції суб'єкту підприємницької діяльності. Не зважаючи на непослідовність правового регулювання господарської правосуб'єктності та компетенції, найбільш обґрунтованим з точки зору науки адміністративного і господарського права вважаємо підхід, згідно з яким господарська компетенція та господарська правосуб'єктність співвідносяться як частина та ціле. До змісту господарської компетенції входять господарські права та обов'язки, які передбачені як законом, так і установчими документами суб'єктів господарського права [26, с. 93]. Викладене дає підстави визначення господарських прав як частини господарської правосуб'єктності, реалізація якої відбувається у процесі організації та здійснення господарської

діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Виходячи з розуміння суб'єктивного права як індивідуально- конкретної, вольової, владної міри свободи поведінки суб'єкта права, яка надається з метою задоволення його інтересів та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів та гарантіями держави [27, с. 68], можна стверджувати, що господарські права являють індивідуально-конкретну, вольову, владну міру свободи поведінки суб'єкта господарського права, яка надається з метою задоволення його інтересів у сфері господарських відносин та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів та гарантіями держави.

Т.О. Мацелик визначає, що суб'єктивне право є мірою можливої поведінки, однак не будь-яка можлива поведінка є суб'єктивним правом. Проста можливість здійснювати ті чи інші дії ще не є суб'єктивним правом у юридичному його розумінні. До суб'єктивного права включена не будь-яка, а особлива можливість, забезпечена обов'язком інших осіб та гарантована державою. Структура суб'єктивного права включає : 1) право суб'єкта на власні дії; 2) право на вимогу відповідної поведінки від зобов'язаних суб'єктів; 3) право на охорону та захист [27, с. 68-69]. Тобто, за його визначенням та можливістю є суб'єктивним правом, яка забезпечена і гарантована правом діяти, правом вимагати та правом захищатися. Надання суб'єктам господарювання лише різного роду можливостей для здійснення належних їм прав та досягнення охоронюваного законом інтересу недостатньо, обґрунтовує С.Я. Сенюта. Необхідно також надати суб'єкту господарювання можливість захистити свої права та охоронювані законом інтереси, оскільки без належного захисту належне особі суб'єктивне право може бути або нездійснене, або порушене, внаслідок чого може зникнути сама можливість здійснення особою свого права чи досягнення відповідного інтересу [10, с. 143]. В цьому контексті зауважимо, що як обґрунтовує І.М. Риженко, законний інтерес суб'єктів господарювання -

це правовий феномен, який виходить за межі суб'єктивних прав і свобод, має на меті задоволення їх законних потреб і є самостійним об'єктом юридичного захисту [28, с. 54]. Однак, як вказує І.В. Солод, «законодавство України не визнає різниці між порушенням прав особи та її законних інтересів. Цим закріплено принцип невід'ємності категорій права та інтересу, встановлено правило, за яким права не є вичерпними і можуть законодавчо розширюватися. Однак інтерес не є однозначною суб'єктивною категорією, адже проявляється поза усвідомленням конкретного індивідуума. У кожного господарюючого суб'єкта існують свої власні інтереси, які не можуть повністю співпадати з інтересами інших осіб, а тим паче за умов конкурентних ринкових відносин» [29, с. 171].

Враховуючи відмінні ознаки підприємництва, можна стверджувати, що господарські права суб'єкту підприємницької діяльності являють міру його свободи у господарській діяльності, що надається підприємцю для досягнення ним економічних і соціальних результатів та одержання прибутку та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів господарського права та гарантіями держави. Керуючись ознаками прав, виділених Т.О. Мацелик, можна стверджувати, що надаючи господарські права суб'єктам підприємницької діяльності, тим самим держава обмежує своє втручання у сферу господарювання встановленням міри дозволеної підприємцям поведінки [27, с. 68].

Конкретний перелік прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового захисту залежить від виду підприємництва, статусу суб'єкта підприємницької діяльності, його зв'язків у конкретний проміжок часу тощо. Як зауважує Л.В. Леонтєва «підприємництва не є уніфікованою структурою. Поряд з великими юридичними особами є також безліч середніх і малих підприємств. Деякі суб'єкти здійснюють підприємницьку діяльність тільки в межах України, у той час як інші здійснюють і зовнішньо- економічну

діяльність. Одні суб'єкти функціонують у сфері послуг, а інші – у сфері виробництва. Таким чином, існують значні відмінності суб'єктів підприємницької діяльності [30, с. 231], що впливають на перелік господарських прав підприємців.

Наприклад, фізична особа - підприємець здійснює діяльність в межах універсальної правоздатності - права займатися підприємницькою діяльністю, передбаченого ст. 42 Конституції України. Це означає можливість особи займатися будь-яким видом підприємницької діяльності, здійснення якого не суперечить законодавству. Вона діє без установчих документів на відміну від юридичної особи, яка діє в межах спеціальної правоздатності та обмежена видами діяльності, встановленими засновниками в установчих документах. Фізична особа - підприємець має можливість не відкривати банківський рахунок, працювати виключно за готівкові кошти і використовувати готівкову виручку на свій розсуд, а також обрати спосіб оподаткування доходів за спрощеною системою [12, с. 226]. Як бачимо, різні суб'єкти мають різні права вже на етапі їх формування як суб'єктів господарського права. Щодо господарських відносин на стадіях їх зміни та припинення, то права суб'єктів підприємницької діяльності також відрізняються. Наприклад, всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно з законами цих держав, а також мають право на участь у міжнародних неурядових економічних організаціях. Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України [31, с. 28]. Викладене стає підставою для висновку про динамічний характер господарської правосуб'єктності, прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового захисту.

Аналогічного висновку в ході з'ясування сутності і поняття господарської правосуб'єктності доходить Н.Ф. Ментух, стверджуючи, що при аналізі цього різновиду галузевої правосуб'єктності вагоме значення має той факт, що обсягові прав і обов'язків суб'єктів господарського права притаманний динамічний характер, який, в свою чергу, залежить від мети і завдань діяльності, а також від кількості і характеру господарських зв'язків, в яких перебуває суб'єкт (поточні права та обов'язки) [24, с. 40]. Водночас, О.В. Гарагонович стверджує протилежне: господарська компетенція має статичний характер: визначені законом господарські права та обов'язки, що утворюють зміст господарської компетенції, не можуть бути змінені за волею суб'єкта, який є їх носієм. Зміст господарської компетенції певної категорії або виду суб'єктів господарського права може змінюватися шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, якими встановлюються відповідні господарські права та обов'язки таких учасників господарських правовідносин [26, с. 95]. Не можна не враховувати того факту, що джерелом господарських прав можуть бути і установчі документи суб'єктів господарського права. Від так статичність характеру господарської компетенції ставиться під сумнів у вищевикладеному розумінні. Якщо ж враховувати наведені вище аргументи щодо різного обсягу прав суб'єктів господарювання залежно від статусу, видів діяльності, що у конкретний проміжок часу характеризують участь підприємця у господарських відносинах, то більш точною видається ознака динамічності господарської компетенції суб'єкта підприємницької діяльності, прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового захисту.

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що господарські права суб'єкту підприємницької діяльності як об'єкт адміністративно-правового захисту – це міра свободи підприємця у господарській діяльності, що йому надається для досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку, та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів

господарського права та гарантіями держави. Їх специфіка проявляється в тому, що господарські права реалізуються в господарських правовідносинах, а їх захист може бути здійснений в рамках адміністративних правовідносин. Підставами для цього є порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності органами держави, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами під час реалізації компетенції наведених суб'єктів у сфері підприємництва.

З огляду на кількість форм, методів та суб'єктів, уповноважених на державне та самоврядне управління у сфері підприємництва, юридичні наслідки такого втручання, до числа заходів, які сприятимуть досягненню значних перспектив у розвитку підприємництва у короткотривалій і довготривалій перспективах в Україні, вважаємо за доцільне додати розвиток та забезпечення адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

1.2 Історико-правовий аналіз захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Історико-правовий аналіз захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні доцільно розпочати з розуміння тих етапів, що характеризують розвиток поняття підприємництва та підприємця. Адже становлення та розвиток сутності вказаних категорій характеризується їх різним змістовним наповненням, що впливає на визначення доцільних меж історико-правового аналізу захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Аналізуючи розвиток підприємництва в руслі розвитку відносин власності, засобів виробництва В.В. Мадзігон визначає, що «у римському праві

«підприємництво» розглядалося як заняття, діло, діяльність, особливо комерційна. Під підприємництвом розуміли орендатора, людину, яка була зайнята суспільним будівництвом. У Середні віки поняття «підприємець» (антрепренер) вживалося в декількох розуміннях, перш за все до них відносили осіб, котрі зайняті зовнішньою торгівлею. До підприємців також відносили організаторів парадів, балаганів і вистав» [32, с. 102-103]. Як зауважують Т.М. Колесник, О. С. Демидова, Д. А. Колесник «переважно це були духовні особи, яким доручалось будівництво храмів та інших споруд... Середньовічний архітектор відносився до підприємця, він, як правило, займався не тільки проектом, але й організацією всієї роботи, відповідаючи перед замовником за здачу об'єкта. Отже, за доби середньовіччя підприємницька діяльність ототожнювалась з великими за масштабами діяльності роботами і розпорядженням чужим майном» [33, с. 333]. Таким чином, констатуємо значні відмінності від сучасного розуміння поняття підприємництво, підприємець.

В економічній літературі поняття «підприємець» вперше з'явилося у «Всезагальному словнику комерції», виданому в Парижі в 1723 р., і визначало людину, яка бере «на себе зобов'язання по виробництву або Збірник наукових праць 103 будівництву об'єкта». Як науковий термін поняття «підприємець» з'явилося в роботах відомого англійського економіста початку XVIII ст. Р. Кантільона. Він розробив першу концепцію підприємництва і підприємцем вважав людину, яка діє в умовах ризику, в зв'язку з тим, що торговці, фермери, ремісники та інші дрібні власники купують товар за визначеною ціною, а продають по невідомій. Великий внесок по удосконаленню концепцій підприємця і підприємництва зробив у 30-40-х роках XX ст. американський теоретик австрійського походження Й. Шумпетер. Підприємці, за його визначенням – це господарюючі суб'єкти, що розпочинають і ведуть якесь вигідне діло на основі застосування капіталу та інших факторів виробництва, ведуть пошук і втілюють у життя нові можливості розвитку ринку – нові товари,

технології, принципи управління, господарські ідеї, сфери прикладання капіталу, та оцінюють ринкові потреби споживачів» [32, с. 102-103]. З цієї позиції розуміння підприємництва та підприємця, проаналізуємо захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в історико-правовій площині.

І першою з історичних особливостей розвитку підприємництва називаємо його деукраїнізацію. Вже у Київській Русі на основі реалізації можливостей, які давало її розташування на перехресті міжнародних торгових шляхів, формувалися зародки торгово-лихварського капіталізму. Українці змогли розвивати господарство та економічні зв'язки з іншими землями в умовах постійної загрози зі Степу (зони панування войовничих народів). Водночас, посилення іноземної агресії і поглинання українських земель іноземними державами (у XIV– XV ст.) уповільнили господарський поступ. При цьому всі метрополії послідовно проводили політику перетягування на свій бік або винищення найбільш активної частини українського етносу (а отже й осіб, які мали підприємницькі здібності) [34, с. 144-145], що особливо проявлялося в економічній сфері. Як констатує П.П. Музиченко, «протягом XIV– XVI ст. магдебурзьке право поширилось на всій Правобережній та в частині Лівобережної України. У своїй основі воно було знаряддям католизації та колонізації українського населення, оскільки правом на самоврядування могли користуватися тільки католики. Магдебурзьке право ніколи не застосувалося в містах України в повному обсязі... » [35, с. 80]. Магдебурзьке право поширювалося перш за все на неукраїнське населення, усуваючи українців від участі в торгівлі та ремісничих цехах; в аграрному секторі монопольне становище посіли іноземні або денаціоналізовані землевласники; спеціальні преференції дозволили іноземцям посісти таке і в лихварстві [34, с. 144-145].

Реформи царя Петра I забезпечили якісний стрибок у розвитку продуктивних сил Російської імперії, рівний за своїм значенням індустріалізації радянського періоду. Тоді ж російська держава вперше у великих масштабах

виявила попит на підприємницьку діяльність. Але при цьому у XVIII столітті роль держави в економіці надзвичайно зросла. Володіючи величезними матеріальними і фінансовими ресурсами, а також правом необмеженого користування землею та її надрами, держава взяла на себе регулювання всього, що було пов'язане з процесом виробництва і обміну, починаючи з місць розташування підприємств і визначення номенклатури виробів до розробки правил її реалізації. Власне, саме тоді було здійснено спробу створення державної, так званої «регулятивної» економіки, яку через два століття назвуть державно-монополістичною або адміністративно-командною. Для розвитку господарства України, щойно примусово інтегрованої у всеросійський ринок, це мало вкрай негативні наслідки [33, с. 334].

Можна підтримати позицію виділення таких етапів розвитку підприємництва як: 1) 1820–1870 рр. – розвиток розвинених тоді країн проходив в ситуації вільної конкуренції між підприємствами щодо збуту продукції; 2) 1871–1930 рр. – характеризується особливостями у формуванні підприємства як форми господарювання, що з'явилася в умовах підвищення концентрації капіталу, утворення монополістичної структури економіки, придушення малих та середніх підприємств; 3) 1931–1975 рр. – характеризуються інтенсивним використанням результатів науки і техніки, підвищенням рівня і значення підприємницької діяльності; 4) з 1976 р. характеризується з двох позицій: розвиток підприємництва в країнах, які в цій галузі мають традиції (розвинені ринкові економіки) та специфіку формування ринкового середовища в колишніх централізованих економіках [36, с. 143]. Історичний досвід організації та функціонування національного підприємництва на зламі XIX–XX ст., коли Україна перебувала в межах Російської імперії, характеризується віднесенням УРСР до числа основних центрів промислового виробництва. У цілому система підприємництва була представлена у вигляді взаємодії таких складових: держава – представницькі об'єднання підприємців – великі приватні компанії та

монополістичні утворення. При цьому у результаті формування та деструкції ринкового середовища у вітчизняній економіці під дією урядового протекціонізму, іноземного капіталу, становлення та зростаючого впливу фінансово-промислових та фінансово-політичних груп, державного монополізму відбулася деформація інституту підприємництва як основи інноваційного розвитку та конкурентоспроможності національного господарства [34, с. 145].

Як вважає Т.Л. Бондарчук, вплив уряду Російської імперії на розвиток підприємництва України в XIX – на початку XX ст. є доволі неоднозначним. З одного боку, державна політика підтримки стала одним із основних чинників ринково-індустріальних трансформацій та зміни суспільно-економічного ладу у напрямку диверсифікованого розвитку елементів підприємницького середовища [37, с. 16]. В рамках історико-правового аналізу захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні неможна поза увагою залишати специфічний характер вітчизняної моделі підприємництва часів УРСР, що проявляється «в системі потужного суспільно-економічного впливу з боку державних структур, робітничих союзів, кооперативних утворень і так званих представницьких організацій великого капіталу, якими були з'їзди промисловців. Останні цілком справедливо характеризувалися як інститути захисту, лобювання та практичного впровадження інтересів підприємців» [34, с. 145].

З іншого боку, державне регулювання зумовило консервування застарілих «патріархальних» форм господарювання та стало засобом експлуатації російським центром як українського населення, так і природно-економічних ресурсів території [37, с. 16]. При цьому боротьба за відновлення української державності, а відповідно й самостійності в економічній сфері, середини XVII, початку XVIII та початку XX ст. завершалась поразкою, щоразу ведучи до фізичного знищення найбільш підприємливої частини українського етносу. Це,

зрештою, призвело до укорінення пасивності як своєрідного елементу самозбереження – бути активним, виявляти ініціативу та самостійність стало небезпечно [34, с. 145]. Т.Л. Бондарчук характерними рисами вітчизняного підприємництва називає «низький рівень технічного оснащення, екстенсифікацію промислового виробництва (домінування примітивних форм його організації та спеціалізація на виготовленні напівфабрикатів), «грюндерську гарячку» (по всій країні створювалися підприємства лише для наживи без реальних економічних підстав для існування), штучну концентрацію виробництва та монополізацію внутрішнього ринку [37, с. 16]. Характеризуючи призначення радянського адміністративного права Р.С. Мельник та Є.В. Петров вказують про стандартистність схеми управління у кожній з галузей особливої частини, «у межах якої виділялися суб'єкти та об'єкти управління. У ролі суб'єктів виступали відповідні органи державного управління загальносоюзного, республіканського та місцевого рівнів, а об'єктами управління у переважній більшості випадків були відповідні державні підприємства, установи та організації, а також окремі громадяни. Проте останні, особливо у сфері управління господарством, лише у незначній кількості випадків ставали учасниками управлінських відносин, оскільки, як відомо, усі засоби виробництва, фінансові та матеріальні ресурси були зосереджені у руках держави. З огляду на це, можна дійти висновку, що за радянських часів у сфері управління господарством мали місце не правовідносини, а владовідносини, учасники яких у більшості випадків не були пов'язані між собою кореспондуючими права та обов'язками... Відносини між ними розвивалися під впливом державних планів, які мали пріоритетне значення у суспільстві та державі, у зв'язку з чим норми права набували другорядного характеру. Держава в односторонньому порядку встановлювала правила управлінської діяльності, могла їх самостійно корегувати, а також відмовлятися від них з

огляду на власні потреби. Інтереси приватних осіб до уваги не бралися» [38, с. 105-106].

В часи СРСР була введена відповідальність за спекуляцію. На сьогодні ж аналогічні дії з приводу вироблення, реалізації товарів, які відсутні на ринку, але на які є попит, є одним із задвань підприємця. З цього приводу Є. Л. Стрельцов вказує, що «в республіках Радянського Союзу був проголошений соціалізм... Тоді, по-перше, спекуляція «відштовхувалася» від закріпленої на офіційному рівні системи морально-духовних цінностей, а, по-друге, така, певною мірою приватна підприємницька діяльність індивіда, принципово протирічила загально-закріпленій господарській діяльності, яку здійснювала соціалістична держава. Саме тому діяльність приватної особи, у всьому своєму різноманітті, яка була пов'язана зі скупкою товарів та їх перепродажем з метою наживи – неконтрольованого на державному рівні доходу, в ті часи визнавалася кримінальним правом «ворожою»... Але події, які розпочалися на початку 90-років минулого століття, принципово змінили основні положення, які характеризували ту державу та державні утворення, які до неї входили. На відміну від законів соціалізму, почала впроваджуватися економічна система виробництва й розподілу, яка, при зовнішній рівності усіх форм власності, в основному заснована на приватній власності на засоби виробництва та витікаючій із цього свободи підприємницької діяльності, що по суті означала початок побудови капіталістичної суспільно-економічної системи. Модель економіки, яка знаходиться в основі такої системи, має, як відомо, визначення — ринкова» [39, с. 12].

Водночас, досвід радянського суспільства показав, що, не зважаючи на пряму фізичну ліквідацію представників підприємницького класу та інші засоби пригнічення будь-яких проявів підприємницької ініціативи, весь післяжовтневий період вітчизняної історії відзначений існуванням специфічних, але все ж не менш підприємницьких у своїй основі зразків економічної

поведінки. Таким чином, досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив про стійкість людського прагнення до самостійного економічного творення [33, с. 334], яке реалізується за сприятливих умов. В.В. Мадзігон доходить цілком обґрунтованого висновку, що «підприємництво може розвиватися лише в певному економічному середовищі. Необхідна також система дійових законів, які захищали б підприємництво й забезпечували стійку діяльність на ринку» [40, с. 36]. Подібний підхід до організації державного управління міг мати місце лише в державі правового типу, а тому його впровадження вимагало ґрунтовного реформування управління тоталітарної держави. І така трансформація, вказують Р.С. Мельник та Є.В. Петров, «розпочалася одразу після розпаду СРСР. Відтепер держава не могла на власний розсуд визначати правила поведінки учасників господарської діяльності, оскільки, з одного боку, сфера економіки розпалася щонайменше на дві сфери – державну та приватну та, по-друге, національна економіка, ставши складовим елементом світової економіки, знаходилася під впливом не лише національних правових норм, але й законів ринкової економіки. З огляду на це, взаємовідносини між державою та суб'єктами господарської діяльності вимагають чіткої, збалансованої та надзвичайно виваженої правової регламентації, яка, з одного боку, має сприяти вільному господарюванню, а з іншого, – надавати державі можливість впливати на ці процеси задля досягнення загально-значимих (публічних) цілей» [38, с. 106].

Найважливішими передумовами розвитку підприємництва сьогодні є демократизація та урізноманітнення форм власності, демонополізація виробництва, активна підтримка державою інвестиційних процесів для різних суб'єктів підприємницької діяльності, формування повноцінного конкурентного ринку» [40, с. 36]. На наш погляд, до числа передумов розвитку підприємництва необхідно відносити і розвиток засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Не можна заперечувати, що «інституційна недостатність захисту

прав власності... блокує стимули підприємницької активності та можливості їх реалізації» [34, с. 147]. Аналізуючи зміни років незалежності України в аспекті розвитку засобів і способів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, хочемо відмітити впровадження нових засобів захисту у вигляді визнання таких дій як дискримінація підприємців (1995 рік), порушення встановленого законом порядку здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (2014 рік), незаконні вимоги до документа, що подається суб'єктом господарювання до органу державної влади або органу місцевого самоврядування (2017 рік) адміністративними правопорушеннями.

Також зауважимо про сучасну тенденцію перегляду місця економічних прав у структурі статусу особи. На наш погляд, історико-правовий аналіз захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні буде, як нам видається неповним, якщо поза увагою залишити питання зміни місця таких прав серед об'єктів захисту на сьогодні. З цього приводу І.М. Риженко зазначає, що «розв'язуючи питання забезпечення задекларованих у Конституції України прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб засобами адміністративного права, вчені найчастіше об'єднують їх у такі види : фізичні (життєві) права людини; 2) особисті; 3) економічні; 4) культурні; 5) політичні; б) право українського народу на задоволення публічних інтересів громадянина, держави та суспільства. При цьому, як вказує науковець, провідними у цьому переліку визначаються фізичні, природні права людини, до яких належать нематеріальні цінності, без яких індивід не може фізично існувати: право людини на життя і здоров'я; право на екологічну безпеку; право на соціальний захист і право на достатній життєвий рівень. Але науковець наголошує на тому, що «гарантувати громадянам гідні умови проживання в країні неможливо без забезпечення економічних прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб - суб'єктів господарювання. Оскільки в країнах з ринковою економікою саме суб'єкти господарювання - юридичні особи та фізичні особи -

підприємці (без створення юридичної особи) усіх форм власності (в першу чергу приватної) є джерелом як матеріальних та деяких нематеріальних благ. Тим самим адміністративно-правове забезпечення економічних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб є провідним напрямком діяльності суб'єктів владних повноважень» [28, с. 52-53]. В цьому контексті зауважимо, що в праві Європейського Союзу на сьогодні представлено і іншу класифікацію прав людини і громадянина, яка докорінним чином відрізняється від наведеної вище традиційної, якщо можна так сказати, класифікації.

Якщо докладніше розглянути це питання, то закріплення та гарантування прав і свобод людини має довготривалу історію, яка охоплює різне вирішення викладеного питання. Прийняття Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року [41], Міжнародних пактів про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [42] та про економічні, соціальні і культурні права [43] цілком пояснює вищенаведену класифікацію прав і свобод людини і громадянина з виділенням відповідно громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних прав у структурі статусу людини і громадянина. І одним з постулатів такої класифікації є першочерговість, провідне значення таких прав як фізичні та особисті права.

Однак, на наш погляд, при встановленні місця прав суб'єктів підприємницької діяльності в числі об'єктів адміністративно-правового захисту слід звернути увагу на положення Хартії основних прав ЄС від 07.12.2000 [44]. Хоча Україна не є членом ЄС, на сьогодні одним з пріоритетів зовнішньої і внутрішньої політики держави є поглиблення європейської інтеграції з метою набуття членства в ЄС. Для цього впроваджуються заходи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, здійснюються інституційні перетворення задля відповідності механізму української держави стандартам ЄС. Від так вивчення та врахування досвіду правового регулювання та охорони основних прав ЄС вважаємо доцільним і обґрунтованим.

Комплексний аналіз норм Хартії основних прав ЄС від 07.12.2000 [44] виявляє побудову акту в цілому за принципом виділення цінностей, які підлягають захисту, але є при цьому рівнозначними [45]. В Хартії зазначено, що «Народи Європи, утворюючи все більш згуртований і тісний союз, прийняли рішення будувати разом мирне майбутнє на основі загальних цінностей. Усвідомлюючи своє духовне і моральне надбання, Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідності людини, свободи, рівності й солідарності; він спирається на принципи демократії та правової держави... Європейський Союз сприяє збереженню і розвитку цих спільних цінностей... він прагне сприяти збалансованому та сталому розвитку та забезпечує вільне пересування осіб, товарів, послуг і капіталів, а також свободу установи суб'єктів підприємницької діяльності. З цією метою необхідно, надавши їм в Хартії велику чіткість, зміцнити захист основних прав, з огляду на еволюцію суспільства, соціальний прогрес, розвиток науки і техніки» [44]. Як бачимо, йдеться про загальні неподільні спільні цінності, якими визначені гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянство та правосуддя, на що вказують назви окремих глав аналізованого акту. При цьому ставиться завдання їх збереження і розвитку шляхом упорядкування цінностей, надання їм чіткості та зміцнення захисту.

Як визначає А.Є. Ляшенко, «унікальність і важливість документа і в тому, що в акті використано новий спосіб класифікації основних прав і свобод. Хартія систематизувала основні права людини і громадянина, але основами класифікації виступають не предмет суб'єктивного права (права особисті, політичні, економічні та т. д.), а цінності, на захист яких вони спрямовують: гідність, свобода, рівність, солідарність» [46, с. 640]. В контексті даного дослідження викладене означає відхід від трактування різних за видами прав людини і громадянина як різних по значимості у структурі статусу суб'єкту права, і перехід до розуміння цінностей рівнозначними та забезпечення рівного

захисту всіх цінностей, які в сукупності складають основу сучасної концепції регулювання і охорони прав людини.

Враховуючи вищевикладене, історико-правовий аналіз захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні дозволяє виділити наступні історичні передумови, які визначають специфіку становлення сучасного підприємництва в Україні та стану і перспектив розвитку захисту прав та законних інтересів підприємців: 1) деукраїнізація (починаючи з Магдебурзького права у XIV– XVI ст.), 2) винищення найбільш активної частини українського етносу (а отже й осіб, які мали підприємницькі здібності) (починаючи з XIV– XV ст.), 3) посилення ролі держави в економіці та централізація управління економікою (починаючи з XVIII), 4) державна власність на засоби виробництва та деформація інституту підприємництва (XIX–XX ст.).

Дані передумови є підставними віднесення України до числа держав, які на сьогодні долають наслідки адміністративно-командної системи управління економікою, що базувалася на централізації, державній власності та соціалізмі, на протигагу країнам розвиненої ринкової економіки, що обумовлює активність, але в той же час складності розвитку форм і методів захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Тим більше, коли мова іде про захист від дії чи бездіяльності органів держави, їх посадових осіб. Адже розвинені засоби контролю, розгалужена система санкцій та відповідальності щодо суб'єктів підприємницької діяльності, велика кількість контролюючих суб'єктів складають фактори, що повинні визначати напрямки формування механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в незалежній Україні з ринковою економікою, різноманітністю форм власності, децентралізацією влади, сприянням з боку держави розвитку підприємництва.

1.3 Сутність та зміст державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Соціальні та економічні права людини втрачають свою соціальну змістовність, коли вони не мають належного захисту. А тому у сучасний період розвитку конституційної стратегії захисту основних прав і свобод людини особливого значення набувають конкретні механізми захисту соціальних та економічних прав, вважає Р.О. Максимович [16, с. 101]. Стратегічні та тактичні кроки щодо захисту та гарантій прав і свобод людини в Україні, європейські засади розбудови української державності закріплені у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р. № 2411-VI. Відповідно до зазначених нормативно-правових документів, Україна перебуває на шляху побудови принципів нового державотворення та розвитку українського суспільства, а отже, й правового статусу людини в Україні, реалізації її прав та свобод, особливо в економічній сфері [47, с. 44].

Держави сьогодні визнають глобальний характер прав і свобод людини, пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплених у міжнародних правових актах. Вони стверджують, що в системі механізмів захисту прав і свобод людини наявні два рівні (внутрішньодержавний і міжнародний), які виступають двома самостійними системами» [48, с. 186-187]. «Після вступу до Ради Європи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод разом з Протоколами 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11, на основі яких будь-яка особа, неурядова організація або група осіб можуть звертатись із заявами про порушення викладених у Конвенції або протоколах до неї прав до Європейського суду з прав людини. Разом з тим багато аспектів захисту прав і свобод людини продовжують входити до внутрішньої компетенції держави, а порядок забезпечення навіть міжнародних стандартів з прав людини продовжує

залишатись переважно внутрішньою справою держави, оскільки реальна можливість здійснення основних прав людини конкретною особою забезпечується насамперед юридичними механізмами держави» [50, с. 14]. Що ж являє собою державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні?

І.В. Головань вважає, що механізм захисту прав суб'єктів підприємництва являє собою «сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких поведінка суб'єктів господарювання, їх контрагентів та державних органів в ході їх правовідносин приводиться у відповідність до вимог і дозволів, що містяться у нормах права і тим самим забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання» [51, с. 10]. На наш погляд, дане визначення не в повній мірі характеризує механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності.

При формуванні поняття механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, на наш погляд, слід виходити з поняття механізму захисту прав особи, відрізняючи його від механізму забезпечення прав особи. З наведених понять друге є ширшим, оскільки включає принципи, юридичні гарантії, а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод [52, с. 74]. Захист є частиною забезпечення і співвідносяться поняття як ціле та частина. Як вважає С.М. Шило, механізм забезпечення охоплює реалізацію, охорону і захист прав. Механізм захисту, на його думку, включає і форми захисту, і самі органи і організації, що здійснюють захист, і нормативний, а також інформаційний, ідентифікаційний та інші елементи [53, с. 269].

Керуючись висновком С.Д. Порощука щодо сутності правового захисту співробітника міліції [54, с. 58], можна визначити, що правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності – це обумовлена їх фактичним правовим

статусом система юридичних заходів і механізмів, яка забезпечує правомірну діяльність підприємця і надає можливість оперативного відновлення його порушених прав. З цієї точки зору механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні включає інструментальний блок (заходи юридичного і неюридичного характеру), інституційний блок (структури утворення державного і недержавного характеру) та діяльнісний компонент (різноманітні види діяльності – нормотворчої, правозахисної, виконавчо-розпорядчої, юрисдикційної, контрольно-наочної, організаційно-практичної та іншої, в процесі якої захист з області того, що повинно бути, переходить до області того, що є). Тим самим С.Д. Порошук пропонує забезпечення захисту прав пов'язувати з рішенням двоєдиного завдання: якістю нормативно-юридичної регламентації гарантій і наявністю дієвого механізму їх реалізації стосовно нинішніх умов [54, с. 60] підприємництва.

Характеристика механізму захисту як державний і правовий означає його звуження: виділення тільки тих його компонентів, що пов'язані з державою і правом: інструментальний блок у вигляді заходів юридичного характеру; інституційний – структурні утворення державного характеру, діяльнісний компонент обмежується реалізацією владних повноважень держави в особі її органів. З цього приводу вважає О.М. Кашуба вважає, що основну роль в усуненні перешкод у подальшому розвитку підприємництва в Україні повинна відігравати держава [6, с. 105]. За визначенням І.В. Солод, поняття «захист» передбачає зобов'язання держави та її органів здійснювати конкретні заходи по відношенню до тих чи інших прав і законних інтересів або гарантувати дотримання таких прав та інтересів, що не порушені з боку третіх осіб. Тобто має місце реагуюча функція держави, що впливає на певну превентивність захисту [29, с. 173]. До найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку, за визначенням В.Сімутіна, «відноситься становлення й функціонування ефективної державної влади як необхідної компоненти

трансформації суспільства на засадах ринкової економіки, дотримання прав людини й політичного плюралізму [55, с. 30].

Серед інструментів державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні провідне місце відведене адміністративно-правовим нормам [56, с. 189-193]. Як вважає Н.Д. Дячук, «поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав суб'єктів господарювання містить сукупність всіх передбачених національним та міжнародним законодавством способів, засобів та важелів впливу, якими наділені органи публічної влади з метою створення максимально зручних та ефективних умов для заснування суб'єкта приватного підприємництва, провадження ним своєї господарської діяльності аж до моменту її припинення... Проте в цьому адміністративно-правовому механізмі варто відзначити... один із першочергових інструментів, без якого неможливим стає застосування всіх інших, - нормативно-правове забезпечення. За відсутності належної законодавчої бази або ж за умови ігнорування необхідності постійно приводити нормативно-правові акту відповідність до вимог, котрі диктує розвиток українського суспільства та інтеграційні процеси, у яких бере участь Україна, важко говорити про якесь забезпечення прав господарюючих суб'єктів [57, с. 160]. Наприклад, І.В. Солод вказує, що «законодавець фактично намагався визначити коло інтересів суб'єкта господарювання в нормах статті 47 ГК України, гарантуючи усім підприємцям рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. При цьому жодного передбачення засобів забезпечення проголошеної рівності суб'єктів господарювання не існує. Адже не можна говорити про таку рівність за умов, коли має місце численне безвідповідального порушення законодавства з боку одних суб'єктів господарювання й правового тиску з боку держави на інших» [29, с. 172].

В державно-правовому механізмі захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, на наш погляд, доцільно виділяти матеріальні та процесуальні, а також деліктні адміністративно-правові норми як різновид процесуальних, що мають значні відмінності. Адже, «форми, засоби та порядок такого захисту забезпечуються нормами матеріального та процесуального права у своєму поєднанні із позаправовими нормами, що склалися у суспільстві, через гарантований державою механізм реалізації» [29, с. 174]. Як вказує В.А. Бондаренко, «з погляду правової держави правова норма є гарантом прогнозованості, пропорційності, стабільності та являє собою матеріальну програму і формальний процесуальний порядок» [58, с. 136]. М.В. Григорчук, розвиваючи відомі наукові погляди на проблеми правового захисту, доходить висновку, що «цей інститут згідно з вкладеним у нього змістом є багатофункціональною юридичною системою, яка охоплює як матеріальну, так і процесуальну сторону відновлення права, порушеного неправомірними діями. Пусковим механізмом для включення правових інструментів захисту є порушення, невизнання чи оскарження прав учасників господарських відносин. Уся процедура їх застосування супроводжується процесуально дозованими порціями легітимізованого державою впливу на порушника прав, завершальним етапом якої виступає запровадження заходів примушування до дотримання встановленого законом порядку ведення господарської діяльності... інститут захисту прав розглядається комплексно і трактується як агрегуюча (підсумкова) категорія, що виникає в результаті діяльності матеріальних і процесуальних чинників» [59].

С.І. Куценко вказує, що «адміністративно-процесуальні норми... не мають самостійного предмета регулювання. Вони глибоко «проникли» у різні галузі права і гармонійно в них інтегровані. У багатьох галузях права (земельному, екологічному, податковому та ін.) адміністративно-процесуальні норми мають свій особливий предмет регулювання, який зумовлений специфікою

матеріальних норм цих галузей. Інша справа, що адміністративно-процесуальних норм не вистачає, що створює труднощі в реалізації норм вищевказаних галузей. Звідси неможливість повної реалізації прав учасників адміністративно-правових відносин» [60, с. 274].

О.В. Ніканорова вказує, що залежно від спрямованості та виду правових норм, що в них реалізуються, адміністративні правовідносини поділяються на матеріальні та процесуальні [61, с. 208]. О.І. Харитонова пропонує поряд з означеними видами адміністративно-правових відносин виділяти процедурні. За її визначенням, «процесуальні» правовідносини в широкому значенні цього поняття охоплюють процедурні відносини. «Процесуальні» адміністративні відносини у їх вузькому значенні слід трактувати як категорію однопорядкову з поняттям «процедурні відносини». Процедурні відносини та процесуальні адміністративні відносини у вузькому значенні є різновидами родового поняття – процесуальні відносини у широкому значенні слова. Суттєва відмінність між ними полягає в тому, що вони по-різному взаємопов'язані з матеріальними адміністративними правовідносинами... Регулюються адміністративні процедурні відносини або безпосередньо матеріальними адміністративними нормами, або спеціальним процедурним законодавством. Натомість процесуальні правовідносини є формою адміністративного процесу як спеціального виду діяльності, що відбувається в рамках спеціального адміністративно-процесуального законодавства. Підставами виникнення адміністративно-процесуальних відносин у вузькому значенні є наявність матеріальних адміністративно-правових відносин, а також факт їхнього порушення (порушення вимог адміністративної норми і, відповідно – адміністративного обов'язку). Таким чином, вчена доходить висновку про доцільність «розмежування адміністративно-правових матеріальних відносин (включаючи сюди правила процедури їх реалізації) і адміністративних процесуально-правових відносин, які розглядаються... в якості самостійних

категорій адміністративного права як права публічного» [62, с. 8, 21-22]. Аналізуючи дану позицію звернімо увагу на той факт, що процесуальні відносини О.І. Харитонова обмежує діяльністю суду. Також не можна залишити поза увагою того факту, що підставою виникнення процедурних адміністративно-правових відносин вчена називає норми матеріального адміністративного права та спеціальне процедурне законодавство, тим самим вказуючи на виділення процедурних норм адміністративного права, якими регулюються процедурні відносини як форма реалізації норм адміністративного законодавства (адміністративної норми) і не порушеного суб'єктивного адміністративного права або обов'язку. Реалізація і адміністративної норми, і адміністративних прав та обов'язків мають відбуватися за певною, чітко визначеною процедурою. Підставою початку процедури так само, як і трансформацій останньої на всіх етапах її здійснення, є правомірні дії суб'єктів адміністративно-правових відносин. Процедурні правовідносини виникають, таким чином, на підставі регулятивних норм з приводу встановлення юридичних фактів або реалізації права і є обов'язковими при застосуванні норм матеріального права [62, с. 21-22].

Водночас, адміністративно-процесуальна норма, як визначає С.І. Куценко, є різновидом норм адміністративного права і являє собою встановлене або санкціоноване державою обов'язкове правило поведінки, яке регламентує порядок вирішення індивідуальних адміністративних справ, порядок підготовки та видання правових актів управління. Адміністративно-процесуальні норми переважно сприяють реалізації матеріальних норм, які вимагають чітко встановленої послідовності дій та етапів прийняття конкретних рішень. Вони визначають способи, порядок, процедури діяльності з реалізації прав та обов'язків, встановлених матеріальними норма. Адміністративні матеріальні та процесуальні норми співвідносяться як правило поведінки та спосіб реалізації даного правила» [60, с. 270-271, 274]. Таким чином, виділені О.І. Харитонovou

процедурні норми є підстави відносити до процесуальних норм адміністративно права у наведеному розумінні. На користь наведеної думки наведемо позицію О.М. Бандурки та М.М. Тищенка щодо структури адміністративного процесу, яка «спрямована на регулювання правовідносин позитивного характеру, які виникають під час виконавчо-розпорядницької діяльності державних органів. Однак порушення вимог правових норм вимагає відповідного реагування з боку держави. Ця обставина обумовлює існування особливого роду правоохоронної діяльності, сутність якої складає розгляд справ про правопорушення, інших юридичних спорів за суттю та прийняття по них відповідних рішень. В процесі такої діяльності вирішується юридичні справи, здійснюється правовий захист порушених, невизнаних або оскаржуваних інтересів, виноситься державно-владне рішення про внесення відповідних правових санкцій, відновлення порушеного права. Ця діяльність, яка носить назву юрисдикційної, характерна точка також для адміністративного процесу. Тому до структури адміністративного процесу... відносяться провадження по справам про адміністративні правопорушення; провадження щодо скарг громадян; дисциплінарні провадження» [63, с. 15].

Поряд з матеріальними та процесуальними нормами адміністративного права, доцільно виділити норми, якими певні діяння визначено адміністративним проступками, та встановлено наслідки їх вчинення. Такі норми, є підставними виникнення адміністративно-деліктних відносин, які входять до адміністративно-правових відносин, і їх співвідношення, як вважає В.І. Бунечко, можливе як відношення спеціального та загального. Разом з цим, наголошує науковець, «адміністративно-деліктним відносинам притаманні свої особливості, які відмежовують вказаний вид правовідносин від інших відносин, що регулюються нормами адміністративного права. Відповідно, саме адміністративно-деліктний процес як підвид адміністративного процесу може на даному етапі розвитку адміністративного права продовжувати виконувати

правоохоронну роль у сфері державного управління. А це, у свою чергу, автоматично призводить до виокремлення адміністративно-деліктних правовідносин як таких, які виявляють динамічний характер по відношенню до регулятивних адміністративних правовідносин, які можуть набувати ознак не лише таких, що змінюються, але й таких, в основі яких покладено адміністративні стани, адміністративні режими, адміністративна законність» [64, с. 11-12].

Другою за значущістю складовою державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, на погляд Н.Д. Дячук, є блок, за допомогою якого здійснюється реальне забезпечення застосування законодавства на практиці. Адже навіть найбільш досконала законодавча база за відсутності правозастосовної практики робить такий адміністративно-правовий механізм нежиттєздатним [57, с. 160]. Логічним буде висновок про те, що практика напрацьовується суб'єктами, уповноваженими на захист. Керуючись критеріями розмежування матеріального та процесуального аспектів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, розробленою М.В. Григорчуком [59], погоджуємося, що у матеріально-правовому розумінні захист прав суб'єктів підприємницької діяльності- це норми адміністративного права, що визначають форми, способи і терміни відновлення порушених прав та інтересів, захист їх від порушень у майбутньому. У процесуально-правовому значенні – це діяльність, за допомогою якої досягається необхідний ефект щодо реалізації прав і обов'язків: відновлення можливості учасника відносин діяти в межах його правосуб'єктності; володіти, користуватися, розпоряджатися майном; вступати у відносини й реалізовувати права, що випливають із них, та ін. Зміст процесуальної сторони інституту захисту права складає правозастосовна діяльність, здійснювана у формах і способами, встановленими законом, з метою відновлення порушеного права та інтересу, впливу на правопорушника і запобігання правопорушенням у майбутньому [59]. Докладно суб'єктів

адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні розглянемо у підрозділі 2.3, а форми і методи їх діяльності у підрозділі 2.4.

Підсумовуючи викладене у даному підрозділі, зауважимо, що вищенаведені блоки державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні (інструментальний, інституційний та діяльнісний) в узагальненому вигляді характеризують відповідне складне явище. Але можливо і більш широко розглянути досліджуваний механізм та виділити більше його компонентів. Державно-правовий механізм захисту, вказує С.Д. Порошук, — це надзвичайно широка категорія, яка включає в себе не тільки юридичні, а й політичні, економічні, ідеологічні та інші явища. До її складових, на думку науковця, належать: 1) юридичне закріплення гарантій; 2) створення відповідних юридичних процедур реалізації захисту, відсутність яких перетворює приписи в законодавстві на формальні, декларативні положення; 3) створення системи засобів захисту державою прав, свобод та обов'язків суб'єктів підприємницької діяльності від будь-яких посягань на них; 4) розвиток суспільно-політичної активності підприємців, формування у останніх свідомого ставлення до використання прав і свобод, виконання обов'язків, підвищення рівня їх правової культури; 5) активізація діяльності суспільних та інших громадських організацій та об'єднань, які сприяють державно-правовому захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності; 6) державний та громадський контроль за станом забезпечення державно-правового захисту співробітників міліції [54, с. 61]. Як вказують В.В. Лемак та В.В. Туряниця, «механізм захисту прав людини на сьогодні є достатньо складним, тому його структура вдосконалюється й розвивається, що залежить від багатьох об'єктивних факторів, а саме: конституційних норм, які мають в ієрархії правових норм найвищу юридичну силу; стабільності політичної та соціально-економічної системи в країні, зокрема, загальнодемократичних умов розвитку

суспільства; рівня поточного законодавства; злагоженості дій усіх демократичних інститутів тощо» [48, с. 186-187].

Враховуючи викладене, доходимо висновку, що державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні у спрощеному вигляді являє собою єдність інструментального, інституційного та діяльнісного компонентів. Серед інструментів провідне значення відведене нормам адміністративного права: матеріальним та процесуальним, а також деліктним адміністративно-правовим нормам як різновиду процесуальних, що мають значні відмінності. Інституційний компонент представляють суб'єкти, уповноважені на здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, серед яких можна виділити державні та недержавні інституції. Діяльнісний компонент державно-правового механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні являє собою правозастосування та нормотворчість. Виділені компоненти розвиваються відповідно до політики держави щодо розвитку підприємництва.

1.4 Правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні та місце серед них адміністративно-правового забезпечення

При розгляді поняття прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового захисту ми визначили ознаку динамічності господарської правосуб'єктності в аспекті кількості прав у структурі господарської компетенції окремого підприємця залежно від індивідуальних обставин здійснення ним підприємницької діяльності. Однак, є і такі права суб'єктів підприємницької діяльності, що є обов'язковою складовою господарської правосуб'єктності. І до їх числа відноситься право на захист [49].

Надаючи визначення прав суб'єктів підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правової охорони ми приділили увагу трьом ознакам: 1) сутність права у мірі дозволеної поведінки у сфері господарських відносин; 2) зв'язок прав та обов'язків; 3) гарантування. В свою чергу, гарантування охоплює захист у разі порушення. Захист прав суб'єктів підприємців здійснюється на підставі закріплення відповідного права за цієї категорією суб'єктів. С.Я. Сенюта під правом на захист пропонує розуміти передбачену законодавством можливість уповноваженої особи самостійно застосовувати дозволені або санкціоновані законом юридичні засоби впливу на порушника або звернутися до відповідного юрисдикційного органу з вимогою спонукати порушника до певної поведінки. Саме тому, на його думку, право на захист слід розглядати, по-перше, у невідривному зв'язку з правами, які воно покликане захищати, по-друге, з компетенцією органів державної влади, які наділені юрисдикцією для здійснення захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин, й, у першу чергу, суб'єктів господарювання [10, с. 144]. Як вказує І.В. Солод, «право на захист створене для реалізації суб'єктивного права, є передбаченою можливістю використати допустимі законодавством та моральними засадами суспільства заходи з метою недопущення порушення основного суб'єктивного права та його відновлення у разі порушення, а також припинення дій з боку порушника» [29, с. 171].

В ч. 4 ст. 13 Конституції України [65] передбачено зобов'язання держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. При цьому усі суб'єкти права власності визначені рівними перед законом. Аналогічну норму включено до ст. 5 ГК України [11] при визначенні конституційних основ правопорядку у сфері господарювання. Зауважимо, що у праві на захист, не залежно від форми захисту (адміністративне чи судове оскарження) всі суб'єкти права є рівними перед законом. Як вказує С.Я. Сенюта, до ефективних правових засобів

впорядкування відносин між суб'єктами господарювання та недопущення порушення належних останнім прав та охоронюваних законом інтересів відноситься дотримання учасниками господарських відносин, у тому числі господарюючими суб'єктами, органами державної влади тощо, вимог чинного законодавства. Тобто бажаним є такий правовий режим, в межах якого найкращим способом захисту прав суб'єктів господарювання являється недопущення порушень прав цих суб'єктів та, як наслідок цього, відсутність самої потреби у поновленні прав. Однак, окрім загальних превентивних заходів, що слугуватимуть недопущенню порушень прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, важливою передумовою для дотримання описаного правового режиму є розробка ефективних механізмів захисту та відновлення прав суб'єктів господарювання в разі їх порушення, невизнання чи оскарження. Зазначене може бути здійснено у разі надання суб'єктам господарювання рівних правових можливостей з іншими учасниками господарських відносин, у тому числі споживачами, органами державної влади тощо, щодо правового захисту належних суб'єктам господарювання прав та охоронюваних законом інтересів [10, с. 143]. І це підтверджено у нормах чинного законодавства України. Зокрема, в ГК України [11] одним з числа загальних принципів господарювання в Україні визначено «рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання» (ст. 6), а в числі основних напрямів економічної політики, що визначаються державою - державна підтримка і захист усіх форм ефективного господарювання (підп. 4 ч. 1 ст. 10). Рівність суб'єктів підприємницької діяльності у праві на захист передбачено і у ст. 20 ГК України, що прямо закріплює дане право за суб'єктами господарювання та споживачами.

Підставою реалізації права на захист суб'єктом підприємницької діяльності є порушення, невизнання або оскарження його прав, якщо дотримуватися розуміння захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності як реакції на

порушення таких прав задля забезпечення та гарантування їх реалізації. У ст. 40 Конституції України визначене право кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. У ч. ст. 55 закріплено право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Якщо механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у формі відправлення правосуддя детально регламентований в законодавстві України, то щодо адміністративного оскарження та подання скарги суб'єктом підприємницької діяльності на рішення, дії (бездіяльність) у сфері управлінської діяльності в законодавці України порядок не передбачено. Відповідний порядок визначено для звернень громадян. Зокрема, механізм звернення громадян з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб закріплено у Законі України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР [66]. Щодо звернень юридичних осіб, то вони залишаються поза межами сфери дії вказаного закону. Описана проблема є доцільною вирішення в аспекті розвитку засобів і способів адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності.

У ст. 42 Конституції України закріплено право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; захист державою конкуренції у підприємницькій діяльності та не допущення неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку [65]. М.В. Григорчук окреслюючи межі повноважень суб'єкта господарської діяльності, який має намір використати надані йому

державою гарантії щодо захисту свого права чи охоронюваного законом інтересу, зазначає, що «вирішальну роль у такій ситуації відіграє обсяг правоздатності, яким наділено скаржника, його узаконена і визнана приналежність до тих прав і інтересів, які він вважає порушеними. Відношення власності до майна чи інтересу повинні бути виражені такими правовими категоріями, що засвідчують присвійні якості, як, наприклад, «належне суб'єктові господарювання майно», «його охоронюваний законом інтерес», «наділений правом оперативного управління, відання» тощо. Тобто з боку зацікавленої сторони повинні бути першочергово доведені законні повноваження для обґрунтування права щодо подання звернення і порушення питання про залучення органів захисту до врегулювання господарського спору» [67, с. 91].

Аналізуючи підстави реалізації права на захист С.Я. Сенюта обґрунтовує, що йдеться не стільки про пошук відмінностей у поняттях порушення прав, невизнання прав чи оскарження прав, скільки про порушення, по-перше, зобов'язуючих чи забороняючих приписів закону, господарського договору чи іншого правового джерела, по-друге, фактичне порушення, невизнання чи оскарження права чи охоронюваного законом інтересу суб'єкта господарювання. Таким чином, стверджувати про наявність підстави для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання в абсолютній більшості випадків можна лише у разі, коли порушник порушив, по-перше, вимоги закону, господарського договору чи іншого правового джерела, по-друге, право чи охоронюваний законом інтерес суб'єкта господарювання. У зв'язку з чим можна стверджувати, що йдеться про дві взаємодоповнюючі складові, що характеризують з об'єктивної та суб'єктивної сторони підставу виникнення права на захист права чи охоронюваного законом інтересу суб'єкта господарювання. А тому доволі проблематично стверджувати про наявність підстав для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів

господарювання у випадках, коли має місце лише одна ця складова. Й навпаки, існування одразу цих двох складових є підставою для захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання [10, с. 145].

Отже, ми встановили, що право на захист суб'єктів підприємницької діяльності передбачено в господарському законодавстві як конкретизація конституційного права на захист. М.В. Григорчук вважає, що «право на захист є однією з найважливіших конституційно задекларованих гарантій для учасника господарських правовідносин, носія суб'єктивного цивільного права, який має охоронювану законом можливість звернутися до уповноваженого державою суб'єкта із заявою про застосування засобів правоохоронного і захисного характеру для відновлення порушеного права та застосування передбачених законом заходів з метою припинення дій, якими це право було порушено. Про важливість поняття «захист» для всієї правової системи держави свідчить той факт, що в Конституції України воно вжито 34 рази в різних комбінаціях» [59].

Однак, одного лише закріплення права недостатньо для його реалізації, про що ми неодноразово зауважували. Не зважаючи на регулювання форм та методів правового захисту прав підприємців нормами господарського права, слід розуміти, що таких норм недостатньо для здійснення ефективного захисту прав підприємців. Реалізація права на захист в ряді випадків виходить за межі поняття господарського правопорушення.

Пояснюючи останню думку акцентуємо увагу на тому, що завжди реалізація права на захист підприємцем пов'язана з порушенням його прав і одночасно з порушенням норм законодавства тим суб'єктом, що, на думку підприємця, є винним у порушенні прав суб'єкту підприємницької діяльності. Однак, слід розуміти, що незважаючи на те, що сторонами відповідних зв'язків будуть підприємець і «порушник», сферою дії господарського права не охоплено регулювання відповідних відносин, коли порушником є суб'єкт владних повноважень. Як вказує І.В. Болокан, «актуальність розгляду питань

захисту прав підприємців, порушених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, не викликає сумнівів, адже підприємницькій практиці відомо чимало порушень майнових прав підприємців як при здійсненні державного управління, так і при реалізації державної влади в інших її формах. Підприємці нерідко нарікають на незаконні дії (бездіяльність) посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших структур. У більшості випадків стосунки посадових та службових осіб зазначених органів та підприємців знаходяться у сфері дії адміністративного права» [68, с. 130].

І в цьому контексті звернімо увагу на існування дискусії з приводу правової природи відносин, сфери регулювання та визначення такого поняття як господарське правопорушення. Справа в тому, що виділення даного різновиду правопорушення, так і само як і відповідальності за його вчинення, зазнає критики з боку тих науковців, які звертають увагу на виділені Конституцією України види юридичної відповідальності. Наприклад, Н.Ю. Кантор обґрунтовує, що «у переліку видів юридичної відповідальності, закріпленому Основним Законом, господарська відповідальність не вказана. Крім того, ці адміністративно-господарські санкції у ст. 217 ГК відокремлені від господарських санкцій (відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції). Тому науковець вважає, що адміністративно-господарські санкції за своєю правовою природою – це адміністративні санкції, які застосовуються за правопорушення у сфері господарювання» [69, с. 88]. Така позиція не заперечує специфіки санкцій. Навпаки, конкретизація та спеціалізація сприяють досягненню мети їх введення. Як вказує О.А. Трегуб, на сьогоднішній день створення правових підстав для застосування адміністративно-господарських санкцій треба визнати провідним напрямом модернізації юридичної відповідальності за правопорушення у сфері господарювання. Їх переваги та прихований потенціал особливо помітні на фоні стійкої нездатності звичних заходів юридичної відповідальності, передусім

адміністративної, забезпечити належну охорону правопорядку у відповідній сфері, гарантувати дотримання прав людини та інтересів суспільства. По-перше, чинна модель адміністративної відповідальності, втілена у Кодексі України про адміністративні правопорушення, є однополярною і застосовна виключно до фізичних осіб. Отже, за правопорушення у сфері господарювання, передбачені Кодексом, відповідальність несуть не суб'єкти підприємницької діяльності, а їхні посадові особи, що реально не позначається на результатах діяльності таких суб'єктів господарювання, їхньому фінансовому стані. Відповідно, відсутні стимули для зміни ними протиправного характеру своєї діяльності. По-друге, та міра відповідальності, що застосовується за адміністративні правопорушення, є в ряді випадків малозначною і не здатна досягти превентивно-виховної мети адміністративного стягнення, як наприклад при регулюванні відповідальності за правопорушення у сфері поводження з відходами [70, с. 61-62].

Враховуючи викладене є підстави вважати господарське правопорушення видом адміністративного, і відповідальність за нього – адміністративною. Тоді вирішення питання ролі адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності зазнає змін у бік збільшення числа норм адміністративного права, на підставі яких здійснюється захист підприємництва в Україні. Більше того, на даний час в адміністративній науці обґрунтована необхідність виокремлення та формування такої підгалузі адміністративного права України як адміністративно-господарське право з використанням досвіду Німеччини, де під адміністративно-господарським правом «розуміється сукупність норм та положень, які: регламентують створення та діяльність адміністративних органів та установ, покликаних займатися інфраструктурним та інформаційним забезпеченням, плануванням, наглядом, управлінням та сприянням розвитку економіки, а також регламентують правовідносини, що виникають між суб'єктами економічної діяльності та публічною адміністрацією» [38, с. 103-104].

Така позиція виклає гостру критику з боку представників науки госопдраського права України. Однак, аргументами проти формування вказаної підгалузі адміністративного права України К.І. Апанасенко називає «непереконливість» аргументів на користь виокремлення адміністративно-госопдарського права, «завчасність» та «штучність» його виділення як складової адміністративного права в «українських правових реаліях» з пропозицією детальніше з'ясувати причини виділення вказаної підгалузі в зарубіжних системах права [71, с. 21]. В чому саме непереконливість аргументів К.І. Апанасенко не уточнює, як і не визначає, в чому штучність та завчасність виділення. Щодо детальності з'ясування причин виділення, то слід наголосити на тому, що теорія адміністративно-госопдраського права як підгалузі адміністративного розроблялася ще за радянських часів, а на сьогодні має сучасні та переконливі аргументи у працях Т.М. Кравцової [72,], Р.С. Мельника [73] та Є. В. Петрова [74] з апеляцією до іноземного досвіду, в тому числі країн-членів ЄС, де існування адміністративно-госопдраського права пояснюється необхідністю упорядкування відносин, які виникають у сфері публічного управління економікою [75, с. 15].

В рамках даного дослідження звернімо увагу на те, що адміністративно-госопдраськими пропонується визначати відносини, «які складаються між публічною адміністрацією та непідпорядкованими (незв'язаними організаційно) їм суб'єктами господарювання, в межах яких виконуються завдання, спрямовані на реалізацію публічного інтересу, пов'язаного із забезпеченням економічного розвитку держави» [76, с. 179]. Ознаками, властивими адміністративно-госопдарським відносинам, називають те, що такі відносини: «виникають лише у разі, якщо суб'єкти публічної адміністрації діють у спосіб та у межах, встановлених Конституцією та законами України; домінування публічного інтересу; дані відносини пов'язані з реалізацією публічних завдань, тобто тих завдань, які відносяться до виключної компетенції суб'єктів публічного права –

держави в особі її органів або органів місцевого самоврядування; ці відносини мають тільки зовнішньоорганізаційне спрямування, тобто вони, на відміну від звичайних адміністративних правовідносин, не можуть виникнути у внутрішньоорганізаційній діяльності публічної адміністрації» [75, с. 18]. Як бачимо, до числа ознак адміністративно-господарських відносин віднесено їх виникнення, зміну та припинення лише на підставі правомірних дій. Повертаючись до питання регулювання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності нормами адміністративного права, зупиняємося на випадках порушення, оскарження чи невизнання таких права органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

Не зважаючи, що сторонами відповідних зв'язків будуть підприємець і «порушник», сферою дії господарського права не охоплено регулювання вказаних відносин, а відповідні дії недостатньо підстав кваліфікувати як господарське правопорушення. Дана теза ставить під сумнів аргументи, наведені В.В. Войнарівським при виділенні ознак господарського правопорушення та його відмежуванні від інших видів. Здійснивши ґрунтовне дослідження гарантій прав та законних інтересів суб'єктів господарювання при застосуванні адміністративно-господарських санкцій, науковець обґрунтовує, що основною господарсько-правовою гарантією охорони та захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування адміністративно-господарських санкцій є визнання неправомірного застосування таких санкцій господарським правопорушенням, що вчиняється суб'єктами, уповноваженими на застосування адміністративно-господарських санкцій, шляхом прийняття неправомірного індивідуального (розпорядчого) акту чи порушення порядку його прийняття [77, с. 10]. Коли мова іде про прийняття неправомірного акту чи порушення порядку його прийняття, тим самим суб'єкт владних повноважень діє не у межах, чи не у спосіб, які передбачені його компетенцією.

Тим самим порушуються норми Конституції України та тих актів, якими визначено повноваження суб'єкту, який прийняв акт. Для захисту прав суб'єкт підприємницької діяльності може звернутися до суду (адміністративного в даному випадку) для визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю чи у інший спосіб, передбачений законодавством України. Також суб'єкт підприємницької діяльності може звернутися до правоохоронних органів задля вирішення питання наявності складу адміністративного проступку чи злочину в діях суб'єкта владних повноважень, який прийняв неправомірний індивідуальний (розпорядчий) акт чи порушив порядок його прийняття під час здійснення суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, які визначені його компетенцією. Як вказує С.Я. Сенюта, до підстав виникнення права на захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання необхідно також зарахувати й ті явища, що не можуть розглядатися як господарське правопорушення, однак ці явища є підставами для здійснення захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. В даному випадку, наприклад, мається на увазі існування правового акту, виданого органом державної влади, застосування якого порушує те чи інше право суб'єкта господарювання. Зрозуміло, що у разі визнання цього правового акту неправомірним та його скасування, прийняття цього акту не може розглядатися як господарське правопорушення навіть у разі, коли буде констатовано, що зміст цього акту порушує положення ст. 5–6 ГК України [10, с. 145]. Продовжуючи означену думку, доповнимо, що видання правового акту суб'єктом владних повноважень можливо і було стосовно вчинення підприємцем господарського правопорушення, а тому включало певні санкції

відносно здійснюваної ним підприємницької діяльності чи з інших питань господарювання. Однак, якщо підприємець вважає, що його права при цьому було порушено, то він реалізує право на захист. І відносини, які виникають при реалізації права на захист вже не будуть господарськими відносинами.

Ці відносини характеризуються наступними ознаками: 1) їх суб'єктами є підприємці, з одного боку, та суб'єкти владних повноважень, – з іншого; 2) передбачають використання імперативного методу правового регулювання; 3) ґрунтовані на підпорядкуванні керуваного волі керуючого; 4) являють реалізацію владних повноважень; 5) забезпечені можливістю застосування державного примусу. Виходячи з наступних ознак, робимо висновок про їх адміністративну правову природу, а, отже, регулювання і охорону нормами адміністративного права, а не господарського [78, с. 191], не зважаючи на те, що однією зі сторін є підприємець. Водночас, відповідні відносини не достатньо підстав визначати адміністративно-господарськими, оскільки підставою їх виникнення є неправомірні дії суб'єктів владних повноважень стосовно підприємців. Хоча наведене щодо правової природи правовідносин захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у разі неправомірних дій суб'єктів владних повноважень можна вважати додатковим аргументом на користь позиції виділення «у сфері господарювання правовідносин, які принципово відрізняються від господарських правовідносин. Особливість таких правовідносин полягає у тому, що в їх межах відбувається публічне регулювання економіки, що здійснюється суб'єктами публічної адміністрації шляхом використання адміністративно-правового інструментарію. Таким чином, відносини, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із застосуванням такого інструментарію, мають ознаки адміністративних правовідносин. Водночас адміністративно-правові відносини здатні набувати специфічних рис, які обумовлюються сферою їх виникнення. Виходячи з цього, доцільно вести мову про наявність адміністративно-господарських

правовідносин, яким властиві ознаки публічно-правових та адміністративно-правових відносин» [75, с. 25].

Коли права підприємців порушуються в рамках описаних відносин, то захист забезпечується нормами саме адміністративного права, що обумовлює його найбільшу ефективність. В ГК України встановлені загальні гарантії прав підприємців. Зокрема, це гарантування державою 1) усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівних прав та рівних можливостей для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів; 2) недоторканості майна і забезпечення захисту майнових прав; 3) відшкодування збитків (ст. 47 ГК України [11]). При цьому у вказаній статті зазначено, що гарантії реалізуються відповідно до ГК України та інших законів. І в рамках даного дослідження провідне значення для забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності мають норми адміністративного законодавства України.

Сферою дії адміністративного права є відносини між підприємцями та іншими суб'єктами господарського права, що будуються на взаєминах влади та підпорядкування. Підпорядкування керованого об'єкта управляючому суб'єкту передбачає використання методів адміністративного права як у зв'язках таких суб'єктів, так і стосовно вирішення конфліктів між ними. Такі методи відрізняються імперативним характером впливу, вираженням державного публічного інтересу, нерівністю сторін відносин, жорстким підпорядкування управління волі [79, с. 136]. Застосування адміністративно-правових методів пов'язане з гарантуванням силами держави та обов'язковістю для тих, кому вони адресовані. Такі методи відрізняються імперативним характером впливу через використання приписів (встановлення обов'язків), встановлення заборон, надання дозволів [80, с. 56]. Одночасно з ефективністю адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в

Україні постає питання його специфіки, а, отже, окремого регулювання, інституалізації.

Наприклад, коли захист реалізовано у формі правосуддя, то на перший план виходить адміністративна юстиція, особливістю якої є розгляд справ, де однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Як вказує О.І. Шостенко, важливою гарантією реалізації конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною є її право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [81, с. 92]. За визначенням В.В. Решота, вирішальну роль у забезпечення законності, захисту порушених прав і свобод у сфері адміністративно-правових відносин відіграє адміністративна юстиція як форма судового контролю. Адміністративна юстиція - це один з найважливіших інститутів правової держави, ефективний засіб контролю діяльності органів влади. Основним завданням цього інституту є захист від свавілля органів державної та муніципальної служби, гарантування прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Науковець акцентує увагу на тенденції розширення впливу апарату управління в усіх сферах суспільного життя, що зумовило потребу в існуванні спеціальних органів для контролю діяльності органів державного управління, щоб не допустити узурпацію, свавільне використання влади всупереч інтересам громадян. Обов'язок правової держави – гарантувати права осіб у відносинах з адміністративними органами [82]. О.І. Шостенко визначає, що складність захисту прав громадян, їх об'єднань, інтересів юридичних осіб у сфері публічних відносин пояснюється їхньою підпорядкованістю, підлеглистю в цих відносинах адміністрації - органам та посадовим особам, які здійснюють публічно-управлінські функції та мають право приймати обов'язкові для них рішення. Тому ефективність такого захисту повинна забезпечуватися розглядом адміністративних спорів незалежним авторитетним органом - судом, перед яким громадянин і

адміністрація є рівними. «Адміністративна юстиція, як особливий правовий інститут оскарження неправомірних адміністративних актів і діянь, оформляється в спеціальні судові органи в тих державах, де визначилася чітка грань між приватним і публічним правом, а адміністративне право виділилося в самостійну галузь» [81, с. 92, 95].

І.В. Головань обґрунтовує, що «найбільші особливості застосування методів та засобів захисту прав суб'єктів господарювання виявляються у відносинах цих суб'єктів з різними державними органами. Саме в цій сфері останнім часом спостерігається збільшення порушень, а тому й виникає необхідність у захисті порушених прав. Перевірки фінансово-господарської діяльності є найбільш поширеною формою державного контролю, їх здійснюють майже всі державні органи, уповноважені здійснювати контроль за діяльністю суб'єктів господарювання. Причому для більшості цих органів перевірка є і єдиною можливою формою контролю. Планові та позапланові перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання здійснюються державною податковою службою, державною контрольно-ревізійною службою, митними органами, органами державного казначейства, органами Пенсійного фонду. У межах своєї компетенції діяльність підприємств перевіряють Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет, державні органи у справах захисту прав споживачів, безліч інших організацій. Причому, як зазначалося вище, навіть формально законні дії державних органів завдають суб'єктам господарювання об'єктивної шкоди, оскільки порушують нормальний ритм роботи. Перевищенню ж повноважень з боку представників державних органів суб'єкти господарювання мають право і повинні протидіяти всіма законними способами» [51, с. 7-8]. За даними Ради бізнес -омбудсмена в Україні відповідно до річних результатів за 2017 рік, кількість скарг на всі правоохоронні органи (Прокуратура України, Національна поліція України, Служба безпеки України) зростає більше ніж

вдвічі. Ми також зафіксували зростання кількості скарг на дії державних регуляторів – в два рази в порівнянні з 2016 роком. В 2017 році бізнес на 20 % частіше звертався до нас з приводу органів місцевого самоврядування, в той час як пропозицій щодо змін в законодавстві ми отримали на третину менше, ніж минулого року. Більше того, частка таких питань зменшилася з 8% у 2015 році до 3% в 2017 році [83, с. 22-29].

Отже, провідну роль для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні має його адміністративно-правове забезпечення. Мова іде про регулювання форм діяльності, методів, які дозволено використовувати для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку органів держави, про межі повноважень суб'єктів владних повноважень у сфері господарювання, про встановлення складів адміністративних порушень у сфері підприємництва; про порядок вирішення конфліктів підприємців та суб'єктів владних повноважень, про відповідальність суб'єктів владних повноважень за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності [84, с. 69-70].

Для вирішення всіх означених та інших питань захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності провідну роль відіграють норми адміністративного права, регулюючі та охоронні відповідно. Наприклад, адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється на основі норм КУпАП [85, 86], КАСУ [87]. КАСУ встановлює способи захисту, порядок захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у разі їх порушення, невизнання чи оскарження суб'єктами владних повноважень. КУпАП передбачає відповідальність за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Окрім означених кодексів правові засади захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні містяться в законах, якими врегульовано статус окремих суб'єктів захисту. Адже правовий захист завжди передбачає дію суб'єктів його здійснення виключно в межах повноважень та у спосіб, що

передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України [65]). Відповідні джерела адміністративного права повинні бути враховані при формуванні цілісного уявлення про норми адміністративного права, які складають у сукупності підґрунтя для здійснення адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в якості об'єкту.

Враховуючи викладене, ми не можемо погодитись з позицією Л.В. Леонтєвої, що захист прав суб'єктів підприємницької діяльності регулюється і гарантується нормами цивільного і господарського права. Навіть із зауваженням, що законодавча база в окремих, або спірних питаннях не дає повних відповідей для винесення обґрунтованих законних рішень. Слабкість і недосконалість правового захисту підприємництва, неврегульованість багатьох його аспектів, неузгодженість нормативних актів негативно впливають на ефективність підприємництва в Україні [30, с. 230]. Щодо прогалин та спірних питань, то дійсно відповідні вади правового регулювання господарських відносин є перепорою для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Однак, обмеження правових засад захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні нормами цивільного і господарського права твердження безпідставне.

Хоча не можна оминати увагою того факту, що подальше дослідження правових засад захисту прав підприємців стає приводом для висновку про його адміністративно-правове забезпечення. Зокрема, Л.В. Леонтєва вказує, що «адміністративно-правовий захист у сфері підприємництва охоплює не тільки відповідальність за порушення прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності (Кодекс України про адміністративні правопорушення), але й встановлює процедуру відомчого захисту (розгляд і вирішення заяв, скарг та інших документів органами виконавчої влади в порядку підлеглості) [30, с. 230]. І аналізуючи вже цю позицію знову ж таки зауважимо про її неповноту. КАСУ України передбачає способи, підстави,

порядок вирішення спорів між підприємцями та суб'єктами владних повноважень, враховуючи специфіку відповідних конфліктів і спеціалізуючись на їх вирішенні.

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновків, що право на захист у складі господарської компетенції суб'єктів підприємницької діяльності являє підставу правозахисних дій уповноважених суб'єктів у разі порушення, оскарження чи невизнання прав підприємців. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності має місце, коли порушення, оскарження чи невизнання прав здійснено з боку суб'єктів владних повноважень, що обумовлено адміністративно-правовою природою відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією підприємцем права на захист в описаному випадку.

Першочергове значення для розвитку підприємництва в Україні має, з одного боку, чітке визначення повноважень та способів діяльності відносно підприємців в Конституції та законах України; з іншого, - оцінка законності та доцільності втручання у підприємництво з боку органів держави, місцевого самоврядування. І для втілення обох вказаних напрямків розвитку підприємництва в Україні переважну роль відіграє адміністративне право в аспекті розвитку та забезпечення адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Саме адміністративне право охоплює регулювання та охорону тих відносин, які виникають у сфері господарювання між підприємцями та органами держави, місцевого самоврядування, при цьому будуючись на принципах влади та підпорядкування, включаючи забезпечення застосуванням державного примусу та імперативні методи впливу.

Висновки до розділу 1

1. Різноманіття форм, методів та суб'єктів державного та самоврядного управління сферою підприємництва, а також характер можливих наслідків такого втручання (застосування санкцій, притягнення до відповідальності) обумовлюють визначення першочерговим для вирішення в умовах реалізації Україною євроінтеграційного курсу та розвитку підприємництва як основи економіки держави завдання оцінки законності та доцільності дій суб'єктів, які мають вказані повноваження, а також чіткого визначення меж їх втручання у підприємництво (законність підстав, дотримання строків, діяльність у межах компетенції тощо).

2. Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності являє собою реакцію на порушення таких прав задля забезпечення та гарантування їх реалізації самого суб'єкта чи уповноважених на захист суб'єктів у визначених формах дозволеними методами. Охорона здійснюється постійно, а захисту підлягають тільки порушені, оскаржені чи невизнані права суб'єктів підприємницької діяльності. Захист у наведеному визначенні є частиною охорони у вигляді одного з аспектів прояву однойменної функції права. Вказане співвідношення понять аргументується тим, що в даному разі: 1) враховується виділення охоронної і регулятивної функцій права; 2) різниця охоронних і захисних норм права; 3) його втілення потребує коригувань в законодавстві України тільки в тій мірі, що стосується об'єму і значення категорій, виключаючи необхідність перегляду всіх актів законодавства, що передбачає перехід на один з термінів.

3. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності являє собою реакцію на порушення, оскарження чи невизнання таких прав задля забезпечення та гарантування їх реалізації уповноважених суб'єктів у визначених нормами адміністративного права формах та методами.

4. Господарські права як об'єкт адміністративно-правового захисту являють індивідуально-конкретну, вольову, владну міру свободи поведінки суб'єкта господарського права, яка надається з метою задоволення його інтересів у сфері господарських відносин та забезпечена відповідними обов'язками інших суб'єктів та гарантіями держави. Їх ознаками можна визначити те, що 1) сутність прав полягає у визначенні міри дозволеної підприємцю поведінки у сфері господарських відносин; 2) у складі господарської компетенції існує зв'язок прав одного суб'єкта з обов'язків іншого; 3) гарантування.

5. Специфіка прав суб'єктів підприємницької діяльності як елементу їх господарської правосуб'єктності, який стає об'єктом правового захисту у разі порушення, оскарження чи невизнання, полягає в тому, що 1) реалізація таких прав відбувається в рамках господарських відносин, які регулюються нормами господарського права, а захист може бути реалізований на основі норм не тільки господарського, але і адміністративного, кримінального та інших галузей права; 2) господарська правосуб'єктність є динамічною в аспекті кількості прав у структурі господарської компетенції окремого підприємця залежно від індивідуальних обставин здійснення ним підприємницької діяльності;

6. Особливостями становлення підприємництва в Україні, що обумовлюють сучасний стан і перспективи розвитку сучасного механізму захисту прав та законних інтересів підприємців, визначені: 1) деукраїнізація (починаючи з Магдебурзького права у XIV– XVI ст.), 2) винищення найбільш активної частини українського етносу (а отже й осіб, які мали підприємницькі здібності) (починаючи з XIV– XV ст.), 3) посилення ролі держави в економіці та централізація управління економікою (починаючи з XVIII), 4) державна власність на засоби виробництва, деформація інституту підприємництва,

встановлення відповідальності за спекуляцію, командно-адміністративне управління економікою (XIX–XX ст.).

7. Державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні у спрощеному вигляді являє собою єдність інструментального, інституційного та діяльнісного компонентів. Історична обумовленість розвиненості засобів контролю, розгалуженості системи санкцій та відповідальності щодо суб'єктів підприємницької діяльності, великої кількості контролюючих суб'єктів визначають напрямки вдосконалення механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. До числа заходів, які сприятимуть досягненню значних перспектив у розвитку підприємництва у короткотривалій і довготривалій перспективах, доцільно додати розвиток адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в аспекті інституційної оптимізації (збільшення суб'єктів захисту при зменшенні контролюючих суб'єктів); інструментальної (вдосконалення адміністративно-правових форм та методів захисту; розвиток адміністративно-правових засобів захисту; вдосконалення нормативно-правових засад захисту); підвищення якості та ефективності правозахисної діяльності.

8. Правовою засадою адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності є наявність у структурі їх господарської правосуб'єктності права на захист, визначеного в Конституції України та конкретизованого в нормах інших нормативно-правових актів України, включаючи норми адміністративного права. Підставою реалізації права на захист суб'єктом підприємницької діяльності є порушення, невизнання або оскарження його прав, що охоплюють 1) не виконання чи не дотримання норм законодавства суб'єктом владних повноважень; 2) відповідні дії порушують, ними не визначається чи оскаржується право суб'єкта підприємницької діяльності.

9. Реалізація права на захист підприємцем пов'язана з порушенням його прав і одночасно з порушенням норм законодавства тим суб'єктом, що, на думку підприємця, є винним у порушенні прав суб'єкту підприємницької діяльності. Сферою дії господарського права не охоплено регулювання відповідних відносин, коли порушником є суб'єкт владних повноважень. Відповідні відносини характеризуються наступними ознаками: 1) їх суб'єктами є підприємці, з одного боку, та суб'єкти владних повноважень, – з іншого; 2) передбачають використання імперативного методу правового регулювання; 3) оснований на підпорядкуванні керованого волі керуючого; 4) являють реалізацію владних повноважень; 5) забезпечені можливістю застосування державного примусу. Виділені ознаки свідчать про адміністративну правову природу відносин захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, а, отже, регулювання і охорону нормами адміністративного права, а не господарського, не зважаючи на те, що однією зі сторін є підприємець. Забезпечення захисту нормами адміністративного права обумовлює його найбільшу ефективність.

10. Провідну роль для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні має його адміністративно-правове забезпечення у питаннях 1) регулювання форм діяльності, методів, які дозволено використовувати для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку органів держави, 2) визначення меж повноважень суб'єктів владних повноважень у сфері господарювання, 3) встановлення складів адміністративних порушень у сфері підприємництва; 4) врегулювання порядку вирішення конфліктів підприємців та суб'єктів владних повноважень, 5) регламентації відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності.

РОЗДІЛ 2 ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1 Мета та принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Аналізуючи сучасні тенденції розвитку адміністративного права В.І. Полухович доходить висновку набуття ним принципово нової ролі, коли «основні акценти характеристики якого зміщуються від суто управлінських до правозабезпечувальних та правозахисних. Традиційно адміністративне право сприймається як сукупність правових норм, що регламентують структуру та діяльність органів виконавчої влади, їхніх посадових осіб та відображають особливості функціонування всього апарату державного управління і найчастіше головним напрямом мають охорону інтересів держави в цілому. Відповідно, функції, пов'язані із забезпеченням та охороною прав, свобод та законних інтересів особи, оцінювались як другорядні... У демократичній, правовій державі кожне право особи, закріплене належним чином, забезпечується всією повнотою влади, причому об'єктом охорони є права, свободи та законні інтереси особи і громадянина, які не лише прямо закріплені в нормативних актах, а й впливають з духу чинного законодавства і не суперечать інтересам держави. Забезпечення реалізації прав особи та громадянина повинно стати пріоритетним напрямом діяльності органів виконавчої влади в Україні» [23, с. 192-193]. В економічній сфері завдання держави, як і завдання місцевого самоврядування, мають особливості.

Розглядаючи сутність органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, І.М. Григорчук зазначає, що «в сучасних економічних реаліях на них покладаються надскладні завдання. Означене обґрунтовується змінами у системі судового устрою України, а також перманентними люстраційними процесами, які повномасштабно охопили як суддівський корпус, так і органи державної влади. У той же час зростає активність учасників економічних відносин, які раз по раз апелюють до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування за захистом свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу» [67, с. 95].

Досліджуючи сучасні тенденції щодо змісту та використання поняття права власності суб'єкта господарювання як об'єкта адміністративно-правового захисту І.М. Риженко доходить висновку, що у країнах з ринковою економікою перед державою загалом, і органами виконавчої влади зокрема, стоять складні, на перший погляд несумісні завдання в аспекті здійсненні захисту права суб'єктів господарювання. А саме, без законодавчо прописаної компетенції суб'єкти захисту не мають права втручатись у господарську діяльність суб'єктів господарювання, але при цьому мають забезпечити захист їх майна від протиправних посягань і не допустити порушень ними трудового, екологічного, податкового, земельного, митного законодавства у порядку, встановленому законом [28, с. 52-53]. Водночас, на практиці, вказує Л.В. Леонтєва, «досить складно інколи відрізнити законне та незаконне підприємництво, складнощі досі виникають з відмежуванням підприємницької діяльності від інших видів діяльності. Також існують недоліки в відокремленні одноразових цивільно-правових угод від окремих підприємницьких дій, наслідком чого, у свою чергу, є неправомірне застосування податкового і кримінального законодавства» [30, с. 231], чим права підприємців порушуються з боку органів держави. Таким чином, маємо невідповідність завдань практичній діяльності, що втім не

обмежує число суперечливостей при визначенні ролі органів держави в якості суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні.

І.М. Риженко конкретизуючи суперечність завдань захисту прав суб'єктів господарювання вказує, що по-перше, з одного боку необхідно забезпечити право фізичних і юридичних осіб на підприємницьку діяльність (ст. 42), коли ці особи діють на власний ризик з метою отримання максимального прибутку, при цьому суб'єкти владних повноважень не мають права безпідставно втручатись у господарську діяльність суб'єктів господарювання [28, с. 53-54]. Додамо, що не тільки забезпечити, але і захистити вказане право та інші права суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Окремим рядком І.М. Риженко виділяє потребу подальшого розвитку ст. 56 Конституції України «Право на відшкодування збитків», щодо забезпечення відшкодування у повному обсязі та своєчасно збитків за рахунок державного чи місцевого бюджетів, які завдано суб'єктам господарювання незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [28, с. 53-54].

Водночас, не слід забувати що захист прав здійснюється одночасно з продовженням виконання завдання охорони та захисту прав всіх інших суб'єктів права, серед яких і працівники, і споживачі, і конкуруючі суб'єкти господарювання тощо щодо яких необхідно забезпечити дотримання трудового законодавства, (здійснювати контроль щодо дотримання суб'єктами господарювання належних безпечних і здорових умов праці; забезпечити право найманих працівників на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; не допустити використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; захистити громадян від незаконного звільнення; забезпечити право на своєчасне одержання винагороди за працю) і т. ін. [28, с. 53-54]. На конституційному рівні, за визначенням Л.В. Леонтєвої, закріплено «обов'язок держави захищати права споживачів, здійснювати контроль за

якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяти діяльності громадських організацій споживачів» [30, с. 231]. У конституційних основах правового господарського порядку в Україні вказується на недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству, недопущення протиправного позбавлення права власності, на вимогу економічної багатоманітності, забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом тощо (ч. 2 ст. 5 ГК України). У свою чергу, до загальних принципів господарювання згідно з ч. 1 ст. 6 ГК України належать обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [10, с. 143]. Однак, у випадку виявлення суттєвих порушень суб'єктами господарювання чи їх менеджерами існує необхідність втручання у господарську діяльність, але виключно на основі закону за чіткого дотримання нормативно-процесуальних джерел [28, с. 53-54].

Отже, з одного боку, органи держави та органи місцевого самоврядування уповноважені на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, але з іншого, самі можуть бути суб'єктами порушення, оскарження чи невизнання таких прав. В цьому проявляється особливість органів держави та місцевого самоврядування серед суб'єктів захисту прав підприємців в Україні, що обумовлює складність захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, коли порушником таких прав є суб'єкт, завданням якого є їх захист [88, с. 147-148].

Тим більш складним видається питання, коли до уваги беруться форми та методи участі держави і особи її органів в господарських відносинах. «Жоден

суб'єкт підприємницької діяльності (великий, середній чи малий) не може функціонувати без дотримання різноманітних правил і обмежень, установлених державою. Функціонування підприємницьких структур є предметом державного впливу, нагляду і контролю. Ступінь державного впливу на діяльність підприємців зростає багаторазово, якщо суб'єкт функціонує в зовнішньоекономічних відносинах [30, с. 231]. Аналізуючи дану позицію, звертаємо увагу на її неповноту в контексті завдань та форм участі держави у господарських відносинах та адміністративних відносинах, які виникають у випадку реалізації права на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності від посягань з боку держави в особі її органів чи органів місцевого саморядування.

Для даного дослідження провідне значення має те, що державу та органи місцевого самоврядування уповноважено на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності. І от коли і суб'єктом правопорушення і суб'єктом захисту є той самий суб'єкт, виникає необхідність узгодження відповідної несумісності для вирішення всіх завдань, які стоять перед державою чи органами місцевого самоврядування як суб'єктами адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні. Для цього вирішується питання окремого регулювання та інституціональної самостійності тих суб'єктів, які уповноважені на здійснення захисту прав підприємців від імені держави.

Отже, особливістю органів держави та органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні є подвійність їх завдань у сфері захисту, що проявляється в необхідності захисту прав і свобод людини і громадянина від порушень з боку підприємців, з одного боку, але з іншого, - у необхідності захисту прав підприємців, забезпечення соціальної спрямованості економіки та розвитку підприємництва в Україні без значних регулюючих повноважень у сфері господарювання, обмеження права

втручання у підприємництво без обґрунтованих підстав, діями підприємців на власний страх і ризик, що є характерним для ринкової економіки.

Особливість органів держави та органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні також в тому, що ці ж суб'єкти можуть бути порушниками цих же прав. І тоді питання захисту потребує окремого регулювання, виділення суб'єктів, уповноважених на розгляд конфліктів, які виникають між підприємцями і державою чи органами місцевого самоврядування, виокремлення та розвиток таких способів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, які будуть дієвими щодо вказаних суб'єктів, винних у порушенні прав підприємців.

Для реалізації такого складного завдання змінюються принципи, що є основою для організації і функціонування всього механізму захисту. Як вказує В.І. Полюхович, Конституція України закріпила основу принципово нового погляду на суспільне призначення адміністративного права, якісно новий аспект у регулюванні відносин між державою і громадянином. Здійснювана в державі адміністративна реформа має одним із основних напрямів зміну усталених принципів, висування на перше місце функцій забезпечення реалізації прав особи. Відповідна цільова переорієнтація як в адміністративному праві, так і в діяльності органів виконавчої влади є складним процесом, оскільки передбачає необхідність рішучого подолання певних глибоко укорінених вад системи управління, що існувала та й нині ще існує у нашій країні, за якої інтереси держави домінують над інтересами особи. Йдеться про зміну базових ідеологічних засад правовідносин держави і суспільства. Саме це є серцевиною адміністративної реформи та одночасно основною передумовою впровадження передових досягнень цивілізації в норми нашого життя, руху України до європейської спільноти [23, с. 193]. З цього приводу В.Г. Уваров вказує, що «курс України на європейську інтеграцію супроводжується глибинними реформами, що мають місце у всіх сферах суспільного життя. Відправною

точкою трансформаційних процесів є зміна сутності взаємовідносин людини і держави з перенесенням акценту на права, свободи та законні інтереси першої. Важливість питання євроінтеграції неможливо уявити без вирішення проблем адаптації фундаментальних правових галузей національного права до високих європейських стандартів... належне наукове обґрунтування «нового розуміння» адміністративного права інтенсифікуватиме відповідні зміни у національному законодавстві та функціонуванні всієї системи органів публічної адміністрації. У свою чергу, наближення адміністративного права України до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) має починатися з оновлення його ключових інститутів, зокрема, принципів адміністративного права» [89, с. 207]. Н.О. Максименцева вважає, що «процес формування та застосування принципів державного управління є досить динамічним процесом, що тісно пов'язаний із реформуванням системи державного управління, її вдосконаленням, приведенням у відповідність до норм та стандартів Європейського Союзу, прагнення до вступу у який визначено пріоритетним напрямом розвитку України» [90, с. 115].

Хоча Україна не є членом ЄС, однак вже сьогодні доцільно взяти до уваги норми схваленого Європейським Парламентом у 2001 році Європейського кодексу належної адміністративної поведінки (The European Code of Good Administrative Behaviour [91]), що регулює основні питання щодо взаємовідносин між службовцями інституцій ЄС і представниками організацій громадянського суспільства. Основними принципами, яких мають дотримуватися службовці під час зовнішньої комунікації, є об'єктивність і неупередженість, що мають забезпечити рівноцінний доступ до участі в опрацюванні політики всіх зацікавлених сторін. Також службовці зобов'язані в рамках встановлених термінів надавати на вимогу представників зацікавлених сторін всю необхідну інформацію щодо процедур консультування та умов участі в них [92, с. 110]. Ці принципи повинні бути дотримані при захисті прав

суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Як вказує В. Р. Котковський, «загальні принципи державного управління держав – членів ЄС являють собою «Європейський адміністративний простір» (ЄАП), який включає в себе набір загальних стандартів для дій у рамках державної адміністрації, що визначені в законі і застосовуються на практиці за допомогою процедур та механізмів підзвітності. Країни, що виявили бажання вступити до ЄС, повинні враховувати ці стандарти, розробляючи свої системи державного управління. Хоча ЄАП не є узгодженою частиною «*acquis communautaire*», тим не менше він має бути орієнтиром для реформ державного управління в країнах-кандидатах. У державах – членах ЄС ці стандарти, а також конституційно передбачені принципи, зазвичай, зводяться в зведення адміністративних законів, наприклад в адміністративно-процесуальні акти, акти про адміністративні процесі, акти про свободу інформації та акти про державну службу» [93, с. 201].

Г. Й Ткач вважає, що «в європейських державах багатовікова політична і правова культура, мораль, управлінські й соціальні потреби вплинули на формування загальних, фундаментальних принципів адміністративного права. В багатьох правових системах провідну роль у цьому процесі відіграли суди. Ці фундаментальні принципи визначають нормативні межі, в яких розвиваються і застосовуються доктрини адміністративного права; вони беруться до уваги в процесі законотворчої та нормотворчої діяльності, створюють фундамент судового контролю за адміністративними діями. Водночас процес виділення таких загальних принципів дуже динамічний, оскільки принципи можуть змінюватися залежно від суспільно-економічних та політичних умов. І це особливо характерно для адміністративного права. Те, що вчора мало засадниче значення, сьогодні внаслідок суспільних змін може втратити таке значення. Звідси впливає висновок, що в різних правових системах загальні принципи адміністративного права можуть тлумачитися по-різному і мати різний правовий зміст» [94, с. 80-81]. На сьогодні виділено принципи Європейського

адміністративного простіру: 1. Принцип законності (англ. the principle of legality), запозичений з французького права. 2. Принцип скасовності (або можливості відкликання) незаконного адміністративного акта (англ. the revocability of unlawful administrative action) ґрунтується на неприпустимості негативного впливу нормативно-правового акту на права громадян. 3. Принцип недискримінації (англ. non-discrimination) означає, що подібні справи не розглядатимуть по-різному, якщо немає об'єктивних підстав для диференціації; 4. Принцип юридичної визначеності (англ. legal certainty) – один з основних принципів європейського адміністративного права, відповідно до якого всі суб'єкти права повинні керуватись у своїх діях правовими приписами. 5. Право на захист (фр. droit de la defence) – цей термін запозичено з французької мови. 6. Принцип пропорційності запозичено з німецької концепції *Verhältnismässigkeit*. 7. Принцип поваги до фундаментальних прав людини та громадянина (англ. respect for fundamental human rights) випливає з положень Європейської конвенції з прав людини та їхнього тлумачення Європейським судом з прав людини. 8. Принцип субсидіарності (англ. subsidiarity) означає, що рішення мають прийматися на найнижчих рівнях і забезпечувати ефективність запропонованих заходів, що веде до деволюції (передачі) владних повноважень всередині ЄС з наднаціонального на національний рівень. 9. Принцип належного управління (англ. good administration) поєднує вимоги щодо використання найкращого досвіду управління та запровадження інституту омбудсмена для розгляду скарг на неналежне врядування (управління), що мали місце в діяльності установ та організацій ЄС; 10. Принцип прозорості (англ. transparency) розвинувся під впливом скандинавських принципів належного врядування. Був запозичений у середині 90-х рр. XX століття зі вступом до ЄС Швеції та Фінляндії. У європейському праві стосується переважно доступу до офіційних документів; 11. Принцип застосування (англ. applicability): право ЄС

безпосередньо діє на тих, кого стосується, не потребуючи інкорпорації або імплементації європейських норм до національного правопорядку [93, с. 204].

В.Б. Авер'янов наголошує, що в основу сучасного реформування українського адміністративного права має бути покладено передбачений Конституцією України принцип верховенства права, котрий означає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, їх пріоритетність перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [23, с. 12-13]. Також, вважає Ю.П. Битяк, Конституція України дає можливість віднести до принципів державного управління такі: відповідальність органів виконавчої влади (посадових осіб) за доручену справу перед людиною і державою; законність; участь громадян та їх об'єднань в управлінні; рівноправність громадян в управлінні; гласність [95, с. 9-10]. Як вважає Г.Й Ткач, «загальні принципи українського адміністративного права закріплені в Конституції України, конкретизуються і розвиваються в законодавчих та інших нормативно-правових актах. До цих принципів можна віднести: о принцип законності; о принцип пріоритету прав та свобод людини і громадянина; о принцип рівності громадян перед законом; о принцип демократизму нормотворчості й реалізації права; о принцип взаємної відповідальності держави і людини; о принцип гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між державою і людиною». При цьому науковець уточнює, що «ототожнювати принципи адміністративного права і принципи державного управління було б неправильно, хоча вони дуже тісно взаємозв'язані» [94, с. 82-83; 96, с. 82].

Н.О. Максименцева визначає, що «як первинні визначаються принципи «функціонування виконавчої влади, держави, державних органів і державного управління». Тобто саме принципи державного управління детермінують виникнення та існування принципів адміністративного права» [90, с. 115]. Принципи адміністративного права визначають характер механізму

адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, природу зв'язків, які формуються в процесі цього регулювання. У свою чергу, принципи державного управління — це основоположні ідеї, які визначають порядок організації та здійснення управління. Можна сказати, що вони є правовими вимогами, обов'язковими для виконання і дотримання в процесі виконавчої діяльності» [94, с. 82-83]. Правова держава з ідеї перетворюється у реальність лише за умови реалізації людиною тих можливостей, що закріплені в чинному національному законодавстві, передусім у Конституції України. Цей елемент правової держави праця учених отримав назву «принцип реальності прав, свобод, обов'язків людини і громадянина», стверджує В.О.Боняк [97, с. 22]. Ю.М. Коломієць визначає, що історична практика розвитку людства свідчить про той факт, що тільки в умовах демократичних режимів існує пріоритет прав людини, коли правові норми базуються на універсальному принципі рівності всіх суб'єктів суспільних відносин [98, с. 90].

Адміністративно-правові принципи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні можна визначити як закріплені в адміністративно-правових нормах відправні ідеї та керівні положення, які характеризуються відносною стійкістю та динамічністю, та виражають спосіб організації, порядок функціонування системи суб'єктів захисту, здійснення в них адміністрування та вирішення інших питань адміністративно-управлінського характеру [99, с. 111] між суб'єктами владних повноважень та особами [100, с. 5-7]. На виділення принципів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, як вважає Н.Л. Виноградова, значно впливає предмет дослідження: такі принципи повинні розглядатися як конкретні принципи здійснення певного роду діяльності [101]. Ці принципи є спеціальними, якщо використати запропонований Г.Й Ткач поділ принципів сучасного адміністративного права на загальні і спеціальні. Науковець зазначає, що «загальні принципи мають

фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Як правило, вони виявляються і деталізуються в принципах спеціальних, характерних для окремих інститутів адміністративного права: принципах адміністративного процесу, принципах адміністративного судочинства тощо [94, с. 81-82]. Принципами адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні доцільно визначити принципи відповідальності суб'єктів владних повноважень; різноманіття форм захисту; свободи вибору способу захисту прав та законних інтересів суб'єктом господарювання; розвитку засобів захисту; неприпустимості негативного впливу нормативно-правового чи індивідуального акту на права суб'єктів підприємницької діяльності; однакового розгляду аналогічних справ (недискримінації); дії усіх суб'єктів захисту у межах та у спосіб, визначених законами України; використання найкращого досвіду захисту та запровадження інституту омбудсмена та бізнес-омбудсмена для розгляду скарг підприємців; прозорості захисту та відкритості доступу до результатів правозахисної діяльності; гласності. Такі загальні принципи як законність, верховенство права та інші також входять до числа принципів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні конкретизуються для кожного суб'єкта, уповноваженого здійснювати правозахисну діяльність. Наприклад, у ст. 3 КАСУ визначено принципи адміністративного судочинства. Ці принципи прийнято розглядати як основні засади організації діяльності адміністративного суду, які відображають її специфіку і зміст; як основні положення з питань здійснення правосуддя в адміністративних справах, закріплені в нормах адміністративно-процесуального права [94, с. 402]. До них відносяться наступні принципи: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування

технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [87].

За визначенням М.М. Тищенко, «принципи адміністративного процесу як вихідні, керівні ідеї, відповідно до яких він здійснюється, спираються на конституційні принципи діяльності державних органів, їх посадових осіб, відображаючи специфіку процесуальних форм діяльності. Основними є такі принципи адміністративного процесу (адміністративно-процесуальної діяльності): законності; правової рівності; охорони інтересів держави та особи; публічності (офіційності); об'єктивної істини; гласності; обов'язковості державної мови і забезпечення права користування рідною мовою; швидкості й економічності; самостійності в ухваленні рішень; дотримання правових презумпцій адміністративного процесу [94, с. 479-480]. Л.С. Криворучко вказує, що в аспекті формування і функціонування адміністративно-правових законів процесуального змісту систематично порушуються ряд принципів: – рівності перед законом; – відповідальність посадових осіб за неналежне ведіння проваджень у зазначених справах; – публічність; – об'єктивна істина тощо [102, с. 101].

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що мета та принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні змінюються під впливом тенденцій європейської інтеграції України та виділення принципів адміністративного європейського простору.

Мета адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні визначається складністю завдань держави та місцевого самоврядування у сфері підприємництва. На ті самі суб'єкти у загальному вигляді (держави та органи місцевого самоврядування) покладено завдання захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності; захисту від порушень з боку суб'єктів підприємницької діяльності інших учасників господарських відносин; регулювання та охорони господарських відносин, забезпечення соціальної спрямованості економіки та розвитку підприємництва в умовах ринкових відносин в Україні. Таким чином, на перший план виходить необхідність розробки та впровадження ефективних засобів та способів захисту, коли посягання на права відбувається з боку суб'єктів владних повноважень, серед яких і повноваження на захист. В цьому випадку провідне значення мають норми адміністративного права, адміністративні методи та форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Характерною рисою принципів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є їх динамічність у вигляді змінюваності відповідно реформам державного і самоврядного управління у сфері підприємництва. Принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні охоплюють загальні та спеціальні, з числа яких спеціальні принципи можуть бути конкретизовані для окремого суб'єкта, уповноваженого здійснювати правозахисну діяльність (наприклад, принципи адміністративного судочинства).

2.2 Рівні та напрямки адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Ю.М. Сидорчук доходить висновку, що «реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У першу чергу їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства» [103, с. 33]. Державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні ми дослідили у п. 1.3. А тому в рамках даного підрозділу ми зупинимося на наднаціональному рівні та напрямках адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Міжнародна система захисту прав людини охоплює системи всесвітніх (універсальних) та регіональних засобів забезпечення прав людини, які створені і використовуються всесвітнім співтовариством в особі Організації Об'єднаних Націй та регіональними організаціями. Відповідний механізм включає універсальні та регіональні міжнародно-правові акти з прав людини та універсальні і регіональні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали). Україна як одна з держав — засновниць ООН входить до всесвітньої системи захисту прав людини з 1945 р., беручи участь у розробці міжнародно-правових актів з прав людини та в роботі контрольних і правозахисних органів ООН. Однак про реальний, самостійний етап цієї участі можемо говорити, починаючи з 1991 р., коли Україна як незалежна держава стала суб'єктом міжнародного права. Термін перебування України в європейській системі захисту прав людини значно коротший і починається з листопада 1995 р., коли Україна стала членом Ради Європи. Крім того, в січні 1992 р. Україна була офіційно визнана як одна з повноправних держав —

учасниць НБСЄ (нині ОБСЄ) [50, с.12]. І відповідні зміни вкрай важливі в аспекті удосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки світовий досвід засвідчує, що практично всі країни-лідери, які досягли найвищих показників ВВП на душу населення (а це понад 20 тис. дол.), мають: – відкриту ринкову економіку, вільне ціноутворення, низькі митні бар'єри, висококонкурентне ринкове середовище; – захист приватної власності; – ефективне податкове адміністрування, податкову систему; – ефективні державні організації з низьким рівнем корупції; – демократичну політичну систему з високим рівнем політичної конкуренції, надійними механізмами контролю над державою та бюрократією; – незалежну судову систему, якій довіряють громадяни, сильну систему органів правопорядку і виконання судових рішень [104, с. 6].

Особливістю міждержавних правозахисних організацій є те, що: 1. Вони реально впливають на уряди тих чи інших держав; 2. Їх рішення обов'язкові до виконання, а думка не може бути проігнорована; 3. Вони примушують міжнародне співтовариство звертати увагу на порушення прав людини [50, с. 15]. Система міждержавних правозахисних організацій досить розгалужена, передбачає діяльність як державних, так і недержавних суб'єктів, які мають міжнародний статус [105, с. 635].

Всі міжнародні організації можна поділити на дві групи: універсальні та регіональні. І. Універсальні правозахисні організації – це органи та організації, які розповсюджують свою діяльність на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів (Генеральна Асамблея ООН, Економічна та Соціальна Рада, спеціалізовані правозахисні організації, які поділяють на три основних види: 1. Постійні органи, які є частиною апарату ООН. 2. Органи утворені згідно міжнародних угод, укладених під егідою ООН: Комітет ООН з прав людини, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань та ін. 3. Спеціалізовані

установи ООН. У відповідності із ст. 57,63 Статуту ООН утворено ряд установ у галузі економіки, соціальних відносин, культури, освіти та ін. Спеціалізовані установи являють собою постійно діючі міжнародні організації, які працюють на підставі власних статутів та угод ООН. На даний час таких установ налічується 16. Однак, далеко не всі вони займаються захистом прав людини, а ті які здійснюють правозахисну діяльність, остання не є для них основною. До таких установ належать: Міжнародна Організація Праці (МОП) та Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО). II. Регіональні міжнародні організації – такі організації, коли їх учасниками є держави, що знаходяться у межах певного регіону світу. На сьогодні у світі існує три дієздатні регіональні системи захисту прав людини: Міжамериканська, Африканська, Європейська [50, с. 15-16].

Європейська регіональна система, як вважає К. Бойл, охоплює три міжурядові структури в Європі: (1) Організація безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) створена в Гельсінкі в 1975 році і охоплює 55 учасників (включаючи Сполучені Штати та Канаду) з штаб-квартирою у Відні та Варшаві; (2) Європейський Союз, створений спочатку в 1953 році і тепер з 28 державами-членами, з штаб-квартирою в Брюсселі; і (3) Рада Європи, створена у 1949 році і в даний час охоплююча 47 держав з штаб-квартирою в Страсбурзі [106, с. 167].

З огляду на реалізацію в Україні євроінтеграційного курсу з метою набуття членства в ЄС, на членство України в Раді Європи, з числа регіональних міжнародних правозахисних організацій в контексті аналізу міжнародного механізму захисту прав провідне значення має європейська система, що діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є з 1995 року і базується в першу чергу на ЄСПЛ [50, с. 16]. Для України наднаціональний механізм захисту прав людини включає діяльність вказаного Суду, що його юрисдикцією охоплено вирішення спорів з приводу порушення прав, визначених і гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950

[107] після використання всіх національних способів захисту. ЄСПЛ, починаючи з 1998 року, працює на постійній основі на базі об'єднання його попередників - Європейського суду і Комісії з прав людини [108, с. 523].

За визначенням І.Ю. Ільченко, звернення до ЄСПЛ є чи не єдиним можливим варіантом захисту порушеного права власності українських суб'єктів підприємницької діяльності після вичерпання всіх національних засобів правового захисту [109, с. 17]. Наприклад, в числі інших складових інституційного блоку європейської системи міжнародного захисту прав окрім ЄСПЛ, важливу роль у захисті прав відведено європейському обмбудсмену. Однак, доки Україна не є членом ЄС, доти відповідний міжнародний суб'єкт захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності не входить до числа суб'єктів захисту прав підприємців України.

Щодо ЄСПЛ, то у зв'язку з ратифікацією Україною вищезазначеної Конвенції, Першого протоколу та протоколів № 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11 [110], держава визнала 1) компетенцію Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, 2) обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. При цьому «визначальна роль ЄСПЛ та практики Суду в національній правовій системі обумовлена не лише обов'язковою силою рішень Суду у справах проти України, а й юридично визнаною можливістю застосування практики ЄСПЛ судами України всіх юрисдикцій при здійсненні правосуддя. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [111, с. 27]. О.В. Розгон вважає, що «з огляду на досвід інших країн, можна прогнозувати, що у разі розумного використання Конвенції у

практиці здійснення судочинства певною мірою зменшиться кількість звернень проти нашої держави до Європейського суду з прав людини зі скаргами про порушення в Україні прав, гарантованих конвенцією» [112, с. 168-169].

Викладене є підставою для виділення наднаціонального механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, які входять до числа об'єктів захисту ЄСПЛ, являючи частину спеціальний статусу особи. Хоча, як вказує О.В. Розгон, більшістю прав людини та основними свободами можуть користуватися реально лише приватні особи, або ж статті, які регулюють ці права і свободи, можуть тлумачитися як такі, що не поширюються на юридичних осіб [112, с. 168-169]. Однак є і такі права, що за їх захистом до ЄСПЛ може звертатися суб'єкт підприємницької діяльності [113, с. 127-130].

Так, суб'єкти підприємницької діяльності після використання національних засобів захисту своїх прав в Україні мають право на звернення за захистом права на справедливий судовий розгляд, визначене ст. 6 параграфу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 («Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...» [107]), на однакове поводження за порівняно аналогічної ситуації, закріплене у ст. 14 вказаної Конвенції («Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою...» [107]), на вільне володіння своїм майном, викладене у ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції (Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [114]) та ін. права суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому слід зауважити, що у діяльності ЄСПЛ діє принцип автономності тлумачення понять, відповідно до якого Суд у своїй практиці самостійно встановлює визначення тих чи інших питань, які не

обов'язково повинні збігатися з регулюванням на національному рівні [112, с. 168-169].

У правозастосовній практиці ЄСПЛ вже є приклади звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності проти України, щодо яких суд визнав порушення прав підприємців та зобов'язав Україну у своєму рішенні сплатити заявнику певні суми. Так, у Справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (заява N 48553/99) 25 липня 2002 року було одногосно вирішено наявність порушень параграфа 1 ст. 6 Конвенції; шістьма голосами проти одного – ст. 1 Протоколу № 1 [115].

Щодо права на справедливий суд як напрямку захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, то, як вказує Н.М. Грень, ЄСПЛ у справі «Голдер проти Великої Британії» (1975) вперше зазначає, що сама конструкція права на справедливий суд була би безглуздою та неефективною, якби вона не захищала право на те, що справа взагалі буде розглядатися. Науковець досліджує складові права на справедливий суд і обґрунтовує, що «на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо структурних елементів права на справедливий суд», а тому пропонує наступні його складові: 1) право на доступ до суду: а) безперешкодну можливість звернення до суду, без отримання спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника; б) право самостійного звернення, якщо особа вважає, що її права та інтереси порушені, при цьому національні норми права не повинні створювати перешкоди на індивідуальне звернення, з мотивацією, що це право належить компетентному органу чи іншому суб'єкту; 2) публічний судовий розгляд; 3) незалежність та безсторонність суду, 4) розумний строк розгляду, 5) рівність учасників, 6) справедлива (належна) процедура розгляду справи [116, с. 133-134, 136]. Із метою ефективного застосування ст. 6 Конвенції ЄСПЛ, який наділено виключним правом тлумачення Конвенції, були розроблені такі структурні елементи «права на

суд», як: доступ до правосуддя; остаточність судового рішення; своєчасність виконання остаточних рішень, зауважує Ю.Т. Матат. При цьому «серед названих сфер на найбільшу увагу заслуговують процесуальні та практичні перешкоди доступу до правосуддя, оскільки останні є проявом права держав накладати обмеження на потенційних учасників судового розгляду і, як правило, найменшою мірою залежать від волі самих учасників процесу Один з таких прикладів процесуальних перешкод у доступі до правосуддя міститься у КАСУ, згідно з положеннями якого позивача може бути не допущено до судового захисту, якщо в матеріалах справи (фактично в матеріалах позовної заяви) суд не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними і це дозволяється зробити без проведення судового засідання» [117, с. 32]. Зрозуміло, що дану ваду адміністративного законодавства слід вправити.

Щодо звернення до ЄСПЛ за захистом порушеного права власності, то таке має низку особливостей, доходить висновку І.Ю. Ільченко. Вона звертає увагу на те, що положення цієї Конвенції у сфері захисту права власності не поширюється на кримінальну та фіскальну сферу. Тому у разі порушення права власності у цих сферах суб'єкти підприємницької діяльності не мають можливості звернутися до ЄСПЛ, посилаючись на норми Першого протоколу зазначеної Конвенції. Проте саме положення ст. 1 Першого протоколу до згадуваної Конвенції, за її визначенням, відкрило нову сторінку у гарантуванні та захисті права власності в Європі: перші справи щодо захисту права власності в Європейському суді з прав людини розглядалися ще у 80-х роках минулого століття [109, с. 15-16]. З приводу практики ЄСПЛ у досліджуваному аспекті І. Ніфосі-Саттон звертає увагу, що інструменти, використовувані Судом для виправлення порушень права власності лише в деяких випадках між 1995 та 2004 роками характеризуються активною позицією ЄСПЛ, інноваційністю

підходу до виправлення порушень шляхом запиту держав-респондентів надавати особливу негрошову допомогу потерпілим [118, с. 51].

Відповідно до прецедентної практики Суду поняття «майно» включає в себе як «фактичне майно», так і майнові цінності, в тому числі боргові вимоги. Питання про майно виникає тільки тоді, коли особа може претендувати на відповідну власність, тобто мати на неї право. Саме по собі право на майно може розглядатися за змістом ст. 1 Першого Протоколу, якщо таке право буде конкретним і належним чином визначеним у заявах, які подаються до ЄСПЛ [112, с. 168-169]. При розгляді ЄСПЛ справ, у яких йдеться про порушення норми статті 1 Першого Протоколу, Суд виходить з аналізу трьох частин норми у їх сукупності: 1) принцип мирного володіння майном; 2) порушення такого принципу; 3) контроль за здійсненням права на мирне володіння майном [119, с. 92]. Цей принцип знайшов своє відображення у праві кожної фізичної та юридичної особи мирно володіти своїм майном. Це право надається будь-якій фізичній та юридичній особі. По суті, мова йде про заборону будь-якої дискримінації за будь-якими підставами щодо можливості користування належній особі власністю. Також встановлюється низка обов'язкових умов, які є необхідними для позбавлення майна: ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як у інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права. На практиці Європейським судом з прав людини були розроблені певні критерії для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства. Зокрема, мова йде про таке: 1) позбавлення права власності має обов'язково переслідувати громадський інтерес; 2) цей захід має бути пропорційний переслідуваним цілям; 3) позбавлення права власності має бути на підставі та в межах чинного законодавства відповідної держави [109, с. 15-16]. Для застосування принципу мирного володіння майном необхідні наступні умови: 1) наявність майна у значенні, яке надається йому статтею 1 Першого Протоколу а

також практикою Європейського суду з прав людини; 2) наявність порушення (обмеження, невизнання або будь-якого іншого втручання у мирне володіння власністю особи); 3) наявність контролю за її використанням. Лише після детального аналізу означених понять Європейський суд з прав людини вирішує, чи мало місце порушення права власності [119, с. 92].

У Справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України було також поставлене питання дискримінації суб'єкта підприємницької діяльності. Посилаючись на статтю 14 Конвенції, заявник стверджував, що він є жертвою дискримінації з боку українських органів влади, які хотіли «захистити інтереси громадян України», надаючи перевагу правам українського товариства на шкоду інтересам заявника [115]. В цій справі ЄСПЛ визначив, що немає сенсу окремо вивчати, чи є заявник через свою національність жертвою дискримінації, однак при вирішенні інших справ з приводу дискримінації справах було напрацьовано великий досвід і цей досвід є корисним для України та її судової системи, де досвід розгляду і вирішення справ про дискримінацію суб'єктів підприємницької діяльності ще не напрацьовано.

У справах про дискримінацію ЄСПЛ та його попередник — Комісія з прав людини, доходять висновку С.П. Погребняк, в процесі розгляду справ, пов'язаних з порушенням ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, систематизували елементи, що утворюють дискримінацію: (1) встановлені факти, які свідчать про різне ставлення; (2) ця відмінність у ставленні не виправдана легітимною метою, тобто відсутнє об'єктивне і розумне обґрунтування мети й результатів відповідного заходу; (3) відсутня розумна співмірність між засобами, що використовуються, і метою, яка досягається [120, с. 14]. При цьому, вкрай важливою є ознака, за якої підприємець вважає його права було порушено, за якою суб'єктів підприємницької діяльності відносять до тієї чи іншої групи — своєї «підстави класифікації». Це має бути характеристика, за якою

відбувається протиставлення потенційної жертви дискримінації та компаратора і через яку «жертву» позбавлено тих прав або привілеїв, які належать іншим. Визначення ознаки є дуже важливим елементом, оскільки дискримінація відрізняється від вибіркового застосування закону або свавілля, в основі яких можуть лежати корупційні мотиви поведінки певних посадовців, зловживання посадовим становищем або інші подібні причини. Обмеження, що застосовуються до групи, яка має досить різноманітний склад за віком, статтю, етнічним походженням тощо, не завжди можуть бути визначені як дискримінація. Наприклад, не можна визнати дискримінацією вибіркоче проведення перевірок контролюючими органами за принципом «кожний десятий» чи знесення павільйону одного з підприємців з метою залякати інших і примусити їх «домовлятися» з владою. Всі ці приклади стосуються випадків, коли неможливо виявити ознаку, що відрізняла б «жертву» від якоїсь іншої групи, яка не зазнала таких порушень, через що не-можливо розглядати їх як прояви дискримінації (однак якщо причиною знесення павільйону стала належність до певної меншини або коли «кожен десятий» так само виявився представником певної етнічної меншини, то такі дії можуть становити дискримінацію) [121, с. 8].

ЄСПЛ при розгляді спорів про дискримінацію досліджує три питання: 1) про наявність дійсної відмінності у ставленні за аналогічної ситуації. Слід зазначити, що Судом не вироблено чітких загальних критеріїв для визначення того, чи є аналогічними ситуації, в яких перебувають заявник та інші особи. Це зумовлено насамперед складністю вироблення таких критеріїв. Подібна оцінка здійснюється лише для певної категорії справ; 2) про виправданість відмінності у ставленні до осіб, що перебувають в аналогічних ситуаціях. З огляду на практику Суду відмінність у ставленні повинна мати об'єктивне й розумне обґрунтування, тобто переслідувати легітимну мету. В загальному вигляді відмінність у ставленні держави зазвичай виправдовують публічним

інтересом, і Суд в цілому приймає таке обґрунтування ; 3) про додержання розумної співмірності між засобами, що використовуються, і метою, яка досягається. Ця вимога випливає з принципу пропорційності і передбачає справедливий баланс між захистом публічного інтересу і повагою до основних прав людини [120, с. 14-15]. І викладене також є важливим для української судової системи та суддів, які будуть розглядати справи про дискримінацію суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналізуючи практику КСУ, С.П.Рабинович та О.З. Панкевич доходять висновку, що його практика «свідчить про недостатню розробку методології застосування тесту на недискримінацію. Це зумовлено певним браком теоретичної рефлексії над проблематикою обмеження прав і свобод людини» [122, с. 97]. Зокрема, на сьогодні науковці звертають увагу на проблему застосування в Україні при вирішенні справ про дискримінацію принципу пропорційності. Проведений ними аналіз дав підстави стверджувати «про певну складність виявлення уніфікованого алгоритму у вирішенні КСУ справ, що стосуються проблеми рівності. У тих випадках, коли методологія обґрунтування Судом рішення є достатньо прозорою, основною відмінністю між нею й підходами, які застосовуються ЄСПЛ, є, за загальним правилом, відсутність посилення принципу пропорційності при оцінці ним дотримання засад рівності й недискримінації. Принцип пропорційності як інструмент вимірювання правомірності обмежень прав людини підлягає застосуванню у тих випадках, коли такі обмеження встановлюються нормотворчими органами в процесі реалізації ними дискреційних повноважень. Використання ж поняття «пропорційність» як теоретичного засобу подолання категоричної конституційної заборони, яка визначає формальні межі реалізації таких повноважень, видається цілком недопустимим» [123, с. 163-164]. С.П.Рабинович та О.З. Панкевич впевнені, що «посилання на об'єктивну обґрунтованість встановлених відмінностей як на підставу для висновку про їх

недискримінаційність може вважатися достатнім аргументом лише за умови, що поняття об'єктивної зумовленості відмінностей охоплювало би також соціальну справедливість і пропорційність. Без застосування тесту на пропорційність матеріальний конституційний контроль за дотриманням засад рівності й недискримінації видається неможливим. Відповідь на питання про відповідність встановлених правовими актами обмежень прав людини їх суспільно значущій меті має наводитись у мотивувальній частині будь-якого рішення Конституційного Суду України, в якому розглядається питання про дотримання принципу рівності» [122, с. 97].

Зміст принципу пропорційності, як вказує І.Ю. Ільченко, полягає в оцінці дій держави в особі державних органів та посадових осіб; цілей, які вони ставили, вирішуючи питання предмету спору, та результатів, до яких призвели ці рішення [109, с. 15-16]. Цей принцип повинен враховуватися в Україні при вирішенні справ про порушення принципів рівності прав та недискримінації підприємців, що сприятиме зменшенню кількості звернень за захистом до ЄСПЛ. А на сьогодні кількість таких звернень є проблемою захисту прав не тільки на державному, але і на міжнародному рівні.

У 2017 році Україна посідала перше місце серед усіх країн, які звертаються за захистом до відповідної наднаціональної установи. У 2018 році цей показник змінився на четверте місце [124]. Але слід розуміти, що зміна показника відбулася не через вдосконалення механізму захисту прав на державному рівні, а через вилучення з реєстру ЄСПЛ та передачу на розгляд Комітету міністрів 12 143 скарг з зауваженням, що звернення до ЄСПЛ з аналогічних питань (пілотне рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», а також «Бурмич та інші проти України») одразу будуть передаватися до цього органу з тим, аби не витратити ресурси ЄСПЛ на вирішення однотипних питань про системне невиконання рішень національних судів в Україні. Таке безпрецедентне рішення було результатом розгляду 29 тисяч питань порушень Україною ст. 6 та

13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [107] та протоколів до неї, що і стало передумовою прийняття такого унікального рішення ЄСПЛ та свідчить про нагальну необхідність вдосконалення механізму захисту прав на державному рівні, в тому числі і прав суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновків, що адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні здійснюється на державному та наддержавному (наднаціональному, міжнародному) рівнях. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності охоплює функціонування всесвітніх (універсальних) та регіональних правозахисних суб'єктів, з числа яких для України провідне значення має ЄСПЛ, захист прав підприємців в якому здійснюється на основі членства держави в Раді Європи та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 і протоколів до неї.

Аналіз правозахисної практики діяльності ЄСПЛ висвітлює проблему великої кількості звернень за захистом на наддержавному рівні проти України, а також системного невиконання або тривалого невиконання Україною рішень судів, що призвело до прийняття унікального безпрецедентного рішення вилучення з реєстру ЄСПЛ більше 12000 заяв проти України з подальшою передачею їх Комітету міністрів Ради Європи з метою сприяння Україні у вирішенні загальними методами проблем національної системи захисту прав, закріплених і гарантованих Конвенцією, що є основою діяльності ЄСПЛ. Це дає підстави для виділення такого напрямку вдосконалення механізму захисту прав підприємців на державному рівні в Україні як усунення виявленої системної проблеми невиконання чи тривалого виконання судових рішень, вирішення якої здійснюється при взаємодії з Комітетом міністрів Ради Європи і передбачає вдосконалення бюджетних програм, які регулюють засоби виконання рішень

суду та платежів на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів. Також доцільним є аналіз розроблюваного для прийняття законодавства України на відповідність Конвенції задля зменшення кількості звернень до ЄСПЛ.

Окрім визначеного напрямку для вдосконалення механізму державного захисту прав підприємців в Україні доцільно поліпшувати правозастосовну практику судів України, використовуючи досвід та особливості вирішення справ ЄСПЛ по захисту прав на справедливий судовий розгляд, на ефективні засоби правового захисту, на однакове поводження за порівняно аналогічної ситуації, на вільне володіння своїм майно: 1) кількість та порядок досліджуваних питань Судом для встановлення наявності / відсутності порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, 2) тлумачення певних понять (майно, дискримінація, ефективність засобів правового засобу тощо); 3) застосування критеріїв оцінки, виділених ЄСПЛ (наприклад, для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства).

Окрім вищенаведеного, рішення ЄСПЛ проти інших держав, окрім України, в яких захищаються права підприємців (наприклад, у справі «Baroul Partners-A V.Moldova»), можуть слугувати прикладом та підґрунтям для звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності України, а також підвищенню їх довіри до відповідних засобів захисту.

2.3. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Аналізуючи *захист* прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання М.В. Григорчук доходить висновку, що «Конституцією

України, Господарським і Цивільним кодексами України, іншими законодавчими актами визначено коло суб'єктів, яким надано право здійснювати захист прав і охоронюваних законом інтересів усіх категорій учасників суспільних і господарських відносин. У Цивільному кодексі України виділено цілу главу, де надається перелік суб'єктів владних повноважень, які управнені здійснювати захист цивільних прав та інтересів. Завдання забезпечення дотримання встановленого правового режиму в державі покладається на суд (стаття 16), Президента України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування (стаття 17), нотаріусів (стаття 18), а також особа наділена правом на самозахист (стаття 19)» [67, с. 91].

З огляду на велику кількість суб'єктів та об'єктів правозахисної діяльності, різноманіття форм і методів захисту, для дослідження системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, вважаємо, потрібно обрати критерій виділення складових системи, яку буде піддано аналізу. І одразу доводиться констатувати, що єдиного підходу до класифікації суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні не виділено, що обумовлено розбіжними підходами до класифікації суб'єктів захисту прав в цілому. Наприклад, за спрямованістю діяльності аналіз системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, наш погляд, передбачає виділення в системі захисту суб'єктів, які призвані в порядку загального виконання покладених на них завдань здійснювати захист, та спеціалізовані, які створені спеціально не лише для виконання функції захисту. Для перших завдання захисту не є визначальним та основним, але воно є одним із завдань. Для других навпаки, що можна як здійснення діяльності із захисту в двох правових режимах: 1) в межах загального функціонування суб'єкту, серед

завдань якого визначено захист всіх прав та свобод, контроль та нагляд за дотриманням законодавства та недопущенням порушення; 2) діяльність спеціально створеного та призначеного суб'єкта для здійснення захисту [125, с. 70] прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. За сферою діяльності суб'єктів захисту можна поділити на національні та наднаціональні інституції, з числа яких серед національних суб'єктів можна виділити всеукраїнського масштабу дії та регіонального. За ознакою статусу суб'єктів, на наш погляд, можна виділяти державні та недержавні суб'єкти адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Враховуючи викладене, не можна заперечувати того факту, що виділення складових системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні відрізняється залежно від обраного критерію. Беручи до уваги різницю форм і методів діяльності, а також наслідків реалізації захисної функції, критерієм для виділення елементів системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні обираємо їх статус [88, с. 145-146]. Це означає можливість аналізу відповідної системи за двома узагальненими напрямками: приналежність до державних та недержавних суб'єктів захисту.

Л.В. Леонтьєва вказує, що держава впливає на підприємницьку діяльність багатьма засобами – за допомогою планування, стимулювання наукових досліджень, виробництва, маркетингу. Особливості державного регулювання суб'єкта підприємницької діяльності залежать від конкретної сфери підприємництва, розміру суб'єкта підприємництва, його місцезнаходження, типу продукції, що випускається, характеристик ринку, де діє підприємець [30, с. 231]. Аналізуючи дану позицію, звертаємо увагу на її неповноту в контексті завдань та форм участі держави у господарських відносинах. Для даного дослідження провідне значення має те, що державу уповноважено на захист

прав суб'єктів підприємницької діяльності. Зокрема, згідно ч. 4 ст. 13 Конституції України [65] на державу покладено обов'язок забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання.

В ч. 1 ст. 20 ГК України [11] чітко вказується на забезпечення державою захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. По-перше, зауважимо про заперечення об'єднання таких об'єктів захисту як права та інтереси суб'єктів господарювання та права та інтереси споживачів. В.С. Щербіна пропонує із назви та змісту ст. 20 ГК України виключити слова «споживач» та «споживачів», захист прав та інтересів яких, на його думку, має здійснюватися відповідно до положень Цивільного кодексу України. Як один з аргументів на користь цієї пропозиції В.С. Щербіна зазначає, що норми Конституції України стосовно захисту державою прав суб'єктів господарювання і споживачів, вміщені не лише в різних статтях (відповідно статті 13 і 42), але і в різних розділах Конституції, причому ст. 42 міститься у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому, як зазначив Конституційний Суд України, закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії» [126, с. 13].

По-друге, аналізуючи сутність означеного положення, не можна робити висновок про обмеження числа суб'єктів забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні державою. Ч. 4 ст. 21 ГК України закріплює право суб'єктів господарювання - роботодавців на об'єднання в організації роботодавців для реалізації та захисту своїх прав. У ч. 2 ст. 18 ГК України [11] передбачено, що «державна політика у сфері економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції здійснюється уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування».

Як визначає М.В. Григорчук, згідно з положеннями статті 18 Цивільного кодексу до переліку осіб, на яких покладаються функції захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, віднесено нотаріуса. У межах наданих йому повноважень нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом [67, с. 92]. Але такий захист забезпечується нормами цивільного права та господарського права. Навіть при оскарженні дій нотаріусу як державного реєстратора в Україні не було визначено підсудність відповідного спору адміністративному судові. В даному випадку нотаріус є суб'єктом виконання делегованих владних повноважень. А правова позиція Верховного Суду України щодо підсудності вирішення спорів, які виникають у зв'язку з їх виконанням, передбачає розгляд відповідних спорів у порядку цивільного судочинства. Зокрема, при вирішенні справи за позовом до державного реєстратора прав на нерухоме майно (про визнання протиправним та скасування рішення, визнання протиправними дій, скасування запису) колегія суддів Судової палати в адміністративних справах, Судової палати у господарських справах і Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що «спір не є публічно-правовим, а впливає з договірних відносин і має вирішуватися судами за правилами ЦПК», оскільки спірні правовідносини пов'язані із невиконанням умов цивільно-правової угоди [127]. Це означає, що до числа суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні нотаріусів відносити підстави відсутні.

Отже, державою в особі її органів не обмежується обсяг системи суб'єктів забезпечення захисту прав підприємців в Україні. При цьому, як справедливо зауважує М.В. Григорчук, «суб'єкт господарювання володіє повним суб'єктивним правом для того, щоб обрати для себе найбільш ефективний спосіб захисту свого оскарженого, невизнаного, порушеного права чи

охоронюваного законом інтересу. Вибір полягає в тому, що виключно суб'єкт господарської діяльності визначає, до якого органу захисту прав звернутися у першу чергу» [67, с. 93]. Водночас, не можна заперечувати того факту, що 1) захист прав і свобод людини і громадянина є одним із головних завдань держави в особі її органів; 2) адміністративно-правовий захист здійснюється державою та органами місцевого самоврядування.

Щодо державних суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, то Ґрунтуючись на аналізі задекларованих Основним Законом структурних елементів, які утворюють правову категорію «обов'язок держави», М.В. Григорчук робить висновок, що «формою його реалізації є системне проведення підтримуваних державним примусом заходів щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. І цей постулат потрібно розуміти не тільки в найширшому його значенні. Це положення екстраполюється на всі сфери життя суспільства, у тому числі на його економічну складову. Такі підходи з боку держави засвідчені нормами Конституції, зокрема статтею 13, відповідно до якої держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки» [67, с. 90-91].

С.Я. Вавженчук доходить висновку, що будь-який державний орган своїм завданням має дотримання і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, і навіть, якщо захист прав і свобод не зазначено в переліку основних завдань державного органу, то він як утворення, що впроваджує та реалізує державну політику, її функції і завдання, обов'язково в своїй поточній діяльності має керуватися вимогою недопущення порушення правопорядку, що включає в себе і недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина [125, с. 70]. В свою чергу, Ю.В. Сагайдак на підставі аналізу наукових положень та законодавства України доходить висновків, що: 1) здійснення господарської діяльності є найбільш конструктивною та перспективною формою реалізації

економічних прав людини, що прямо впливає на її правовий статус, надаючи йому спеціальних рис; 2) підприємницька діяльність має неабияке позитивне значення для розвитку особистості, суспільства та держави, тому розвиток і підтримка господарської (підприємницької) діяльності людини має стати пріоритетним напрямом діяльності України в найближчі 5 років, особливо в контексті євроінтеграції; 3) розробка теорії підприємницького права (комерційного, торгового права) вже назріла і є пріоритетним напрямом наукових досліджень у сфері юридичних наук [47, с. 47]. В сукупності наведені позиції науковців складають підстави для висновку, що захист прав суб'єктів підприємницької діяльності являє собою аспект захисту економічних прав людини, а тому всі органи держави в загальному розумінні є суб'єктами такого захисту. Як вказує І.М. Риженко, адміністративно-правове забезпечення економічних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб є провідним напрямком діяльності суб'єктів владних повноважень [28, с. 54]. М.В. Григорчук з цього приводу вказує, що «підставою для включення управнених державою органів у процеси врегулювання правовідносин між їх учасниками є їхнє бажання відстоювати своє порушене, невизнане чи оскаржуване право або охоронюваний законом інтерес. Тож можна стверджувати, що залучення органів захисту до вирішення спірних відносин, які виникли в ході провадження господарської діяльності, є суб'єктивним правом їх учасників, урегульованою законом формою виказування свого протесту проти неправомірних дій стосовно нього (його прав), інтересів чи майна. При цьому відбувається нормативно парафроване залучення держави як гаранта дотримання конституційних засад господарювання» [67, с. 90-91].

Водночас, слід усвідомлювати специфіку суб'єктів владних повноважень як суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, що проявляється у їх теоретичному подвійному становищі з огляду на суперечливість завдань, які поставлені перед

ними у сфері господарських відносин. З одного боку, органи держави уповноважені на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, але з іншого, самі можуть бути суб'єктами порушення, оскарження чи невизнання таких прав. Адже, як доводить С.Я. Сенюта порушення прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання може бути наслідком не лише дій інших суб'єктів господарювання, а також правовим негативним результатом дій органів державної влади [10, с. 145].

Які ж «агенти» держави уповноважені на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності від порушень, оскарження чи невизнання їх прав та законних інтересів цією ж державою ?

Важлива роль у захисті прав відведена судовому механізму, який передбачає наявність дозвільних можливостей та сукупності різноманітних процесуальних засобів ефективного запобігання та поновлення порушених прав шляхом здійснення справедливого правосуддя [128, с. 6]. Можна сказати, що судова влада відіграє провідну роль у захисті прав суб'єктів підприємницької діяльності від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що обумовлено, по-перше, рівнями такого захисту (державний та міжнародний); по-друге, засобами, які доступні судам для здійснення правозахисної діяльності; по-третє, механізмом стримувань і противаг, в якому виділені гілки влади України є відносно самостійними одна від одної.

Коли мова іде про порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності суб'єктами владних повноважень, відповідні спори є юрисдикцією адміністративних судів. За визначенням О.І. Шостенко, зарубіжний досвід, зокрема в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, одним з найефективніших елементів механізму захисту прав і свобод громадян від порушень з боку цих органів є адміністративно-судовий захист [81, с. 92]. О.М. Пасенюк називає адміністративну юстицію

найдоступнішим інститутом захисту прав у сфері публічно-правових відносин [129, с. 6].

На думку Л.О.Вдовиченко, аналіз досвіду Франції в урегулюванні адміністративної юстиції може бути корисним для вдосконалення адміністративного суду України як суб'єкту адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. По-перше, у Франції компетенцію розгляду деяких категорій справ передано квазісудовим органам (Спеціальним радам). Такий підхід, у разі запровадження його в нашій державі, у свою чергу, розвантажить діяльність адміністративних судів, що підвищить ефективність розгляду адміністративних проваджень. По-друге, в Україні слід запровадити спеціальний орган для розмежування підсудності між загальними та адміністративними судами, який би зобов'язував один із судів розглянути цей спір за правилами свого провадження, взявши за зразок французький «Трибунал конфліктів», що б підвищило рівень поваги громадськості до закону та припинило самосуд. По-третє, в Україні слід законодавчо закріпити положення щодо можливого оскарження особами компетенції органів публічної адміністрації, виходу за межі їх дискреційних повноважень, порушення балансу між публічними і приватними інтересами, що зумовить належний захист фізичних та юридичних осіб від незаконних (свавільних) рішень органів публічної адміністрації [130, с. 342-343].

Розглядаючи судову владу в Україні в контексті адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні не можна поза увагою залишити Конституційний суд України, що його завданням як єдиного органу конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, охоплено вирішення питань про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснення офіційного тлумачення Конституції України (ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII

[131]). Наприклад, виходячи з означеної компетенції саме Конституційний Суд України оцінює чи є норма законодавства України дискримінаційною, вирішуючи питання її відповідності принципу пропорційності. Однак, щодо захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні Конституційним судом, то на сьогодні підприємці не мають права безпосереднього звернення до вказаного суб'єкту захисту. Докладно про це ми поговоримо у п. 3.1.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні охоплює законодавчу владу. Зокрема, Верховна Рада України відноситься до числа суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, про що свідчать її повноваження на прийняття законів, виключно якими в Україні визначаються правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики; засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (п.п. 7, 8, 12, 22 ст. 92 Конституції України [65]).

Окрім захсту прав суб'єктів підприємницької діяльності Верховною Радою України, в цьому контексті ми зауважимо про парламентський контроль з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який також входить до числа суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Як визначає І.В. Лагутіна, у сучасних умовах цей інститут, який характеризується такими демократичними рисами, як незалежність від державних органів, відкритість, відсутність формалізованих процедур розгляду звернень, безплатне надання громадянам допомоги, функціонує у багатьох державах, швидко розвивається і набуває міцних позицій у системі гарантій правового захисту. Водночас, в Україні, як

вказує науковець, необхідним є посилення здатності інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини дієво вирішувати позасудовими засобами питання різноманітних порушень прав, утверджувати незалежність цього інституту, зміцнювати його зв'язок з активно діючою мережею правозахисних структур у державах-членах Ради Європи [132, с. 10-13].

Розглядаючи систему суб'єктів захисту саме прав суб'єктів підприємницької діяльності необхідно зауважити про запровадження в Україні інституту бізнес-омбудсмена. Укладений між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України, Українським союзом промисловців і підприємців Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р. [133] включає зобов'язання України сформувати інститут незалежного омбудсмена для бізнесу.

Інститут фінансового омбудсмена діє в 40 країнах світу і вже довів свою ефективність. Практика зарубіжних країн показує, що рішення омбудсмена виносяться на користь банків і клієнтів в приблизній пропорції 50/50, тому в його об'єктивності важко сумніватися. Основне завдання створення інституту фінансового омбудсмена в Україні – це імплементація принципів, передбачених на самітах Великої 20 (G20), протягом 2009-2011 рр., коли були прийняті рішення щодо активного проведення реформ в розрізі інституційної трансформації у світову фінансову систему, що стане запорукою інтеграції до міжнародних мереж фінансового омбудсмена. Таким чином, світовий досвід підтверджує, що створення в Україні омбудсмена з фінансів та інвестицій відіграє важливу роль у підвищенні довіри інвесторів, стане необхідним фактором збільшення частки їх участі в фінансовій та інвестиційній системах, а отже, й економіки України в цілому [134, с. 174]. Наразі інститут функціонує у

таких країнах як Німеччина, Польща, Велика Британія, Італія, Греція, Франція тощо.

В Україні відповідний інститут створено у листопаді 2014 у вигляді Ради бізнес-омбудсмену, що почала функціонувати у травні 2015 року. До завдань Ради бізнес-омбудсмену входить захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в органах держави. Зокрема, з метою забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, сприяння зниженню рівня корупції та запобігання недобросовісній (нечесній) поведінці стосовно суб'єктів підприємництва в Україні було утворено Раду бізнес-омбудсмена [135].

Звітуючи про свою роботу у 2017 році Рада бізнес-омбудсмену повідомляє, що «державні установи виконали 91% рекомендацій Ради, а абсолютна більшість скаржників – 97% задоволені роботою з нами. У 2017 році Рада отримала вдвічі більше скарг та закрила вдвічі більше справ, ніж минулого року. Сукупний фінансовий ефект від початку діяльності склав понад 11,3 млрд. грн.». У 2017 році основна частина (90%) скарг стосувалася таких чотирьох блоків скарг: 1) податкові та митні питання (64% від загальної кількості скарг). Державна фіскальна служба демонструє високий рівень виконання рекомендацій – 93%; 2) дії правоохоронних органів (12% від загальної кількості скарг). Рівень виконання рекомендацій досить високий і коливається від 78% для Прокуратури до 91% для Служби безпеки України, з якою Рада бізнес-омбудсмену підписала Меморандум про партнерство. Національна поліція значно покращила співвідношення виконаних рекомендацій – з 57% у 2016 році до 88% у 2017 році; 3) дії державних регуляторів (9% від загальної кількості скарг). В цьому сегменті з минулого року відбулося подвійне зростання кількості звернень; 4) дії органів місцевого самоврядування (5% від загальної кількості скарг). Ці державні органи виконали 87% рекомендацій, що на 25 відсоткових пункти більше в порівнянні з 2016 роком [83, с. 4-5]

Згідно з Регламентом ради бізнес-омбудсмена відповідна інституція є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України [136]. Згідно ст. 48 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [137] уряд має право на формування допоміжних органів (тимчасових консультативних, дорадчих та ін.). Серед повноважень Кабінету Міністрів України, визначених п. 1 ч. 1 ст. 20 вказаного Закону, сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури; забезпечення захисту та підтримки національного товаровиробника та інші повноваження, які дозволяють віднести уряд до числа суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Тимчасовим дорадчим органом Кабінету Міністрів України, що утворюється ним для забезпечення здійснення своїх повноважень, є Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств (п. 1 Положення про Міжвідомчу комісію з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств [138]). Вказана Міжвідомча комісія та регіональні комісії з указаних питань входять до системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Головою Міжвідомчої комісії з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств є перший віце-прем'єр-міністр України - Міністр економічного розвитку і торгівлі, який проводить її засідання, в тому числі – виїзні, які здійснюються за необхідності вирішення окремих проблем захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності чи в окремих регіонах. Наприклад, у лютому 2017 року виїзне засідання

Міжвідомчої комісії здійснено у регіони, з яких звернулось найбільше в підприємців.

У питаннях захисту Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств взаємодіє з Міністерством юстиції України, Національною поліцією, Державною фіскальною службою, прокуратурою, Державним бюро розслідувань, Вищою Радою правосуддя, Державною регуляторною службою, Антимонопольним комітетом України та іншими суб'єктами адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

І.М. Григорчук вказує, що «останніми роками в Україні створено низку антикорупційних органів, у тому числі Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Тобто на даному етапі державотворення відбуваються процеси, які спрямовані на реальне впорядкування суспільно-господарських відносин на ґрунті підвищення ролі і авторитетності органів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання» [139, с. 117].

Окрім вказаних суб'єктів, Міжвідомча комісія з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств активно взаємодіє з громадськими організаціями, які не мають владних повноважень, але можуть звертатися для ініціювання адміністративно-правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності до органів держави.

І.В. Солод вказує на важливість позадержавного захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. На його думку, «за умов зниження значення державного регулювання, посилення впливу ринкових відносин, збільшення рівня відстороненості держави від інтересів кожної окремої особи, переслідування нею власних інтересів, неспроможності остаточного вирішення

конфлікту інтересів на рівні судового захисту, актуальності набирає захист інтересів суб'єктів господарювання на позасудовому та позадержавному рівні» [29, с. 170]. Усіх суб'єктів реалізації і захисту прав І.М. Сопілко пропонує поділити «на тих, які наділені функцією захисту від імені держави і які дану функцію здійснюють як інститути громадянського суспільства» [140, с. 91].

Недержавні суб'єкти адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні - це органи місцевого самоврядування [141, с. 122]. Як констатує І.М. Сопілко, «загальновідомо, що встановити права і свободи громадян, захистити їх може не тільки держава, але й громадянське суспільство, яке також бере активну участь у реалізації та захисті прав людини і громадянина... не менш значною в системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина займають і інституції громадського суспільства, а саме: політичні партії, правозахисні організації і, безумовно, органи місцевого самоврядування» [140, с. 91].

Згідно ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування» [142] відповідне явище в Україні визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Аналіз даного визначення вказує на відсутність зв'язку системи самоврядування в Україні з державною владою у вигляді приналежності органів місцевого самоврядування до певної з її гілок. Хоча, органи місцевого самоврядування виконують делеговані повноваження, що, втім, не змінює їх статусу в механізмі держави. Служба в органах місцевого самоврядування спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом [143]. Наприклад, органи місцевого самоврядування приймають участь у здійсненні

державної регуляторної політики в межах та у спосіб, встановлені Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [144]. При цьому згідно ч. 1 ст. 30 вказаного закону до повноважень уповноваженого органу щодо здійснення державної регуляторної політики належить вжиття у межах, встановлених законами України, заходів щодо захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, порушених внаслідок дії регуляторних актів. Таким чином, захист прав суб'єктів підприємницької діяльності входить до числа завдань органів місцевого самоврядування, «досягнення цілі» яких пропонується на сьогодні інтерпретувати на кількох «методологічних рівнях - формальному (здійснення повноважень), змістовному (надання послуг) та сутнісному (реалізація розвитку людських сутнісних сил через процеси суспільного буття в контексті феномену місцевого самоврядування)» [145, с. 145].

Аналізуючи статус державних та недержавних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні не можна не зазначити, що служба в органах держави та органах місцевого самоврядування має точки перетинання, що є приводом для об'єднання одним поняттям державних та муніципальних службовців, державну владу та місцеве самоврядування – публічна служба [146, с. 24]. Як вважає М.В. Синявіна, виділення публічного управління та публічної служби є результатом демократизації державного управління [147, с. 49]. Водночас, з приводу ролі державних та недержавних інституцій захисту Я.С. Богів вказує на нерівномірність їх участі у правозахисній діяльності. «Україна – держава, що декларує демократичні цінності, на конституційному рівні визнає місцеве самоврядування як невід'ємне право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення. Але разом з тим, територіальні громади, як носії реальної влади на місцях, позбавлені реальних можливостей вирішувати питання місцевого значення, з метою найповнішого забезпечення реалізації прав і

свобод своїх мешканців. У сучасній системі публічної влади, органи місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення є другорядними порівняно з органами державної влади. Пострадянські та постсоціалістичні держави, що провели реформи з децентралізації влади, надавши територіальним громадам автономію, сьогодні значно випереджають Україну за темпами економічного розвитку та забезпечення високих стандартів життя» [148, с. 46]. Тому перед Україною стоїть завдання подальшого розвитку місцевого самоврядування, на що спрямована децентралізація влади, яка на сьогодні проводиться в Україні.

Як визначає Ю.М. Глущенко, «розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави є неможливим без становлення дієвого місцевого самоврядування. Ратифікація положень Європейської хартії місцевого самоврядування, реалізація угод з країнами ЄС потребує дотримання її положень щодо належного фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування з метою якісного надання соціальних послуг населенню. Стратегічними в цьому напрямі є державні заходи, зокрема схвалення та виконання основ Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, що має сприяти наданню високоякісних та доступних публічних послуг, становленню інститутів прямого народовладдя, задоволенню інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодженню інтересів держави та територіальних громад» [149, с. 244-245]. В.Б. Гройсман вказує на необхідність вирішення «питання про впорядкування національного законодавства у сфері децентралізаційного розподілу повноважень, ресурсів та відповідальності між владно-державною вертикаллю та органами місцевого самоврядування. Останні мають отримати можливість реалізовувати власну управлінську волю та надавати власні адміністративні послуги місцевому населенню, що може значно підвищити якість управління місцевими ресурсами та якість бюрократичних

послуг, що надаватимуться членам місцевих громад... Ключовим питанням реформи, спрямованої на демократичну децентралізацію влади, що буде сприяти активізації розвитку національного громадянського суспільства та окремих місцевих громад, є проблема цілеспрямованого розвитку розгалуженої системи місцевого самоврядування, в якій дуже чітко будуть розмежовані повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які мають отримати виконавчі повноваження та ресурси для їх реалізації» [150, с. 277, 279].

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в найбільш узагальненому вигляді включає два елементи: державу та місцеве самоврядування. Держава здійснює правозахисну діяльність через свої органи та їх службовців. Якщо взяти широке трактування поняття державна служба, то всіх службовців органів держави можна позначити як державних, хоча ця концепція не втілена в законодавстві України.

Завдання місцевого самоврядування у сфері адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності реалізуються через систему органів місцевого самоврядування та муніципальних службовців.

Державну та службу в органах місцевого самоврядування можна об'єднати одним поняттям, оскільки складові статусу державного та муніципального службовця, принципи, мета та завдання державної та муніципальної служби єдині. Водночас, підстави, форми та методи діяльності, а також її наслідки, порядок фінансування передбачають окреме правове регулювання державної та муніципальної служби, що в законодавстві України може мати вигляд чотирьох законів для регулювання загальних засад та специфіки статусів суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні: про публічну

службу, про державну службу, про службу в органах місцевого самоврядування, про службу в органах виконавчої влади.

2.4 Адміністративно-правові форми та методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Розглядаючи проблему захисту права, у наукових роботах досить часто використовують поняття «заходи захисту», «способи захисту», «форми захисту», «методи захисту», «засоби захисту». Без визначення їх співвідношення, аналіз адміністративно-правових форм та методів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні не є можливим.

Про тотожність понять спосіб та захід захисту прав стверджує І.М. Ваганова, підтверджуючи свою позицію їх етимологією [151, с. 95-97]. Під методом звичайно розуміють засіб досягнення поставленої цілі. Відповідно до цього адміністративно-правовими методами є засоби та прийоми безпосереднього цільового впливу суб'єктів владних повноважень відповідно до закріпленої за ними компетенції, в установлених межах та в певній формі [95, с. 164-165]. Засіб захисту – це сукупність дій, спрямованих на відновлення, визнання і встановлення прав і законних інтересів особи [152, с. 41].

Ф. Д. Фіночко визначає, що термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній вигляд певного змісту. Якщо функції розкривають основні напрямки цільової впливу суб'єктів, то форми - це шляхи здійснення такої цільової впливу, тобто форми показують, як практично здійснюється діяльність. Процес реалізації задач та функцій знаходить своє юридичне оформлення у відповідних

формах [95, с. 136-137]. Щодо форми захисту, то підтримуємо позицію, що це сукупність способів, які спрямовані на поновлення, встановлення і визнання прав і законних інтересів осіб [152, с. 41]. Як вказує О.А. Беляневич, одним із найбільш поширених є визначення форми захисту суб'єктивного права як способу вирішення спору між учасниками конкретних правовідносин та спонукання зобов'язаної сторони до виконання покладених на неї законом або договором обов'язків за допомогою використання відповідних засобів захисту [153, с. 62]. Способи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні різноманітні. Вже в Конституції України передбачено право звернення за захистом до суду, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Також способом захисту визначено самозахист. Відповідно - різноманітними є і форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності.

В. М. Махінчук пропонує в теорії врегулювання спорів усі способи вирішення конфліктів розподілити за уявною шкалою, на якій кожна поділка означає зниження ступеня самостійності сторін у вирішенні їх спору. На такій шкалі науковець відмічає переговори, медіацію, арбітраж, вирішення справи у суді. На самому початку такої шкали знаходиться процедура, у якій сторони мають повний контроль над вирішенням спору. На наступній поділці шкали знаходиться процедура, до якої залучено третю сторону. Так, процедуру медіації можна описати як переговори за сприяння третьої (нейтральної) особи. Далі слідує інша крайня точка уявної шкали — вирішення справи у суді або судовий процес, коли конфліктуючі сторони повністю втрачають контроль над своїм спором [154, с. 74]. І в контексті даного дослідження його предметом охоплено лише ті форми, що регламентуються нормами адміністративного права.

З цієї позиції розрізняють дві основні форми захисту — юрисдикційну та неюрисдикційну. Як вказує М.В. Григорчук, «захист» є складеним поняттям, структурними елементами якого виступають державно-примусова діяльність, юридична та організаційно-практична діяльність у законодавчій та економічній сферах з використанням засобів судового захисту, досудового, альтернативного (позасудового) видів захисту і самозахисту суб'єктивних прав учасників правовідносин» [59]. Адміністративно-правові форми та методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні будуть завжди юрисдикційними.

Для законодавчої влади формою захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності ми визначаємо нормотворчість (перш за все, внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України) та парламентський контроль.

Щодо нормотворчості як форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку Верховної ради України, то, наприклад, разом з прийняттям Держбюджету 2018 [155] було прийнято зміни до Податкового кодексу України [156] в частині відміни відшкодування ПДВ на операції з експорту соняшнику, сої та ріпаку. На думку суб'єктів підприємницької діяльності України, прийняття відповідних змін ставить у нерівне становище товаровиробників та товаро переробників відповідної продукції і викликало протест з боку перших у вигляді пікетування державних органів, перекривання доріг тощо. Добровільна неурядова спілка підприємців «Всеукраїнська Аграрна Рада» на Другому Всеукраїнському Аграрному Вічі називає норми Держбюджету 2018 року дискримінаційними. Щодо визначення певних норм дискримінаційними, то це питання є юрисдикцією Конституційного суду України, що входить до числа суб'єктів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у формі здійснення

правосуддя. Повертаючи до органу законодавчої юрисдикції в Україні як суб'єкту адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності слід звернути увагу на те, що наразі розроблені законопроекти №№ 4355 [157], 7403 [158], метою яких називають захист прав суб'єктів підприємницької діяльності. Зокрема, щодо Проекту Закону № 7403 - яким не відшкодовується експортне ПДВ на олійні культури.

Щодо парламентського контролю, то згідно ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР [159] відповідна діяльність на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. При цьому у ч. 2 ст. 4 цього ж Закону визначено, що «діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відмінняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод». Не можна оминати увагою того факту, що в Україні функціонує Рада бізнес-омбудсмена, яку очолює Бізнес-омбудсмен. Відповідну інституцію утворено саме для здійснення захисту прав підприємців України у формі опрацювання скарг суб'єктів підприємництва щодо вчинення корупційних діянь та/або інших порушень їх законних інтересів.

У формі відправлення правосуддя здійснюється захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні судовою владою. І.В. Дашутін судовий захист визначає як один з основних способів захисту прав [160, с. 9, 15]. За визначенням О.А. Беяневич «судовий захист не є ані способом, ані засобом (як сказано в рішенні КСУ від 9 липня 2002 року №15-рп/2002) захисту порушеного права. Судовий захист є нічим іншим, ніж юрисдикційною формою, в якій відбувається захист порушеного права, що включає в себе судовий та адміністративний порядок реалізації передбачених законом заходів захисту» [153, с. 62].

Однією з важливих тенденцій розвитку судового захису прав суб'єктів підприємницької діяльності в науці адміністративного права визначають сучасну загальну функціональну переорієнтація судового механізму з карної на правозахисну та правовідновлюючу функції. Відповідний «механізм спрямовується, по-перше, на запобігання правопорушенням; по-друге, на поновлення порушених прав і свобод; по-третє, на визнання незаконними правових актів, унаслідок дії або застосування яких мало місце порушення прав, свобод, законних інтересів особи; по-четверте, на відшкодування майнової та моральної шкоди, спричиненої порушенням прав і свобод людини та громадянина; по-п'яте, на притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, винних у порушеннях прав, свобод і законних інтересів особи» [128, с. 6]. Така правозастосовна діяльність як правосуддя реалізується в рамках здійснення судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, насамперед, з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості, констатує О.І. Шостенко. Як свідчить зарубіжний досвід, зокрема в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, одним з найефективніших елементів механізму захисту від порушень з боку цих органів є адміністративно-судовий захист. Ефективність здійснення судово- та адміністративно-правової реформи залежить, передусім, від якісно нових уявлень про роль та значення судової влади в системі державної влади, що потребує певної корекції правової свідомості громадян щодо правозахисного призначення цієї гілки влади [81, с. 92].

Для виконавчої влади формами захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності буде правозастосовна діяльність (видання індивідуальних актів), підзаконна нормотворчість, адміністративні договори [161, с. 104]. Щодо останніх Н. П. Бортник, С. С. Єсімов їх цінністю визначають те, що «це вільна форма, що ґрунтується на добровільному прийнятті адміністративно-правових норм суб'єктами, які беруть участь у правотворчій діяльності.

Адміністративний договір як метод правового регулювання, відмінний від методів прямих приписів закону (дозволів, заборон, обмежень тощо). Сьогодні сфера застосування договірного методу правового регулювання розширюється за рахунок введення нових погоджувальних процедур, контрактних інститутів, і дає можливість учасникам адміністративних правовідносин домовлятися між собою» [162, с. 13].

Особливе місце, як визначає В.І. Полухович, в системі способів адміністративно-правового захисту прав громадян посідає інститут так званого «адміністративного оскарження», тобто оскарження в адміністративному порядку (на відміну від судового порядку). Його зміст характеризується двома основними складовими. По-перше, це наявність правовідносин між громадянином та органом публічної влади, що виникають у зв'язку з реалізацією управлінських функцій органами виконавчої влади. Тому обов'язковими суб'єктами правовідносин є орган, наділений владними повноваженнями, та громадянин. По-друге, предметом та підставою оскарження є рішення, факти діяльності чи бездіяльності органів держави [23, с. 194]. За визначенням М.В. Лошицького, право на подання скарги є абсолютним, необмеженим і невідчужуваним правом особистості, яке передбачено Основним Законом України. Конституційне положення про можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб органів виконавчої влади є важливим здобутком Української держави на шляху зміцнення законності, дотримання прав і законних інтересів громадян [163, с. 146].

Однак, як ми зауважували, Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР [66] регламентує порядок звернення зі скаргами на рішення, дії (бездіяльність) у сфері управління виключно громадян, залишаючи поза увагою питання оскарження суб'єктом підприємницької діяльності рішень, дій чи бездіяльності, внаслідок яких порушено їх права і законні інтереси; створено перешкоди для здійснення їх прав і законних інтересів; на підприємця

незаконно покладено які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності. Окремого акту, яким би було врегульовано порядок адміністративного оскарження суб'єктом підприємницької діяльності означених питань в законодавстві України немає. Водночас, як вважає Ю.П. Битяк, звернення є важливою формою контролю за законністю діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, забезпечення прав і свобод громадян [95, с. 55-56]. За визначенням М.В. Лошицького, однією із форм правового захисту особи у відносинах з органами публічної адміністрації є інститут адміністративного оскарження, призначення якого полягає в повному і своєчасному запобіганні та усуненні будь-яких порушень законності й дисципліни в діяльності суб'єктів публічної влади... Вирішення таких спорів у межах адміністративного оскарження надає можливість суб'єктам господарювання, окремим громадянам захистити свої інтереси, виявити недоліки в роботі органів публічної влади та своєчасно їх усунути, зекономити час і зусилля, оминаючи судову форму захисту. Як свідчить досвід провідних країн світу, побудові системи адміністративного оскарження значну увагу приділяють як державні органи і службові особи, так і пересічені громадяни. Фактично рівень розвитку системи адміністративного оскарження в тій чи іншій країні свідчить про загальний рівень її економічних відносин та соціального добробуту» [163, с. 146]. Отже, на наш погляд, доцільною є розробка нормативно-правового акту, в якому буде визначено підстави, строки та порядок звернення юридичних осіб за захистом своїх прав та законних інтересів в адміністративному порядку щодо рішень, дії чи бездіяльності, внаслідок яких порушено їх права і законні інтереси; створено перешкоди для здійснення їх прав і законних інтересів; на підприємця незаконно покладено які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності. Тим самим закріплення і врегулювання їх права на адміністративне оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень безпосередньо до них самих

або до адміністративних органів, які є вищими в системі ієрархічного підпорядкування [163, с. 146].

В даному контексті зауважимо, що на сьогодні існують акти, якими визначено порядок адміністративного оскарження конкретних рішень, дій (бездіяльності) у визначеній сфері управління. Так, у Податковому кодексі України чітко визначено, що рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку (ст. 56.1). Кодексом передбачено порядок, строки та процедури адміністративного оскарження рішень контролюючих органів - оскарження платником податку податкового повідомлення - рішення про визначення сум грошового зобов'язання платника податків або будь-якого рішення контролюючого органу. У ст. 17 Податкового кодексу України закріплено право платника податків «оскаржувати в порядку, встановленому цим Кодексом, рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), у тому числі індивідуальну податкову консультацію, яка йому надана, а також узагальнюючу податкову консультацію» (17.1.7.), у ст. 39 – оскарження податкових повідомлень-рішень (39.5.2.22.) [156]. Аналіз норм Кодексу дозволяє виділити такі форми оскарження як подання заперечень на акт або довідку, якими оформлені результати перевірки, подання скарги на податкове повідомлення-рішення або інше рішення, дію або бездіяльність контролюючого органу чи посадової особи контролюючого органу.

Н. М. Корчак пропонує форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності поділити на 1) досудові, 2) позасудові, 3) судову [164, с. 48]. При цьому за захистом прав суб'єкт господарювання має право звернутися зі скаргою як до вищого за підлеглістю органу чи посадової особи, так і до суду згідно з чинним законодавством. Право вибору звернення належить особі. Після використання всіх національних засобів правового захисту громадянин має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних

судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [23, с. 194-195]. Розглядаючи питання допустимих в Україні адміністративно-правових форм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, акцентуємо увагу на зауваження В.М. Григорчука, що «зарубіжні правові системи цілком легально уповноважують юристів і суд вишукувати ті способи захисту, які повинні найбільш повно забезпечити відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу і відповідати єдиному критерієві - принципу справедливості... Конституція ФРН, наприклад, закріпила положення, відповідно до якого судді пов'язані «законом і правом». У рішеннях Федерального Верховного суду ФРН стало звичайним підкреслювати, що право ширше за законодавство. Федеральний Верховний суд і Федеральний Конституційний суд ФРН у серії рішень встановили, що конституційне право не обмежене текстом Основного закону, а містить деякі загальні принципи, які законодавець не конкретизував у позитивній формі» [165, с. 83].

У формах захисту через взаємодію та зв'язки суб'єктів та об'єктів проявляються методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Як вказує Ф. Д. Фіночко, «в адміністративному праві загальноприйнято, що метод і форма управління - взаємозв'язані сторони процесу управління. У відповідній формі управління методом реально виконує роль засобів керуючого впливу. Форма управління дає життя методам, а через них - і функції управління» [95, с. 166].

І.В. Головань визначає, що «методи та засоби захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності – це саме ті принципи, способи, прийоми та операції, що забезпечують: реалізацію законних прав суб'єктів підприємницької діяльності; поновлення порушених законних прав суб'єктів підприємницької діяльності; застосування санкцій до осіб, винних у порушеннях законних прав суб'єктів підприємницької діяльності» [51, с. 9]. На наш погляд, підміна поняття

методів захисту принципами захисту необґрунтована. Щодо надання визначення методів захисту як сукупності способів, прийомів та операцій, то дане визначення також вважаємо доцільним для уточнення. Підтримуємо позицію, що способи захисту характеризують його форми. Поєднання засобів, операцій (процедур) забезпечення реалізації законних прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів підприємницької діяльності; поновлення, визнання порушених прав та застосування санкцій до осіб, винних у порушеннях становить методи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, закріплені в компетенції конкретних суб'єктів захисту.

Як визначає Ф.Д. Фіночко, «адміністративні методи зазвичай кваліфікуються як засоби впливу на діяльність підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян шляхом прямого встановлення їх прав та обов'язків через систему наказу. Суб'єкт управління в межах своєї компетенції приймає управлінське рішення, юридично обов'язкове для об'єкта управління. Такий прямиий вплив випливає безпосередньо з владної природи управління - так реалізується влада. Без використання адміністративних методів неможливо досягти цілі упорядкованого впливу на поведінку різних учасників суспільних відносин. Методи управління, що виражають різні аспекти практичної діяльності того чи іншого суб'єкта захисту, дають відповідь на запитання: як він діє, реалізуючи свої повноваження, як використовує різні засоби досягнення поставленої цілі [95, с. 165-166]. Засоби захисту, як вважає С.М. Шило, – це матеріально-правові і процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права. Весь арсенал засобів захисту поділяється на засоби захисту і засоби відповідальності [53, с. 271-272]. Складовою методу управління є операція (процедура), під якою розуміють конкретну, елементарну дію виконання згідно з управлінським завданням. Процедури визначають стадії, їх цілі, черговість і час виконання,

конкретні дії на кожній стадії, підстави й приводи їх здійснення, взаємозв'язок між ними, способи їх документального оформлення і фіксації [166, с. 212].

З огляду на викладене щодо понять методів, засобів та способів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності під сумнів ставимо позицію І.В. Головань, який здійснив класифікацію методів та засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності за сферою застосування на *загальні, специфічні та організаційно-технічні* засоби і методи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності [51, с. 9]. По-перше, метод являє собою поєднання засобів захисту. По-друге, на наш погляд, не коректною в один класифікаційний ряд ставити такі категорії як сфера застосування методу (загальні та специфічні методи) та їх наслідки (організаційні та правові методи).

Продовжуючи аналіз позиції І.В. Головань щодо класифікації методів захисту прав підприємців, акцентуємо увагу і на віднесенні до числа *загальних* засобів і методів таких як «загальне укріплення законності; поширення правових знань; розвиток системи правової допомоги; впровадження принципу невідворотності покарання за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності». Специфічними засобами і методами, за визначенням науковця, є «використання норм господарського законодавства та норм інших галузей законодавства щодо захисту прав суб'єктів підприємництва; оскарження незаконних дій чи бездіяльності; невиконання незаконних вимог; повідомлення компетентних органів про факти порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності; звернення уваги громадськості на факти порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності; вжиття заходів щодо одержання інформації про діяльність контролюючих органів; фіксація фактів незаконних дій чи бездіяльності контролюючих органів [51, с. 9]. Як пояснює Ф. Д. Фіночко «у практичній діяльності органів виконавчої влади (посадових осіб) у цілях розроблення найбільш ефективного варіанту використовуються певні прийоми та способи управління. Як правило, до прийняття управлінського рішення

застосовується моделювання, здійснюються розрахунки, прогнозується можливість досягнення відповідних результатів і т. ін. Однак відносити їх до методів управління немає підстав, так як вони не виражають безпосереднього управлінського впливу, не впливають на об'єкт управління. Таким чином, дії, що мають зовнішньо юридично владне значення і вираз, слід відрізнити від методів організації роботи робочого органу та методів процедурного характеру. Методи управлінського впливу - це адміністративно-правові методи. Саме у них проявляються всі якості державно-управлінської діяльності, в межах якої реалізується влада. За допомогою адміністративно-правових методів суб'єкт владних повноважень здійснює адміністративний вплив на об'єкт за допомогою використання адміністративно-правових форм управління» [95, с. 166]. Таким чином, не достатньо обґрунтованим видається позначення методами захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності загального укріплення законності; поширення правових знань; розвиток системи правової допомоги; впровадження принципу невідворотності покарання за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності [51, с. 9]. Щодо використання норм права, то захист, як ми вважаємо, являє собою іншу форму правореалізації – правозастосування. Ця діяльність характеризується, як вважає М.О. Борисенко, такими ознаками як 1) визначення компетентного суб'єкта її здійснення (за визначенням вченої, «генеза суспільних відносин та сучасна теоретико-методологічна модель розвитку права переконливо доводять, що компетентними суб'єктами здійснення правозастосовної діяльності можуть бути не тільки державні органи, а й недержавні утворення, громадські організації та окремі особи, якщо державою у формі правового припису їм надано відповідні повноваження у межах визначеної компетенції»); 2) владний характер (державні органи безпосередньо шляхом наданих їм повноважень, а інші компетентні суб'єкти через реалізацію делегованих повноважень різними способами втілюють ці повноваження, сутність яких полягає у контролі за суспільними

явищами, їх авторитетному засвідченні й управлінні ними); 3) індивідуалізація владних приписів у процесі здійснення правозастосовної діяльності, яка являє собою «поступальну індивідуальну регламентацію і забезпечення права, що передбачає видання обов'язкових конкретизованих індивідуалізованих приписів, якими визначаються суб'єктивні права й обов'язки осіб, яким вони адресовані, а також забезпечення їх фактичної реалізації адресатами» [167, с. 24-25]. Використання ж норм права можна поставити в один категоріально-понятійний ряд з такими дефініціями як виконання та дотримання. Як визначає І.А. Сердюк, «використання – форма безпосередньої реалізації уповноважуваних норм права, що полягає в активній поведінці суб'єктів, учинюваній за власним бажанням; виконання – форма безпосередньої реалізації зобов'язуваних норм права, що полягає в активній поведінці суб'єктів, учинюваній незалежно від їх власного бажання; дотримання (додержання) – форма безпосередньої реалізації забороняючих норм права, що полягає в пасивній поведінці суб'єктів, учинюваній незалежно від їх власного бажання [168, с. 23]. Таким чином, формою захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності доцільно визначити правозастосування.

Залежно від поставленої мети І.В. Головань виділяє такі методи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, як спонукання певних осіб вчинити дії, необхідні для реалізації законних прав суб'єктів підприємницької діяльності та протидія незаконним вимогам та діям осіб, що порушують права суб'єктів підприємницької діяльності [51, с. 9]. На наш погляд, загальноприйнятою назвою класифікації описаних методів захисту за вказаним критерієм є поділ методів на переконання та примус. Як вважає М.В. Ковалів, переконання та примус є загальними методами впливу на поведінку людей. «Їх поєднання становить універсальний принцип соціального управління, який поширюється через систему стимулюючих методів, включаючи адміністративні, соціально-психологічні та економічні. Переконання та примус можуть бути державного та

громадського характеру. Метод переконання застосовується всіма суб'єктами управління. Примус здійснюється спеціально на те уповноваженими державними органами та громадськими організаціями на основі правових норм у встановленому порядку [166, с. 213].

Методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні юридично оформлені, закріплені адміністративно-правовими нормами [95, с. 165]. Наприклад, у ГК України, КАСУ. Зауважимо, що закріплення методів в КАСУ відбувається в рамках конкретної форми захисту. В КАСУ передбачені засоби адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у формі здійснення правосуддя Іншими словами, такі методи можуть бути використані адміністративним судом для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Це відповідно ч. 1 ст. 5 КАСУ: 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акту чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини та стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [87].

Щодо ГК України [11], то методи захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в цьому акті закріплені без уточнення форми захисту, в рамках якої такі методи можливі для застосування. Н. М. Корчак визначає, що кожна із форм захисту може використовувати один чи декілька способів захисту [164, с. 48]. У ч. 2 ст. 20, ч. 7 ст. 66 ГК України передбачено, що права та законні

інтереси суб'єктів підприємницької діяльності захищаються шляхом визнання наявності або відсутності прав; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків іншими способами, передбаченими законом. Звернімо увагу, що серед засобів захисту в рамках наведеної статті передбачено такий адміністративно-правовий метод захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності як «визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, порушують права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів» [11].

Засоби відповідальності застосовуються як передбачені законом і застосовані органами держави примусові обмеження (або позбавлення) правопорушника певних благ. Такі засоби застосовується лише за певних обставин, передбачених законом, які називаються підставою відповідальності. Такою підставою є факт вчинення правопорушення [53, с. 272]. Юридична відповідальність як інститут загальноправовий і включений в усі галузі права і законодавства реалізується з урахуванням специфіки методів різних галузей права і предметних областей, в яких виникають конфліктні протиправні ситуації. У сфері діяльності органів виконавчої влади інститут відповідальності реалізується як багатогалузевий і не обмежується тільки відповідальністю адміністративної [169, с. 7-8]. Однак, в рамках предмету дослідження саме засоби адміністративної відповідальності омежують сферу аналізу.

В Кодексі України про адміністративні правопорушення наявні статті, якими визначено склади таких адміністративних проступків як «Дискримінація підприємців органами влади і управління» (ст. 166-3); «Порушення порядку здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (166-21), «Незаконні вимоги до документа, що подається суб'єктом

господарювання до органу державної влади або органу місцевого самоврядування» (166-24) [85; 86]. У справах про адміністративні правопорушення протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи органів Антимонопольного комітету України (статті 164 -3 КУпАП); центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності – Державної регуляторної служби (ст. 166-21, 166-24). Аналіз об'єктивної сторони перерахованих дій (бездіяльності), визначених в Кодексі як правопорушення, дозволяє встановити відсутність відповідальності суб'єктів владних повноважень за прийняття протиправного нормативно-правового, індивідуального акту чи окремих їх положень.

Якщо порівняти засоби захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, визначені КАСУ та склади адміністративних правопорушень, які передбачені для таких спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності як суб'єкти владних повноважень, то можна дійти висновку, що не за всі дії чи бездіяльність, якими порушувалися права суб'єктів підприємницької діяльності, законодавством України передбачено адміністративну відповідальність. Зокрема, при розгляді судами справ про захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаних з проведенням перевірок фінансово-господарської діяльності, за визначенням І.В. Голованя, обставинами які мають значення для вирішення справи є такі факти, як прийняття рішення про проведення перевірки; наявність підстав для проведення перевірки; факт ознайомлення суб'єкта, що перевіряється з підставами проведення перевірки тощо [51, с. 9]. При визнанні судом дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися чи вчинити певні дії; при встановленні відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних

повноважень для перевірки, останнього може бути притягнуто до відповідальності на підставі ст. 166-21 КУпАП [85] за проведення перевірки додержання вимог законодавства, нагляд (контроль) за додержанням якого не належить до повноважень органу державного нагляду (контролю), встановлених законом; чи за конкретні дії як то порушення строків здійснення заходів державного нагляду (контролю), порушення періодичності здійснення планових заходів державного нагляду (контролю); висунення вимог щодо надання документів, інформації, зразків продукції, що не стосуються здійснення заходу державного нагляду (контролю) та інші дії, охоплені складом правопорушення, визначеного у ст. 166-21 КУпАП. Однак, до методів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку адміністративних судів України входить визнання нормативного чи індивідуального акту чи окремих його частин протиправним. В той же час, нарізі в КУпАП не передбачено відповідальність суб'єкта владних повноважень за прийняття протиправного нормативно-правового, індивідуального акту чи окремих їх положень. На наш погляд, ст. 166-21 КУпАП доцільно доповнити з тим, аби виправити викладену ваду законодавства України про адміністративні правопорушення.

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що адміністративно-правові форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це юрисдикційні способи вирішення конфліктів між суб'єктами підприємницької діяльності та суб'єктами владних повноважень, які спрямовані на поновлення, встановлення і визнання прав підприємців. Методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це ті засоби, що застосовуються уповноваженим суб'єктами для поновлення, встановлення і визнання таких прав; забезпечення реалізації законних прав та застосування санкцій до їх порушників.

В узагальненому вигляді адміністративно-правовими формами захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є нормотворчість та

правозастосування, які в компетенції конкретних суб'єктів захисту конкретизуються і приймають вигляд правосуддя, законотворчості, підзаконної нормотворчості, укладення адміністративних договорів, видання індивідуальних актів тощо.

Методи захисту включають засоби захисту (наприклад, визнання акту чи окремих його частин протиправним; визнання нечинним нормативно-правового акту чи окремих його положень; скасування індивідуального акту чи окремих його положень; зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень тощо) та засоби відповідальності як негативні наслідки, які настають для суб'єкта владних повноважень у разі доведення його вини у порушенні прав суб'єктів підприємницької діяльності, чим порушені і певні приписи законодавства.

Вдосконалення методів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні повинно охоплювати розробку норм, якими за всі дії чи бездіяльність, якими порушуються права суб'єктів підприємницької діяльності та засоби їх захисту визначені КАСУ, законодавством України була передбачена адміністративна відповідальність.

Висновки для розділу 2

1. Метою адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є розробка та впровадження ефективних відносно суб'єктів владних повноважень способів та засобів захисту, а також вдосконалення вже закріплених, враховуючи багатоаспектність напрямків управлінської державної та самоврядної діяльності у сфері підприємництва та складність завдань у відповідній сфері: 1) регулювання та охорони господарських відносин, забезпечення соціальної спрямованості економіки, розвитку підприємництва в Україні в умовах ринкової економіки, діяльності підприємців на свій розсуд та ризик, без значних регулюючих повноважень у сфері господарювання, обмеження права втручання у підприємництво; 2) захист прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності від порушень з боку всіх суб'єктів господарського права, і при цьому захист прав та законних інтересів всіх суб'єктів господарського права від порушень з боку суб'єктів підприємницької діяльності; 3) суб'єкти, уповноважені на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, самі можуть бути суб'єктами порушення, оскарження чи невизнання таких прав.

2. Принципи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні виходять з необхідності приведення у відповідність до норм та стандартів Європейського Союзу принципів адміністративного права України, які змінюють під впливом принципів європейського адміністративного простору у напрямку переорієнтації функціональної спрямованості відповідного механізму з першочерговості централізованого регулювання, контролю та покарання на пріоритет забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, їх гарантування, сервісну функцію у вигляді надання адміністративних послуг.

3. Принципами адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні доцільно визначити наступні: 1) відповідальності суб'єктів владних повноважень; 2) різноманіття форм захисту; 3) свободи вибору способу захисту прав та законних інтересів суб'єктом господарювання; 4) розвитку засобів захисту; 5) неприпустимості негативного впливу нормативно-правового чи індивідуального акту на права суб'єктів підприємницької діяльності; 6) принцип однакового розгляду аналогічних справ (недискримінації); 7) дія усіх суб'єктів захисту у межах та у спосіб, визначених законами України; 8) використання найкращого досвіду захисту та запровадження інституту омбудсмена та бізнес-омбудсмена для розгляду скарг підприємців; 9) прозорості захисту та відкритості доступу до результатів правозахисної діяльності; 10) гласності.

4. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні здійснюється на державному та наддержавному (наднаціональному, міжнародному) рівнях. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності охоплює функціонування всесвітніх (універсальних) та регіональних правозахисних суб'єктів, з числа яких для України провідне значення має ЄСПЛ.

5. Задля вирішення проблем: 1) підвищення ефективності судового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на державному рівні; 2) збереження ресурсів ЄСПЛ на міжнародному рівні за рахунок усунення системних проблем судової влади в Україні; виділено та систематизовано напрямки поліпшення правозахисної практики захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на державному рівні у формі правосуддя за рахунок використання досвіду та особливостей вирішення справ ЄСПЛ по захисту прав на справедливий судовий розгляд, на ефективні засоби правового захисту, на однакове поводження за порівняно аналогічної ситуації, на вільне володіння своїм майном: 1) враховувати в практиці національних судів України кількість

та порядок досліджуваних ЄСПЛ питань для встановлення наявності / відсутності порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, 2) виходити при інтерпретації понять з їх тлумачення ЄСПЛ (майно, дискримінація, ефективність засобів правового засобу тощо); 3) застосовувати критерії оцінки, виділені ЄСПЛ (наприклад, для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства).

6. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні включає державний та недержавний елементи, що відрізняються підставами, формами, методами та наслідками захисту. Держава як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні діє через органи та державних службовців (в широкому розумінні категорії «державна служба» як служба в усіх органах держави). Недержавна складова системи включає діяльність органів і службовців місцевого самоврядування (муніципальних службовців), уповноважених на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

7. Державну та службу в органах місцевого самоврядування можна об'єднати одним поняттям, оскільки складові статусу державного та муніципального службовця, принципи, мета та завдання державної та муніципальної служби єдині. Водночас, підстави, форми та методи діяльності, а також її наслідки, порядок фінансування передбачають окреме правове регулювання державної та муніципальної служби, що в законодавстві України може мати вигляд чотирьох законів для регулювання загальних засад та специфіки статусів суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні: про публічну службу, про державну службу, про службу в органах місцевого самоврядування, про службу в органах виконавчої влади.

8. Адміністративно-правові форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це юрисдикційні способи вирішення

конфліктів між суб'єктами підприємницької діяльності та суб'єктами владних повноважень, які спрямовані на поновлення, встановлення і визнання прав підприємців, які в узагальненому вигляді охоплюють нормотворчість та правозастосування.

9. Методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це ті засоби, що застосовуються уповноваженим суб'єктами для поновлення, встановлення і визнання таких прав; забезпечення реалізації законних прав та застосування санкцій до їх порушників. Методи захисту включають засоби поновлення, встановлення і визнання прав суб'єктів підприємницької діяльності та засоби відповідальності.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та можливості його використання в Україні

Зупинимось на деяких особливостях адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в окремих країнах. З тих же підстав, що і вище ми акцентували увагу на європейській міжнародній системі захисту прав підприємців, зупинимось на досвіді країн-членів ЄС у питаннях адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Корисними для вивчення, на наш погляд, можуть бути процедура розгляду справ про захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, учасники процесу, арсенал способів і засобів захисту, черговість застосування методів захисту тощо. О.В. Радомська вважає, що «національна політика в країнах-членах ЄС має на меті надання кращих умов для господарської діяльності, збільшення конкурентоспроможності і зростання та поглинання компаній. Всі 496 країни-члени ЄС мають добре розвинену мережу організацій з регулювання та підтримки розвитку підприємництва. Деякі з них є державними закладами або установами, які мають державну підтримку, а інші є приватними» [170, с. 495-496].

Зарубіжний досвід захисту прав підприємців має приклади створення і функціонування спеціалізованих судів у відповідній сфері. Наприклад, торгові

суди, або, як їх інакше називають у Франції, консульські суди є особливою юрисдикцією, призначеною вирішувати спори між комерсантами або кредитними установами, а також спори з питань торгових компаній і спори щодо комерційних операцій між будь-якими особами. Торгові суди не можуть розглядати справи, пов'язані зі споживчим правом. Перший торговий суд з'явився у Ліоні у 1419 р. На початку 2009 р. у Франції в результаті проведеної реформи налічувався 141 торговий суд [171, с. 112]. У Німеччині, де підприємництво визнається альтернативою у разі звільнення в умовах жорсткої економічної конкуренції, коли важко отримати підвищення або знайти абсолютно нову роботу [172, с. 142-143], функціонує окремий суд зі справ про банкрутство (Insolvenzgericht), який перебуває в юрисдикції центрального земельного суду з цивільних справ (Amtgericht), і його компетенцією охоплено вирішення спорів щодо неплатоспроможності (*Insolvenz*). При цьому інститут банкрутства включає в себе субінститут відновлення платоспроможності. Коли Україна розпочала будувати ринкову економіку, вказує Л.С. Козак, вона зіткнулася з проблемою вибору політики у сфері банкрутства, спрямованої на ліквідацію боржника чи на його фінансову санацію. Можливість фінансового оздоровлення передбачена введеним в 1999 р. новим законодавством про фінансову неспроможність у Німеччині. Пріоритетність санації над ліквідацією боржника є ідеологією законодавства про фінансову неспроможність у Франції [173, с. 292]. В Англії спори економічного змісту поділені на справи комерційні і торгові. Перші віднесені до ведення Комерційного суду (Commercial Court), що є відокремленою частиною Відділення королівської лави Високого суду, другі розглядають торгові суди, які функціонують у ряді великих міст країни (mercantile courts). Ці різного рівня ланки юстиції входять до системи органів правосуддя загальної юрисдикції, їх регламенти багато у чому збігаються, але їх предметна компетенція різна [171, с. 115].

Не стільки факт створення вказаних спеціалізованих судів, а процедура розгляду справ в таких судах заслуговує на увагу в контексті використання закордонного досвіду для вдосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Зокрема, слід звернути увагу, що у процесі вирішення спорів з приводу порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності приймають участь фахівці з різних сфер господарювання, а не тільки юристи. Як вказують О. Р. Зельдіна, О. Г. Хрімлі, крім їх компетенції специфіка торгових судів полягає в тому, що у них засідають не професійні, а виборні судді — колишні керівники підприємств, які чудово обізнані з роботою компаній і веденням торгових справ. У випадку, коли у законодавчому арсеналі не передбачена та або інша норма права, суддя посилається на торгові звичаї, що існують у тій або іншій галузі. За винятком термінових процедур судді засідають колегіально. Ще однією характерною рисою торгових судів є відносно швидке вирішення справи (у середньому — від півроку до року, залежно від завантаженості суду і складності справи), а також досить незначне число опротестовуваних рішень, яке не перевищує 20%. У Хорватії як апеляційний діє також Вищий торговий суд. До його компетенції входить розгляд спорів про територіальну підсудність справ між торговими судами і виконання інших функцій, передбачених законом [171, с. 112-114].

Аналізуючи судовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності у Німеччині зауважимо на той факт, що при виникненні спору у відповідній сфері між підприємцем та органом державної влади, актом якого такі права були порушені, підприємець має право звернення за захистом до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані. Тим самим вирішується не тільки проблема підвищення ефективності засобів захисту на національному рівні, збільшення їх кількості, але мінімізуються звернення за захистом на наднаціональному рівні, в перу чергу, до ЄСПЛ. Виходячи з означеного, досвід

Німеччини та інших країн щодо захисту прав особи в конституційному суду є корисним для вивчення і врахування в числі вдосконалення засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні [174, с. 167-168]. Про це стверджує М. М. Гультай, визначаючи, що на сьогодні «активно обговорюється питання запровадження в системі конституційного судочинства України інституту конституційної скарги як демократичного механізму захисту конституційних прав людини від посягань із боку держави та її посадових осіб» [175, с. 62].

В.В. Лемак визначає, що напрацьований досвід впровадження конституційної скарги є достатнім у Центральній Європі. Більше того, можна сміливо стверджувати, що в класичному варіанті цей інститут народився саме в цьому регіоні (Австрія, Німеччина) [176, с. 49]. К. Б.Айріян констатує, що «автором ідеї створення спеціалізованих конституційних судів, відокремлених від судів загальної юрисдикції, є австрійський вчений Г. Кельзен. Суть цієї ідеї полягала в тому, що конституційний суд мав приймати рішення з метою захисту прав громадян від неконституційних, дискримінаційних актів парламенту. Його задум вперше було втілено в 1920 році в Чехословаччині, Австрії та Ліхтенштейні» [177, с. 61]. Незважаючи на існування негативних поглядів та публікацій, вказує С.М. Кравчук, у багатьох країнах через кілька років після введення такого органу, як конституційний суд, вводився і інститут конституційної скарги. Зокрема, так було в Австрії, Греції, Іспанії, Португалії, ФРН. В Італії така форма контролю взагалі не передбачена, зауважує науковець. Вона не існує ні на конституційному рівні, ні на законодавчому [178, с. 214]. На наш погляд, корисним є досвід Австрії, де запроваджено повну індивідуальну скаргу. Саме цей досвід, як нам видається є можливим та доцільним для використання в Україні.

Зокрема, австрійська модель конституційної скарги охоплює право приватних осіб оскаржити до конституційного суду всі види юридичних актів,

дії чи бездіяльність органів державної влади, що призводять до порушення їх конституційних прав. При цьому на відміну від більшості європейських країн, конституційні законодавчі акти Австрії не вказують на вимогу щодо порушення саме тих прав і свобод, що передбачено Федеральною Конституцією, як передумову подання конституційної скарги, і не визначають їх закритий перелік. Особливістю австрійської моделі конституційної скарги, яка вирізняє її серед інших моделей повної індивідуальної скарги, у тому числі — конституційної скарги у ФРН, також є можливість індивіда звернутися до Конституційного Суду Австрії не лише з питань конституційності закону, а й законності актів адміністративних органів, якими порушуються права, гарантовані конституційним законодавством [175, с. 63, 66].

Суб'єктом ініціювання в органі конституційної юрисдикції спеціальної процедури щодо захисту відповідного права, тобто подачі конституційної скарги, є заявник — фізична або юридична особа, яка має намір оскаржити відповідний акт, який, на її думку, порушує (або може порушити) конкретне право, а суб'єктом-відповідачем — державний орган (посадова особа), який відповідно до своєї компетенції його видав [177, с. 61]. При цьому конституційне законодавство Австрії вимагає від скаржника доведення шкоди, яка завдається або може бути завдана йому внаслідок прямої дії закону чи нормативного акту адміністративного органу, і виключає можливість подання конституційної скарги у публічних інтересах. Крім законів та інших нормативних актів, предметом конституційної скарги можуть виступати й правозастосовні акти. Зауважимо, що в Австрії визначається строк, у який конституційну скаргу може бути подано, а саме — протягом шести тижнів з моменту вручення рішення, ухваленого останньою інстанцією [175, с. 63, 66].

Передумовою подання відповідної конституційної скарги до Конституційного Суду є вичерпання всіх засобів юридичного захисту [179, с. 10]. Аналіз зарубіжного законодавства К.Б.Айріян дає їй змогу стверджувати,

що «в межах інституту конституційної скарги конституційний суд, на відміну від адміністративних судів, не проводить відповідного розгляду питання задля розв'язання відповідного спору у справі, а дає оцінку відповідності конституції закону чи іншого нормативного акту. Отже, головною умовою звернення з конституційною скаргою для фізичних та юридичних осіб є вичерпання всіх інших засобів захисту порушених прав. При цьому зауважимо, що ця умова також обумовлює захист конституційного суду від перетворення його на суд касаційної інстанції» [177, с. 66].

За видом модель конституційної скарги Австрії належить до числа централізованого конституційного контролю, на противагу якій функціонує децентралізована модель (США, Данія, Фінляндія, Ісландія и Норвегія). Наприклад, Американська модель індивідуальної конституційної скарги характеризується децентралізованим, інцидентним порядком розгляду справ і забезпечує прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, так як особа може безпосередньо звернутися до суду щодо питання неконституційності. Звичайні суди можуть розглядати конституційність правової норми або індивідуального акту; це означає, що звичайний суддя не застосовує норму, яку вважає неконституційною. Перевага цієї моделі в тому, що заявник не повинен дочекатися закінчення тривалого процесу в Конституційному суді. Аналогічно вищесказаного, в країнах ЄС суди не повинні застосовувати закони, що суперечать законодавству ЄС. З іншого боку, недоліком цієї моделі є те, що суди розглядають і конституційні питання, і питання щодо законів, що може призвести до суперечностей в тлумаченнях, даних різними судами, особливо якщо ці справи не оскаржуються до Верховного суду. А це може призвести до проблеми правової визначеності [179, с. 10].

Щодо Німеччини, то інститут конституційно скарги функціонує в рамках механізму централізованого конституційного контролю, характерною ознакою

якого є виділення в системі судової влади окремого органу конституційної юрисдикції. Інститут конституційної скарги в Німеччині, який може бути оцінений як класичний, передбачає два види конституційних скарг. Федеративна структура держави зумовлює два види конституційних скарг: конституційна скарга (Verfassungsbeschwerde) до земельного Конституційного Суду (Verfassungsgericht) конкретної федеральної землі, на підставі якої розглядається порушення прав конституції даної землі, якщо дана процедура нею передбачена, і федеральна конституційна скарга до Федерального конституційного суду (Bundesverfassungsgericht, ФКС), який розглядає порушення прав Основного закону ФРН. Особливостями інституту конституційної скарги Німеччини В.В. Лемак визначає а) широке коло суб'єктів звернення; б) можливість оскарження дій та бездіяльності виконавчої влади Федерації або землі, судові рішення і закони; в) конституційна скарга подається після її розгляду в загальному судовому порядку або без такого, якщо скарга має суспільне значення або без її термінового розгляду особі буде завдано тяжкі наслідки [176, с. 52].

В Іспанії розвинута відома в усьому світі процедура «ампаро» («recursos de amparo», «juicio de amparo»). Підставою конституційної скарги виступає порушення основоположних прав людини, однак вона забезпечує винятковий посилений захист лише обмеженого кола визнаних Конституцією Королівства Іспанії фундаментальних прав і свобод. Предмет конституційної скарги, обмежено скаргами відносно порушень, що відбулися в результаті видання правових актів, які не мають сили закону, розпоряджень або здійснення яких-небудь дій публічними властями держави. За задумом розробників Конституції, домінуючим предметом конституційної скарги передбачались будь-які дії чи бездіяльність державних органів, що належать до вертикалі виконавчої влади на центральному, регіональному чи місцевому рівнях, оскільки основною загрозою для прав та свобод осіб традиційно вважалося їх порушення з боку уряду та

адміністративних органів («бюрократії» та чиновництва) [175, с. 63, 71-72]. Хоча предмет конституційної скарги різниться в різних країнах. Згідно із законодавством Бразилії, Німеччини, Іспанії, Словенії за допомогою інституту конституційної скарги може бути оскаржено конституційність законів або їх окремих положень, у Швейцарії — індивідуальних адміністративних актів, у Німеччині — судових рішень, у Грузії — інших нормативних актів...До того ж якщо у Німеччині, Швейцарії та Угорщині предметом конституційної скарги, крім законів, можуть бути загальні та персональні акти державної адміністрації, то в Іспанії оскаржити до Конституційного Суду в порядку конституційної скарги можна лише закони» [177, с. 61, 64].

М.М. Гультай звертає увагу на те, що як і в багатьох інших країнах, в Іспанії конституційна скарга виступає екстраординарним субсидіарним засобом захисту основоположних прав людини, умовою використання якого є вичерпання всіх інших засобів юридичного захисту. До них належать передусім судовий захист у судах загальної юрисдикції. Відповідно справи про порушення основоположних прав із боку державних органів виконавчої влади підлягають розгляду (та перегляду) в порядку адміністративної юстиції («спеціалізованими судами з розгляду адміністративних спорів»). Таким чином, переважна більшість конституційних скарг, які надходять до Конституційного Суду Іспанії, стосується остаточних рішень різних судів загальної юрисдикції, які не захистили визнані Конституцією основоположні права і свободи [175, с. 63, 71-72].

«Процедура ампаро», як вказує К. Г. Шаповалова, що закріплена у пункті 2 ст.53 Конституції Іспанії (ісп. – *Constitución española*), носить виключно індивідуальний характер [180, с. 32-33]. Визначаючи строки, у які має бути подана конституційна скарга, Органічний закон про Конституційний Суд Іспанії вказує, що на такі, що не мають сили закону, рішення або акти, які порушують відповідні конституційні права і свободи, заяви можуть бути внесені у

тримісячний термін з дня їх підписання (ст. 42 Органічного Закону). У випадку оскарження остаточних рішень судів загальної юрисдикції термін подання заяви про порушення права дорівнює двадцяти дням від моменту повідомлення про рішення, ухвалене за результатами судового розгляду справи (ч. 2 ст. 43, ч. 2 ст. 44 Органічного Закону) [175, с. 72].

Розглядаючи зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та можливості його використання в Україні, зауважимо, що доцільним для врахування в Україні є, як вважає Н.В. Боженко, відхід від теорії «державного патерналізму» (коли вирішення правових спорів здійснюється виключно в ході правозастосовної діяльності, шляхом прийняття відповідного обов'язкового для виконання рішення) і переходу до «плюралістичного підходу», який характеризується формуванням розгалуженої системи альтернативних процедур на основі посередництва під час вирішення адміністративно-правових спорів. Процедура досудового врегулювання адміністративно-правового спору, зауважує вчена, є однією з найпопулярніших форм врегулювання конфлікту у багатьох країнах світу, яка успішно діє в Австрії, Великобританії, Норвегії, Франції, Фінляндії та затверджена на рівні національного законодавства. За даними статистики, в США, Канаді, Нідерландах 85% усіх конфліктів вирішується із застосуванням досудового врегулювання спору [181, с. 91-92]. У деяких країнах прийняті спеціальні юридичні норми, відповідно до яких до участі в судовому процесі сторони повинні спробувати вирішити свій спір шляхом медіації. Поширюється практика медіації у країнах Східної Європи. Значний досвід є уже в Польщі, Албанії та інших країнах [182, с. 34]. При цьому у Керівних принципах № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами—приватними особами, зазначено, що судді відіграють важливу роль у розвитку альтернативних методів розв'язання спорів між адміністративними органами і

приватними сторонами. Коли таке є можливим, судді мають одержати повноваження рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, зокрема процедуру примирення, медіацію та переговори з метою врегулювання, і проводити відповідні інформаційні заходи. Відтак, важливо забезпечити наявність зазначених альтернативних методів або шляхом започаткування відповідних програм при судах, або направлення сторін до нейтральних посередників з офіційного списку. При судовому розгляді справи суддям належить брати до уваги досягнуту сторонами згоду, окрім випадків, коли вона суперечить публічному інтересу [183]. Наразі в Україні прийнято за основу Проект Закону про медіацію [184], у зв'язку з тим, що майже всі спори в Україні розглядаються судами та наявний високий показник звернень до суду. Це означає, що наша правова система не пропонує своїм громадянам ефективних позасудових способів урегулювання спорів, що повинно бути вирішене з огляду на наведені вище принципи та рекомендації Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами—приватними особами.

Однак, розробка нових способів та засобів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні не виключає вдосконалення вже існуючих. Для цього провідне значення в аспекті врахування іноземного досвіду є подальша імплементація інструментів інституційної розбудови як Twinning, TAIEХ та інших в Україні. В аспекті підвищення ефективності діяльності та удосконалення механізму захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні прикладом може бути застосування інструменту Twinning № UA/47b «Впровадження кращого європейського досвіду з метою посилення інституційного потенціалу Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини для захисту прав і свобод людини».

Що стосується інших суб'єктів адміністративно-правового захисту прав підприємців окрім судів, то у всіх країнах ЄС відповідальність розподілена між кількома міністерствами або між спеціальними відділами по підприємництву всередині міністерств [170, с. 496]. Зауважимо, що існує концепція про використання національними (адміністративними) органами влади таких повноважень, які не передбачені національним законодавством, а базуються безпосередньо на невикористовуваному Регламенті ЄС. Ця ідея не дуже широко прийнято, хоча і не виключено вченими [185, с. 25]. Як правило, політика щодо розвитку підприємництва ведеться Міністерством економічних справ і/або Міністерством промисловості і торгівлі. Але й інші міністерства ведуть роботу з підтримки підприємництва (наприклад, Міністерство зайнятості, Міністерство економіки, Центр громадської технології, спеціальні громадські банки та ін.), чия діяльність пов'язана з наданням допомоги підприємництву у питаннях зайнятості, навчання, міжнародної торгівлі, розвитку і т. д. Такий розподіл відповідальності між кількома міністерствами вимагає великої координації діяльності всіх країн у рамках ЄС [170, с. 496]. В цьому контексті зауважимо, що на наддержавному рівні участь у забезпеченні прав, які закріплено у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [107], приймає Комітет міністрів Ради Європи як урядовий наднаціональний орган, що включає міністрів закордонних справ всіх держав учасниць (або їх постійних дипломатичних представників) і уповноважений на контроль виконання рішень ЄСПЛ, що для України ілюструє рішення у справі «Бурмич та інші проти України».

Існує взаємодія суб'єктів захисту, забезпеченого адміністративними нормами, та інших його різновидів. Наприклад, спільна діяльність національних і недержавних органів по регулюванню сприяння розвитку підприємництва в ЄС полягає в поліпшенні відповідного середовища (спеціальна увага приділяється проблемам малого і середнього підприємництва та їх впливу на

законодавство ЄС) і стимулювання розвитку підприємництва (визначення та поширення «кращого досвіду щодо їх підтримки, подолання недоліків у комунікації між підприємцями та організаціями, що надають послуги, з одночасним підвищенням рівня цих послуг). У 1985 р. Рада ЄС ухвалила рекомендації щодо спрощення адміністративних процедур необхідних для організації і функціонування підприємництва, а в 1987 р. засновано мережу Європейського інформаційного центру для забезпечення малих і середніх підприємств відомостями по внутрішньому ринку. Зараз у країнах- членах ЄС діє 210 таких інфоцентрів і 14 кореспондентських центрів в інших країнах. Їх основною функцією є збір запитів малих і середніх фірм з пропозиціями щодо співпраці [170, с. 496].

Іншим прикладом є домовленість Уряду України та Уряду Федеративної Республіки Німеччина про заснування двосторонньої Німецько-Української промислово-торговельної палати в Києві, яка є господарським об'єднанням і визнається Асоціацією німецьких промислово-торговельних палат (DINK). Метою її діяльності є сприяння розвитку торговельно-економічних відносин між підприємствами та організаціями України та Федеративної Республіки Німеччина, а також захист інтересів бізнесу обох держав та сприяння економічному обміну в обох напрямках [186].

Щодо наднаціонального рівня, то недержавні організації можуть сприяти адміністративно-правовому захисту. Вони не мають повноважень на його здійснення, але можуть звертатися до уповноважених на адміністративно-правовий захист органів та ініціюють питання захисту. Наприклад, взаємодія суб'єктів підприємницької діяльності з *United States Agency for International Development* (Агенство США по міжнародному розвитку, далі – USAID), яке допомагає інтегрувати країни в глобальні ринки та партнерські відносини, які готуються до вступу в ЄС та трансатлантичні інститути в Афганістані та Пакистані, Африці, Азії Європі та Євразії, Латинській Америці та Карибах, на

Близькому Сході. З 24 країн-партнерів, серед яких і Україна, 22 приєдналися до Світової організації торгівлі, 11 приєдналися до ЄС, а 12 - до НАТО [187]. Одним з секторів співпраці USAID з Україною є галузь економіки, де напрямками роботи охоплено проведення досліджень, робота з експертами та тренінговими партнерами, як у приватному, так і в державному секторах.

Підсумовуючи вищевикладене доходимо висновку, що досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності може бути корисним при використанні в Україні для вдосконалення механізму захисту прав підприємців. Це стосується як інструментального блоку, так і інституційного та діяльного компонентів.

Першочергове значення для виділення напрямків вдосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності має досвід країн-членів ЄС, про що свідчить курс України а поглиблення європейської інтеграції з метою набуття членства в ЄС. Щодо інструментального блоку, то йдеться про впровадження в законодавство України принципів європейського адміністративного простору, адаптацію законодавства України до *acquis communautaire*, імплементацію положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014.

Щодо вдосконалення інституційного та діяльного компонентів, то виходячи з аналізу досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав осіб в окремих країнах напрямками доцільного для використання в Україні досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності можливо визначити: 1) розширення учасників процесу вирішення спорів з приводу порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності - запрошення для участі фахівців з різних сфер господарювання, а не тільки юристів; 2) розвиток централізованого

конституційного контролю у вигляді впровадження в Україні інституту повної конституційної скарги - звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані; 3) розширення позасудових способів урегулювання спорів (медіація); 4) взаємодія уряду України з Комітетом міністрів Ради Європи задля вирішення системної проблеми не виконання або тривалого виконання Україною судових рішень; 5) подальше використання інструментів інституційної розбудови як Twinning, TAIEX та інших в Україні.

3.2. Удосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Удосконалення адміністративного законодавства, що визначає кількість суб'єктів, уповноважених на контроль суб'єктів підприємницької діяльності, їх компетенцію, форми та методи діяльності, має вирішувати завдання: 1) зменшення впливу і контролю підприємництва; 2) розвиток матеріальних і процесуальних гарантій захисту; 3) впровадження міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України.

Щодо першого з виділених завдань, то на сьогоднішній день до нагальних завдань у сфері розвитку підприємництва, які потребують регулювання, на думку О.М. Кашуби, слід віднести спрощення дозвільних процедур та процедур здійснення державного контролю, отримання документів дозвільного характеру та скорочення термінів проведення таких процедур; удосконалення порядку ведення податкового і статистичного обліку та звітності, зниження податкового тиску на економіку та забезпечення його рівномірності [6, с. 105].

В аспекті зменшення впливу і контролю підприємництва необхідним видається скорочення кількості суб'єктів владних повноважень, які мають право втручатися у господарську діяльність, контролювати чи наглядати за підприємництвом, усунення перетинання предметів контролю, дублювання повноважень. Наприклад, серед суб'єктів, наділених компетенцію щодо застосування адміністративно-господарських санкцій, окрім суду, можна назвати й інші державні органи. Так, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, застосовується зупинення дії або анулювання спеціального дозволу на користування нафтогазоносними надрами, Фонд державного майна України здійснює анулювання сертифіката суб'єкта оціночної діяльності, Міністерство внутрішніх справ України – анулювання ліцензії на охоронну діяльність та ін. Н.Ю. Кантор вважає доцільним «прийняття окремого закону, який би містив перелік суб'єктів, що мають право застосовувати адміністративно-господарські санкції (окрім суду); перелік цих санкцій, підстави і процедуру їх застосування, чітко врегульовував строки їх застосування. Прийняття такого закону, вважає науковець, сприяло б, з одного боку, систематизації законодавства про адміністративно-господарські санкції, а з іншого, виконувало б гарантійну функцію щодо забезпечення належної реалізації, захисту й охорони економічних інтересів держави». При цьому науковець акцентує увагу, що у багатьох випадках компетенція щодо застосування адміністративно-господарських санкцій визначена не у законах, а підзаконних нормативно-правових актах [69, с. 88-89]. І це наступна проблема, яка потребує вирішення.

І.В. Головань, здійснивши ґрунтовне дослідження проблем механізму захисту прав суб'єктів підприємництва, виділив проблеми, що виникають у здійсненні захисту прав суб'єктів підприємництва у відносинах з Державною службою боротьби з економічною злочинністю. Науковець виявив «істотні

розбіжності у формулюванні прав цієї служби у законах та підзаконних нормативних актах», на підставі чого зробив висновок, що «одним з головних завдань правової роботи в цьому напрямку є побудова таких відносин суб'єкта господарювання з цією державною службою, щоб не допустити перевищення її посадовими особами повноважень, передбачених саме законами України, а не підзаконними актами. Для цього доцільно застосовувати всі законні методи, зокрема невиконання незаконних вимог, оскарження незаконних дій і бездіяльності посадових осіб Державної служби боротьби з економічною злочинністю, звернення громадськості на порушення закону з боку представників цієї служби» [51, с. 11]. Підтримуючи позицію науковця щодо застосування методів самозахисту суб'єкта підприємницької діяльності у разі наявності підстав для висновку про перевищення владних повноважень, зауважимо про необхідність приведення у відповідність підзаконних актів з питань регулювання компетенції органів держави та місцевого самоврядування до законів. Конституційна вимога дії всіх суб'єктів владних повноважень в межах та у способи, встановлені виключно законами, у вищеприписаному випадку буде підставою вважати конкретні дії органів держави чи місцевого самоврядування стосовно підприємців перевищенням повноважень. Але з цього приводу І.В. Головань окремо застерігає, що «при здійсненні захисту прав суб'єктів підприємництва під час проведення перевірок контролюючими органами основним засобом є відмова від виконання (ігнорування) незаконних вимог контролюючих органів. Але застосування цього засобу можливе лише за умови повної впевненості в тому, що вимоги контролюючого органу дійсно не відповідають законодавству, оскільки ні в якому разі не можна допустити перешкоджання законним діям представників державних органів» [51, с. 10].

Отже, одним з напрямків вдосконалення адміністративного законодавства в аспекті зменшення впливу і контролю суб'єктів підприємницької діяльності є виключне визначення повноважень органів держави та місцевого

самоврядування у відповідній сфері законами України. Для його вирішення слід привести у відповідність всі підзаконні акти до законів та Конституції України.

І.В. Головань дійшов висновку, що «реалізація будь-якого права податкової міліції з передбачених статтею 11 Закону «Про державну податкову службу в Україні» має відбуватися в рамках відпрацювання належно зареєстрованої інформації про злочини і правопорушення в сфері оподаткування». А тому при захисті прав суб'єктів підприємницької діяльності, обґрунтовує науковець, необхідною є перевірка «факту заведення оперативно-розшукової справи, відсутність порушень строків ведення оперативно-розшукової справи; дотримання передбачених законом гарантій законності; відповідності оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки, загрози інтересам суспільства і держави» [51, с. 10]. Дані заходи визначаються аспектом правової роботи у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва, яку В.М. Пашков пропонує розкривати у вузькому сенсі (робота юридичних служб (юрисконсультів) у сфері господарської діяльності) та у широкому сенсі (не тільки діяльність відповідних юридичних служб, а і правова діяльність господарських організацій (міністерств, відомств, промислових об'єднань) і їх різних структурних підрозділів, а також правозастосовна робота державних, відомчих, судових і громадських або саморегулювальних органів) [188, с. 188]. Наведене означає, що виходячи з широкого розуміння поняття правової роботи, наведені вище факти для перевірки повинні бути охоплені для оцінки всіма суб'єктами захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні під час здійснення ними відповідної правозахисної діяльності, не залежно від форми і методів захисту.

Щодо другого виділено завдання, то як вказує С.М.Чистов, формування законодавчого поля передбачає закріплення чітких правових гарантій, які забезпечують свободу і захист суб'єктів підприємництва [192, с. 193]. Спираючись на дослідження С.Д. Порощука, можна дійти висновку, що

центральною проблемою державно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності виступають: по-перше, законодавче закріплення гарантій адміністративно-правового захисту прав підприємців, а також проблеми його вдосконалення; по-друге, створення таких фактичних організаційних умов, за якими гарантії, закріплені в законі (гарантії де-юре), ставали б реально діючими (де-факто) [54, с. 61]. Отже, розвиток матеріальних і процесуальних гарантій захисту вважаємо одним з завдань удосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. І виконання цього завдання є вкрай актуальним в умовах поглиблення європейської інтеграції та реалізації такого її напрямку як адаптація законодавства України до законодавства ЄС [189, с. 15-18]. На наш погляд, завдання розвитку матеріальних і процесуальних гарантій захисту нерозривно пов'язане з впровадженням міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України.

Щонайперше, зауважимо, що в Україні здійснюється процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* (правова система Європейського Союзу) [190]. З цього приводу О. В. Радомська вказує, що «адаптація законодавства України до законодавства ЄС є складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики, та планованим процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до *acquis* Європейського Союзу [170, с. 497]. Водночас, як вказує О.В. Прилипчук, «українській владі так і не вдалось досягнути належного рівня гармонізації та інтеграції європейських принципів і стандартів у вітчизняні нормативно-правові акти, що призводить до недосконалого рівня правової системи країни та фактичного невиконання вимог сьогодення для досягнення Україною головної мети останніх років – вступу до Європейського Союзу»

[191]. Наприклад, доопрацювання потребує механізм забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання шляхом створення ефективної системи розв'язання спорів під час проведення процедури адміністративного оскарження у досудовому порядку, а також у судовому порядку [170, с. 497].

Хоча не можна оминати увагою прийняття унікальної в контексті взаємовідносин з ЄС держав, які реалізують намір набуття членства в ЄС, Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 [192]. Ч. 1 ст. 85 вказаної Угоди включає положення про підтвердження Сторонами своїх відповідних прав та обов'язків, взятих на себе в рамках Угоди СОТ, та встановлення цим необхідних заходів щодо поступової взаємної лібералізації умов заснування підприємницької діяльності і торгівлі послугами, а також співробітництва в галузі електронної торгівлі. А главу 10 присвячено політиці у сфері промисловості та підприємництва. Відповідно ст. 383 «Сторони розвивають та зміцнюють співробітництво з питань політики у сфері промисловості та підприємництва і таким чином покращують умови для підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання з особливою увагою до малих та середніх підприємств. Поглиблене співробітництво має покращити адміністративну структуру та нормативно-правову базу для українських і європейських суб'єктів господарювання в Україні та ЄС та повинно ґрунтуватися на політиці ЄС щодо розвитку малого і середнього підприємництва та промисловості з урахуванням визнаних на міжнародному рівні принципів та практики в цих сферах» [192].

Серед заходів з вдосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні повинна бути перевірка розроблюваного законодавства України на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 та Протоколам до неї, що сприятиме мінімізації звернень до ЄСПЛ за захистом. Як

вказує Л. Вільхаберт, ЄСПЛ певною мірою є законодавчим органом. І науковець наголошує, що практика ЄСПЛ повинна бути врахована державами, відсуваючи тезу про існування закритих теоретичних систем. Держави мають враховувати при розробці законів рішення ЄСПЛ як на внутрішньому, так і на міжнародному праві. Це стосується особливо прав людини, які, закріплені і їх гарантування входить до поняття конституціоналізму, демократії та верховенства права [108, с. 525].

Повертаючи до питання розвитку матеріальних та процесуальних гарантій адміністративно-правового захисту зауважимо щодо вдосконалення судового порядку розв'язання спорів з питань порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності, яким повинно бути охоплено перегляд норм КАСУ. Насамперед, це усунення вже виявлених недоліків адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Про один з таких ми вже зазначали при аналізі практики ЄСПЛ стосовно захисту права підприємців на справедливий суд. Зокрема, Ю.Т. Матат стверджує про процесуальні та практичні перешкоди доступу до правосуддя за приписами КАСУ. Науковцю видається очевидним, що практика залишення суддею позовної заяви без розгляду у зв'язку з пропуском строку звернення до суду без проведення судового засідання та з'ясування причин пропуску цього строку є неприпустимою, суперечить чинному процесуальному законодавству та принципам адміністративного судочинства» [117, с. 32]. На сьогодні ст. 100, яку проаналізував Ю.Т. Матат, змінена. Але проблема, яка були встановлена науковцем, і досі не знайшла належного вирішення.

Питання процесуальних строків та наслідків їх пропущення було повному вирішено у зв'язку зі змінами адміністративного процесу у 2017 році, впровадженими на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального

кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII [193]. На сьогодні ст. 123 КАСУ [87] визначає наслідки пропущення строків звернення до адміністративного суду. Хоча положення ч. 2 ст. 100 в редакція КАСУ від 03.08.2017 року вже виключені з норм КАСУ редакції від 15.12.2017 року (змінений Законом № 2147-19) і прямо не передбачено, що «позовна заява може бути залишена без розгляду як на стадії вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі без проведення судового засідання, так і в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи». Однак, чинні норми КАСУ прямо не вказують на визначення поважності причин пропущення строків звернення до адміністративного суду в рамках судового засідання. У ч. 1 ст. 123 КАСУ передбачено, що позов залишається без руху, «якщо підстави, вказані у заяві, визнані судом неповажними». Порядок визнання (без проведення судового засідання, під час підготовчого провадження чи судового розгляду справи) не врегульовано. І це при тому, що строки на оскарження рішення були збільшені до 30 днів на рішення, та 15 днів на ухвалу (апеляція), та 30 днів для подання касаційної скарги. А от строк звернення до адміністративного суду залишився незмінним і становить 6 місяців який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів (ч. 2 ст. 122 КАСУ [87]). Тим більше ускладняється питання, коли виявляється, що ті самі причини можуть бути визнані одним судом поважними, а іншим – ні. Наприклад, а практиці існують різні підходи при визнанні чи невизнанні поважними причин пропуску строку звернення до суду в разі листування позивача з приводу порушеного права, що мало місце перед зверненням до суду, оскільки в одних випадках такі причини визнаються поважними, в інших – ні [194, с. 97].

Викликає запитання при практичному застосуванні ч. 4 ст. 78 КАСУ, де передбачено правило звільнення від доказування обставин, встановлених рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, якщо у справі беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини [87]. Реалізація положень вказаної статті стикається з проблемами необхідності обрання з кількох рішень, що набрали законної сили, і в яких з того самого питання викладено протилежні або ж взаємовиключні позиції; оцінки нових доказів, поданих сторонами, та вирішенням питання об'єктивності попереднього рішення, що набрало законної сили, та його перегляду. Якщо ж існує два чи більше рішень у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, то виникає питання яке з них вважати істинним?

Проблемою адміністративного судочинства є кількість звернень до суду з позовами суб'єктів владних повноважень проти осіб (фізичних та юридичних). Хоча та ка можливість передбачена ч. 4 ст. 46 КАСУ [87], але випадки строго визначені і загальним правилом адміністративного судочинства і визначення відповідачем суб'єкта владних повноважень, і лише у випадках, визначених законом, й інших осіб, до яких звернена вимога позивача (п. 9 ч. 1 ст. 4 КАСУ). Як вказують І. М. Компанієць та А. С. Чиркін, проблемою адміністративної юстиції в Україні можна назвати переповненість адміністративних судів справами «адміністративний орган проти особи». Наразі значна частина справ, що знаходяться на розгляді в адміністративних судах, це справи, де позивачем є суб'єкт владних повноважень, а відповідачем – особа. Такий стан не відповідає самій ідеї адміністративної юстиції, метою якої є захист людини від порушень з боку держави... На жаль, інших підстав для звернення суб'єкта владних повноважень з позовом до особи, що встановлені різними законами, виявилось надто багато і законодавець постійно їх розширює. Переважно це обумовлено недовірою до адміністративних органів внаслідок численних зловживань. Проте

наслідок від того не набагато кращий – формується небажана думка, що адміністративні суди не лише захищають права осіб, але й можуть застосувати до них негативні наслідки [195, с. 4-5].

Окрім виправлення вад чинних положень адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, доцільною є розробка нових чи вдосконалення вже закріплених адміністративно-правових засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. У сучасних умовах, які є достатньо нестабільні з точки зору економічного розвитку, вказує Т.О. П'яткіна, важливим елементом розвитку підприємництва є вдосконалення засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Адже на сьогодні «ведення торговельного бізнесу представляє собою складний процес за рахунок підвищення конкуренції, посилення якісних вимог покупців до організації та ефективності обслуговування та розмірів надаваних послуг і не слід забувати про результати впливу на роботу фірми світової фінансово-економічної кризи. Тобто через зміни в соціальній та економічній сфері промальовується тенденція до необхідності пошуку нових та впровадженням старих форм організації в діяльність торговельних підприємств». Цілі, завдання та проблеми, які виникають перед підприємцями в процесі здійснення господарської діяльності актуалізують впровадження та розвиток інструментів захисту [196, с. 124].

Одним з аспектів удосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні з огляду на досвід США, Канади та країн Європи (Польща, Албанія та ін.), на наш погляд, повинен бути розвиток альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами—приватними особами. В цьому аспекті провідне значення має Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами [197]. Це такі

альтернативи як внутрішній перегляд, примирення, медіація, урегулювання шляхом переговорів та арбітраж. Можливо суддів адміністративних судів України (чи інших працівників) уповноважити рекомендувати сторонам методи, альтернативні судовому розгляду, зокрема процедуру примирення, медіацію та переговори. Для цього слід внести зміни до КАСУ та паралельно розробити і прийняти закони, якими б було врегульовано альтернативні методи вирішення спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними (в тому числі, закон про медіацію). Ґрунтовно дослідивши питання впровадження в Україні інституту медіації Н.В. Боженко дійшла висновку, що «наразі вирішення фінансового питання полягає у формуванні інституту медіації в адміністративному судочинстві у формі функціонального обов'язку окремих працівників судової гілки влади (судді або іншого співробітника суду, що спеціалізується на медіації). У цьому випадку діяльність не потребує додаткових фінансових витрат і не суперечить положенням Закону України «Про судоустрій і статус суддів»... Медіація здійснюється в робочий час і без мети отримання прибутку. Схожа практика існує в Республіці Польща (медіацію в адміністративних справах проводить суддя або інший працівник суду, який має необхідні знання, в окремих судах створюється спеціальний відділ, працівники якого вирішують справи шляхом медіації) [198, с. 46].

Наступним напрямком, про який вважаємо доцільним зауважити, є запровадження в Україні інституту повної індивідуальної конституційної скарги. І.В. Юрійчук визначає відповідну подію «важливим кроком на шляху вдосконалення українського законодавства щодо відповідності його європейським стандартам у сфері захисту прав людини та їх об'єднань» [199, с. 156]. Наразі в Україні функціонує інститут нормативної конституційної скарги. Однак, в умовах зростаючого значення захисту права людини Венеціанська комісія висловлюється за здійснення конституційного контролю індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг, оскільки

порушення прав осіб часто є результатом неконституційних індивідуальних актів. Венеціанська комісія висловлює свою користь інституту повної конституції скарги не тільки тому, що він забезпечує всеохоплюючий захист конституційних прав, але також з точки зору субсидіарного характеру засобів правової захист в Європейському суді по правам людини і бажання вирішувати проблеми прав осіб на національному рівні [200, с. 7].

К.Б.Айріян висловлюється за впровадження в Україні «повноцінного правового засобу захисту фізичними та юридичними особами своїх прав і свобод, законних інтересів у відносинах із публічною владою через запровадження інституту конституційної скарги в Україні, не порушуючи при цьому розмежування підвідомчості справ між адміністративною та конституційною юрисдикцією». Вчена доходить висновку, що для подолання правових проблем підвідомчості відповідних справ адміністративної та конституційної юрисдикції у разі впровадження в Україні інституту конституційної скарги доцільно врахувати те, що: 1) Конституційний Суд України не розглядає справу задля розв'язання відповідного спору, а дає оцінку відповідності Конституції України того чи іншого акту; 2) конституційна скарга має винятковий характер і здійснюється лише з чітко визначених підстав; 3) фізичні та юридичні особи можуть звернутися з конституційною скаргою тільки у разі вичерпання всіх інших національних засобів захисту своїх порушених прав і законних інтересів [177, с. 63].

Виходячи з особливостей організації системи органів судової влади в Україні в аспекті виокремлення органу конституційної юрисдикції (централізована модель за визначенням венеціанської комісії, що в Албанії, Вірменії, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Хорватії, Чеській Республіці, Грузії, Німеччині, Угорщині, Італії, Південної Кореї, Киргизстані, Латвії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Чорногорії, Польщі, Румунії, Росії, Сербії, Словаччині, Словенії, Іспанії, «Колишній Югославській Республіці

Македонія», Туреччині та Україні [179, с. 10]), вважаємо можливим використати досвід конституційного контролю індивідуальних адміністративних актів і рішень суду на підставі індивідуальних скарг вказаних держав.

Вважаємо доцільним при врегулюванні інституту конституційної скарги в Україні вирішити питання підстав та строків звернення до органу конституційної юрисдикції. На наш погляд, керуючись досвідом Німеччини та Австрії, доцільним в Україні є введення інституту повної конституційної скарги. Для цього необхідним є доповнення ст. 5 КАСУ ч. 8 та ч. 9 наступного змісту:

Ч. 8 «Кожна особа після використання всіх інших національних засобів юридичного захисту має право звернутися до Конституційного суду України з конституційною скаргою за захистом, якщо вважає, що нормативним актом суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і доведе, що внаслідок прямої дії такого акту їй завдається або може бути завдана шкода»

Ч. 9 «Кожна особа після використання всіх інших національних засобів юридичного захисту і не пізніше трьох тижнів з моменту вручення їй рішення, ухваленого останньою інстанцією, двадцяти днів від моменту повідомлення про рішення, ухваленого за результатами судового розгляду справи, має право звернутися до Конституційного суду України з конституційною скаргою за захистом, якщо вважає, що індивідуальним актом суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси»

Також вважаємо доцільним вказати у вказаній статті про можливість звернення з захистом на наднаціональному рівні. Для цього ст. 5 КАСУ доцільно доповнити ч. 10 наступного змісту: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ».

Відповідна пропозиція відповідає Конституції України, де ч. 5 ст. 55 передбачає право кожного після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Конституційна скарга має містити: 1) визначення правового припису, який підлягає оскарженню; 2) найменування уповноваженого органу, який ухвалив оскаржуваний правовий припис; 3) фактичні обставини справи; 4) пояснення, чи були порушені гарантовані конституційним законодавством права скажника внаслідок неналежного правозастосування або в результаті застосування неконституційних законів, міжнародних договорів чи незаконних постанов (в останньому випадку мають бути вказані ті положення законів, міжнародних договорів чи постанов, які вважаються скажником протизаконними чи протиконституційними); 5) вимогу щодо скасування оскаржуваних правових приписів (положень); 6) інформацію, яка підтверджує подання скарги з дотриманням належних термінів. Оригінал, дублікат або копія правового припису чи положення, що підлягає оскарженню, додається [175, с. 66]. Однак, для того, щоб скаргу було розглянуто, а права суб'єкта підприємницької діяльності – захищені, конституційний Суд України повинен бути на це уповноважений. Як вказує В.В. Лемак, механізм захисту прав людини залежить передовсім від стану конституційного правопорядку, дієвість якого є першим фактором захисту прав людини. Треба розуміти й ту обставину, що введення конституційної скарги як додаткового механізму не буде мати сенсу, якщо він буде «непрацюючим» у системі конституційного правосуддя [176, с. 49].

Щодо компетенції Конституційного Суду України, то в Законі України «Про Конституційний суд України» [131] п. 9 ч. 1 ст. 7 передбачає повноваження Суду на «вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за

конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України». Однак, щодо конституційності нормативних актів суб'єктів владних повноважень, якими порушені права, свободи або законні інтереси особи, а також права просити про їх захист, в Законі не йдеться. Вважаємо доцільним доповнити ч. 1 ст. 7 п. 10, де передбачити повноваження Конституційного Суду України на «вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) нормативних актів суб'єктів владних повноважень (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що рішенням суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і доводить, що внаслідок прямої дії такого акту їй завдається або може бути завдана шкода».

У цій же статті доцільно передбачити повноваження Конституційного Суду України щодо визначення конституційності індивідуальних актів суб'єктів владних повноважень. Для цього ч. 1 ст. 7 доцільно доповнити п. 11 «вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) індивідуальних актів суб'єктів владних повноважень (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що рішенням суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси і звернулась за захистом не пізніше трьох тижнів з моменту вручення їй рішення, ухваленого останньою інстанцією; двадцяти днів від моменту повідомлення про рішення, ухвалене за результатами судового розгляду справи».

Для впровадження інституту конституційної скарги в Україні за досвідом Іспанії доцільним в межах адміністративного судочинства є охоплення предметом судового розгляду вимоги щодо усунення порушення конкретного права, і в конституційній скарзі має бути вказано, що вимога про застосування відповідного права вже висувалась у межах судового розгляду адміністративними судами [175, с. 73]. Для того щоб усунути потенційну

загрозу конфлікту між конституційним судом та судами адміністративної юрисдикції, що неминуче виникає у разі подання конституційної скарги при оскарженні судових рішень, конституційний суд не повинен здійснювати контроль як суд загальної юрисдикції вищої інстанції. Навпаки, конституційний суд повинен обмежуватися лише розглядом конституційності закону чи його окремого положення [177, с. 67]. Про це зауважує Г. Арутюнян, досліджуючи питання індивідуальної конституційної скарги в контексті європейських тенденцій системного розвитку. Він стверджує, що Конституційний суд повинен розглянути тільки «конституційні питання», залишаючи компетенцію інтерпретації звичайних законів судів загальної юрисдикції». Однак, виявлення конституційних питань може бути важким щодо права на справедливий судовий розгляд, адже будь-яке процесуальне порушення може вважатися порушенням права на справедливий судовий розгляд. Від так, вказує Г. Арутюнян, деякі обмеження з боку Конституційного Суду видаються вірними не тільки з огляду на виключення власної перевантаження, але також і «з поваги» до юрисдикції верховних судів [200, с. 7]. Це сприятиме попередженню виникнення проблеми, що виникла в Іспанії з введенням в дію інституту конституційної скарги: «сторони в конкретному судовому процесі або їх адвокати прагнули перетворити інститут індивідуальної скарги на черговий засіб перегляду їх справи. Підставою для такого звернення до Конституційного Суду, як правило, ставало твердження про порушення основних прав скаржників під час судових процесів у звичайних судах, а саме ст. 24 Конституції Іспанії, яка в загальному сенсі відповідає ст. 6 «Право на справедливий суд» Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такий підхід спричинив потік індивідуальних скарг до органу конституційного контролю (понад 5000 скарг на рік), що зумовило необхідність створення механізму «фільтрації» для відбору серед тисяч поданих скарг тих, які дійсно містять звернення про захист порушених основоположних прав, віднесених до конституційної юрисдикції»

[175, с. 73]. Механізм «фільтрації» доцільно передбачити і в Україні. В його основу можливо покласти вже відпрацьовану в ФРН процедуру попереднього допуску (приймання) скарг до розгляду, за якою палати Конституційного Суду спочатку вирішують, чи містить кожне звернення про захист достатні підстави для його розгляду, і тільки щодо тих скарг, які були визнані прийнятними, Суд виносить рішення по суті справи. При цьому відмова Суду в продовженні розгляду справи не підлягає апеляції. Як свідчить офіційна статистика, у результаті застосування такої процедури близько 95 % поданих скарг не допускаються до розгляду по суті Конституційним Судом Іспанії, отже, Суд щорічно ухвалює не більше 300 рішень за зверненнями про захист конституційних прав у порядку процедури «ампаро» [175, с. 73].

В нормативно-правових актах, що регулюють діяльність окремих суб'єктів захисту прав підприємців, удосконалення адміністративного законодавства повинно охоплювати розробку нових чи вдосконалення вже закріплених адміністративно-правових форм і методів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. В аспекті удосконалення адміністративного законодавства з питань правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні на перший план, окрім наведених вище питань, виходить вдосконалення адміністративного законодавства, якими виділено підстави притягнення до відповідальності суб'єктів, винних у порушенні прав підприємців. Йдеться, насамперед, про вдосконалення законодавства, яке визначає певні порушення прав підприємців адміністративними правопорушеннями. Зокрема, ми встановили доцільність зміни ст. 166-21 КУпАП на предмет її доповнення такими адміністративними правопорушеннями як прийняття протиправного нормативно-правового, індивідуального акту чи окремих їх положень.

До нагальних завдань у сфері розвитку підприємництва, які потребують регулювання О.М. Кашуба відносить протидію корупції та рейдерству [6, с.

105]. Щодо корупції, то склад відповідного порушення визначено протиправними на рівні КУпАП та Кримінального кодексу України. Зокрема, глава 13-А має назву «Адміністративна порушення, пов'язані з корупцією» і відповідно охоплює склади правопорушень у цій сфері. Однак корупційні діяння не єдині, від яких потребують захисту підприємці. Якщо корупція в законодавстві України визначається протиправним діянням – злочином чи правопорушенням, то стосовно рейдерства – таке поняття в законодавстві України відсутнє. Щодо поняття рейдерства, то в чинному законодавстві України воно ще не визначено. Однак, розроблено Законопроект з протидії рейдерству (№8121 «Про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких інших законодавчих актів щодо протидії рейдерству» [201]).

Окрім вдосконалення адміністративного законодавства, зрозуміло, що одночасним є вдосконалення цивільного та господарського законодавств задля комплексного вирішення проблем захисту прав підприємців в Україні. Наприклад, на сьогодні законодавство, яке регулює підприємницьку діяльність фізичних осіб, носить багатоструктурний характер і включає норми загального, галузевого та спеціального законодавства у сфері підприємництва. Єдиного спеціального законодавчого акту, що містив би загальні та спеціальні норми щодо підприємництва громадян, в Україні не має, а норми Цивільного та Господарського кодексів України щодо досліджуваного питання є недостатньо повними і не відповідають науковим та практичним потребам. Тому сьогодні можна вести мову про необхідність систематизації законодавства, що регулює діяльність фізичних осіб - підприємців. Також об'єктивно необхідним є подальше вдосконалення підприємницького законодавства як складової забезпечення ефективного застосування правових норм, усунення прогалин і суперечностей правового регулювання [13, с. 83]. За визначенням Л.В. Леонтьєва, «незважаючи на існування легальної дефініції підприємництва, закон не конкретизує зміст окремих сутнісних ознак підприємництва, зокрема

таких, як систематичність, інноваційність та професійність. Невизначеність як ознак, так і видів підприємницької діяльності, яким не приділяє достатню увагу жодний нормативно-правовий акт держави, є неприпустимим фактом законодавчої системи України, який слід усунути в майбутньому, а тому об'єктивно необхідним є подальше удосконалення підприємницького законодавства як складової забезпечення ефективного застосування правових норм, усунення прогалин і суперечностей правового регулювання» [30, с. 231].

Врховуючи вищевикладене, вдосконалення адміністративного законодавства, що визначає кількість суб'єктів, уповноважених на регулювання та контроль суб'єктів підприємницької діяльності, їх компетенцію, форми та методи діяльності, має вирішувати завдання:

1) зменшення впливу і контролю підприємництва:

- скорочення термінів та спрощення дозвільних процедур, отримання документів дозвільного характеру;
- зменшення суб'єктів та предметів контролю та нагляду, усунення дублювання їх повноважень, перетинання предметів контролю;
- регулювання владних повноважень виключно законами України, а не підзаконними актами (приведення у відповідність всіх підзаконних актів до законів та Конституції України);

2) розвиток матеріальних і процесуальних гарантій захисту:

- перегляд чинних норм КАСУ задля вдосконалення судового порядку розв'язання спорів з питань порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності (а) чинні норми КАСУ прямо не вказують на визначення поважності причин пропущення строків звернення до адміністративного суду в рамках судового засідання, не заважаючи зміни ст. 100 в минулій редакції, чинної ст. 123 КАСУ у зв'язку зі змінами адміністративного процесу у 2017 році; б) потребує уточнення ст. 78 КАСУ на предмет визначення рішення, яким слід керуватися при звільненні від

доказування, коли існує кілька рішень; в) мінімізація підстав звернень «адміністративний орган проти особи» у 46 КАСУ задля виконання завдань адміністративного судочинства; г) ст. 5 КАСУ доповнити положенням про можливість звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ після використання всіх національних засобів юридичного захисту);

- розробка нових чи вдосконалення вже закріплених адміністративно-правових засобів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності (а) розвиток альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами-приватними особами, включаючи можливе формуванні інституту медіації в адміністративному судочинстві у формі функціонального обов'язку окремих працівників судової гілки влади (судді або іншого співробітника суду, що спеціалізується на медіації); б) запровадження в Україні інституту повної індивідуальної конституційної скарги, керуючись досвідом Німеччини, Австрії та Іспанії (1) конституційний суд не повинен здійснювати контроль як суд загальної юрисдикції вищої інстанції, а повинен обмежуватися лише розглядом конституційності закону чи його окремого положення; 2) розробка процедури попереднього допуску (приймання) скарг до розгляду); в) розширення підстав притягнення до відповідальності суб'єктів, винних у порушенні прав підприємців: зміна ст. 166-21 КУпАП на предмет її доповнення такими адміністративними правопорушеннями як прийняття протиправного нормативно-правового, індивідуального акту чи окремих їх положень; г) визначення поняття рейдерства та розробка способів та засобів його запобігання та протидії;

3) впровадження міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України:

- приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*:

- імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014;

- перевірка розроблюваного законодавства України на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 та Протоколам до неї.

Висновки до розділу 3

1. Особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в окремих країнах-членах ЄС діяльності доцільні для врахування в Україні при вдосконаленні механізму захисту прав суб'єктів підприємницької стосовно всіх його компонентів щодо процедури розгляду справ про захист прав суб'єктів підприємницької діяльності, учасників процесу, арсеналу способів і засобів захисту, черговості застосування методів захисту тощо.

2. Напрямами вдосконалення механізму забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності на основі врахування досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької в рамках за кордоном є: 1) розширення учасників процесу вирішення спорів з приводу порушення, оскарження чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності - запрошення для участі фахівців з різних сфер господарювання, а не тільки юристів; 2) розвиток централізованого конституційного контролю у вигляді впровадження в Україні інституту повної конституційної скарги - звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані; 3) розширення позасудових способів урегулювання спорів (медіація); 4) взаємодія уряду України з Комітетом міністрів Ради Європи задля вирішення системної проблеми невиконання або тривалого виконання Україною судових рішень; 5) подальше використання інструментів інституційної розбудови як Twinning, TAIEХ та інших в Україні.

3. Вдосконалення адміністративного законодавства, що визначає кількість суб'єктів, уповноважених на контроль суб'єктів підприємницької діяльності, їх компетенцію, форми та методи діяльності, має вирішувати завдання: 1) зменшення впливу і контролю підприємництва; 2) розвиток матеріальних і

процесуальних гарантій захисту; 3) впровадження міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України, перш за все, через адаптацію законодавства України до правової системи ЄС, імплементацію положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. За результатами дослідження отримано такі висновки.

1. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності являє собою реакцію на порушення, оспорення чи невизнання таких прав для забезпечення та гарантування їх реалізації уповноважених суб'єктів у визначених нормами адміністративного права формах і методами.

2. Специфіка прав суб'єктів підприємницької діяльності як елементу їх господарської правосуб'єктності, який стає об'єктом правового захисту в разі порушення, оспорення чи невизнання, полягає в тому, що: 1) реалізація таких прав відбувається в межах господарських відносин, які регулюються нормами господарського права, а захист може бути реалізований на основі норм не тільки господарського, а й адміністративного, кримінального та інших галузей права; 2) господарська правосуб'єктність є динамічною в аспекті кількості прав у структурі господарської компетенції окремого підприємця залежно від індивідуальних обставин здійснення ним підприємницької діяльності.

3. Державно-правовий механізм захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні у спрощеному вигляді являє собою єдність інструментального, інституційного та діяльнісного компонентів. До заходів, які сприятимуть досягненню значних перспектив у розвитку підприємництва в коротко- і довгостроковій перспективах, доцільно додати розвиток адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні в аспекті інституційної оптимізації (збільшення суб'єктів захисту при зменшенні контролюючих суб'єктів);

інструментальної (удосконалення адміністративно-правових форм та методів захисту; розвиток адміністративно-правових засобів захисту; вдосконалення нормативно-правових засад захисту); підвищення якості та ефективності правозахисної діяльності.

4. Правовою засадою адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності є наявність у структурі їх господарської правосуб'єктності права на захист, визначеного в Конституції України та конкретизованого в нормах інших нормативно-правових актів України, включаючи норми адміністративного права. Підставою реалізації права на захист суб'єктом підприємницької діяльності є порушення, невизнання або оскарження його прав, що охоплюють дві умови: 1) невиконання чи недотримання норм законодавства суб'єктом владних повноважень; 2) відповідні дії суб'єкта владних повноважень порушують, ними не визнається чи оскаржується право суб'єкта підприємницької діяльності.

5. Провідну роль у захисті прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні відіграє його адміністративно-правове забезпечення в питаннях: 1) регулювання форм діяльності, методів, які дозволено використовувати для здійснення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності з боку органів держави, 2) визначення меж повноважень суб'єктів владних повноважень у сфері господарювання, 3) встановлення складів адміністративних порушень у сфері підприємництва; 4) врегулювання порядку вирішення конфліктів підприємців та суб'єктів владних повноважень, 5) регламентації відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності.

6. Метою адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є розробка та впровадження ефективних щодо суб'єктів владних повноважень способів і засобів захисту, а також удосконалення вже закріплених, враховуючи багатоаспектність напрямів

управлінської державної та самоврядної діяльності у сфері підприємництва, складність завдань у відповідній сфері.

7. Принципами адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні визначено такі, як: 1) відповідальності суб'єктів владних повноважень; 2) різноманіття форм захисту; 3) свободи вибору способу захисту прав та законних інтересів суб'єктом господарювання; 4) розвитку засобів захисту; 5) неприпустимості негативного впливу нормативно-правового чи індивідуального акту на права суб'єктів підприємницької діяльності; 6) однакового розгляду аналогічних справ (недискримінації); 7) дії всіх суб'єктів захисту в межах та в спосіб, визначених законами України; 8) використання найкращого досвіду захисту й запровадження інституту омбудсмена та бізнес-омбудсмена для розгляду скарг підприємців; 9) прозорості захисту й відкритості доступу до результатів правозахисної діяльності; 10) гласності.

8. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні здійснюється на державному та наддержавному (наднаціональному, міжнародному) рівнях. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності охоплює функціонування всесвітніх (універсальних) і регіональних правозахисних суб'єктів, з яких для України провідне значення має ЄСПЛ.

9. Для вирішення проблем: 1) підвищення ефективності судового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на державному рівні; 2) збереження ресурсів ЄСПЛ на міжнародному рівні за рахунок усунення системних проблем судової влади в Україні – виділено та систематизовано напрями поліпшення правозахисної практики захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності на державному рівні у формі правосуддя завдяки використанню досвіду та особливостей вирішення справ ЄСПЛ із захисту прав на справедливий судовий розгляд, на ефективні засоби правового захисту, на

однакове поводження за порівняно аналогічної ситуації, на вільне володіння своїм майном: 1) враховувати в практиці національних судів України кількість та порядок досліджуваних ЄСПЛ питань для встановлення наявності/відсутності порушень прав суб'єктів підприємницької діяльності, 2) виходити при інтерпретації понять з їх тлумачення ЄСПЛ (майно, дискримінація, ефективність засобів правового засобу тощо); 3) застосовувати критерії оцінювання, виділені ЄСПЛ (наприклад, для визначення того, чи було позбавлення права власності пов'язане з інтересами суспільства).

10. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні включає державний і недержавний елементи, що відрізняються підставами, формами, методами та наслідками захисту. Держава як суб'єкт адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні діє через органи й державних службовців (у широкому розумінні категорії «державна служба» як служба в усіх органах держави). Недержавна складова системи включає діяльність органів і службовців місцевого самоврядування (муніципальних службовців), уповноважених на захист прав суб'єктів підприємницької діяльності.

11. Адміністративно-правові форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це юрисдикційні способи вирішення конфліктів між суб'єктами підприємницької діяльності та суб'єктами владних повноважень, які спрямовані на поновлення, встановлення й визнання прав підприємців, які в узагальненому вигляді охоплюють нормотворчість та правозастосування.

12. Методи адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні – це ті засоби, що застосовуються уповноваженими суб'єктами для поновлення, встановлення й визнання таких прав; забезпечення реалізації законних прав та застосування

санкцій до їх порушників. Методи захисту включають засоби поновлення, встановлення й визнання прав суб'єктів підприємницької діяльності та засоби відповідальності.

13. Напрямами вдосконалення механізму забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності на основі врахування досвіду адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької в рамках за кордоном є: 1) розширення учасників процесу вирішення спорів з приводу порушення, оспорення чи невизнання прав суб'єктів підприємницької діяльності – запрошення для участі фахівців з різних сфер господарювання, а не тільки юристів; 2) розвиток централізованого конституційного контролю у вигляді впровадження в Україні інституту повної конституційної скарги – звернення за захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності до Конституційного Суду, коли інші засоби захисту були вичерпані; 3) розширення позасудових способів урегулювання спорів (медіація); 4) взаємодія уряду України з Комітетом міністрів Ради Європи для вирішення системної проблеми невиконання або тривалого виконання Україною судових рішень; 5) подальше використання в Україні інструментів інституційної розбудови, таких як Twinning, TAIEX тощо.

14. Удосконалення адміністративного законодавства, що визначає кількість суб'єктів, уповноважених на контроль за суб'єктами підприємницької діяльності, їх компетенцію, форми та методи діяльності, має вирішувати завдання: 1) зменшення впливу й контролю за підприємництвом; 2) розвитку матеріальних і процесуальних гарантій захисту; 3) упровадження міжнародних і європейських стандартів з питань правового захисту прав в законодавство України, перш за все, через адаптацію законодавства України до правової системи ЄС, імплементацію положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучумова І.Ю. Позиціонування України у міжнародному рейтингу ведення бізнесу. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 23–24 трав. 2017 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 294 с. – Укр., рос. та англ. мовами. – С. 135-137.
2. Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 45-48.
3. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 4-9.
4. Зінченко С. В. До питання уніфікації спеціальної термінології для створення електронної пошукової бази суперекслібрисів. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2004. Вип. 9. С. 217-231.
5. Дроботов С.А. Забезпечення охоронної функції права: теоретико-методологічні аспекти дослідження. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 707-715. Бібліогр.: 19 назв. — укр.
6. Кашуба О. М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 103-106.
7. Гаврилюк Г. Є. Сучасний стан і проблеми розвитку малого підприємництва в Україні / Г. Є. Гаврилюк, Н. О. Одрибец. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія економічна. 2015. Вип. 48. С. 17-21.
8. Умеров Р. Е. Особливості розвитку малого підприємництва в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 10. С. 64-67.
9. Президент України; Указ «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015 р. № 4. Стор. 8. Стаття 67. Код акта 75358/2015

10. Сенюта С. Я. Поняття та підстави захисту прав суб'єктів господарювання. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 143-146.
11. Верховна Рада України; Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 р. № 18. Стаття 144.
12. Степанов С. В. Особливості господарювання суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Т. 1. Вип. 22. Ч. 1. С. 224-227.
13. Жаравович Д. Проблемні питання визначення підприємницької діяльності в контексті її здійснення фізичною особою. *Підприємництво, Господарство і Право : науково-практичний, господарсько-правовий журнал*. 2012р. № 11. С.72-76
14. Шевченко Е.О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). *Форум права*. 2011. № 1. С. 1116-1122.
15. Червякова О.В. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності як напрямок розвитку підприємництва в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том 3. С. 156-160.
16. Максимович Р.О. Співвідношення понять «охорона» та «захист» соціальних та економічних прав і свобод людини: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: Серія «Юридичні науки». 2015. № 5. Ч. 1. С. 101-106.
17. Червякова О.В. Понятие административно-правовой защиты прав субъектов предпринимательской деятельности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. №1. С. 103-108.

18. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Х., 1997. 63 с.
19. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 13 (2). С. 18–21.
20. Єщук О.М. Щодо адаптації вітчизняної термінології у сфері адміністративно-правової охорони до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки»: збірник наукових праць / Гол. Ред. В.М. Стратонов. Херсон: херсонський державний університет. Оформлення «видавничий дім «Гельветика». 2013. Вип. 2. С. 48-50.
21. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10vcjvhz.pdf> (дата звернення 12.06. 2018).
22. Легенченко М. О. Поняття охорони й захисту права та їх співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 59-65.
23. Виконавча влада і адміністративне право / [Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф., Голосніченко І.І. та ін.]; За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім "Ін-Юре", 2002. 668 с.
24. Ментух Н. Ф. Поняття господарської правосуб'єктності. *Адвокат*. 2011. № 2. С. 39-41.
25. Труш І.В. Господарська правосуб'єктність комунального підприємства. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 4, № 4(13). 2011. С. 1-6.
26. Гарагонич О.В. Поняття та ознаки господарської компетенції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 93-96.

27. Мацелик Т. О. Суб'єктивне публічне право як юридичний феномен. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 67-71.
28. Риженко І. М. Щодо визначення поняття «право власності суб'єкта господарювання» як об'єкта адміністративно-правового захисту. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 50-54.
29. Солод І.В. Застосування позасудового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання. *Наше право*. 2015. № 3. С. 170-175.
30. Леонтьєва Л.В. Правове забезпечення та проблеми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2013. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 230-233.
31. Омельченко А. В. Система та правовий статус суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Адвокат*. 2011. № 7. С. 26-30.
32. Мадзігон В. В. Мікроаспекти функціонування оптимізаційного розвитку підприємництва та шляхи ефективного розвитку. *Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]*. Сер. : Педагогічні та історичні науки. 2013. Вип. 115. С. 102-113.
33. Колесник Т. М. Історія розвитку підприємництва / Т. М. Колесник, О. С. Демидова, Д. А. Колесник. *Бізнес Інформ*. 2013. № 1. С. 332-334.
34. Небрат В. В. Історія, теорія та перспективи розвитку підприємництва в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 144-151.
35. Музиченко П.П. Історія держави та права України: Навч. посібн. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 472 с.
36. Волошина О. О., Бруєв Д. Д. Еволюція наукових поглядів на сутність та функції підприємництва. *Научний вестник ДГМА*. № 2 (23Е), 2017. С. 142-147.
37. Боднарчук Т. Л. Економічні результати взаємодії держави та підприємництва в Україні (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.). *Підприємництво як*

рушійна сила суспільного прогресу : матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України».К., 2016. 84 с. – С. 16-18.

38. Мельник Р. С. Німецький досвід та національні особливості становлення і розвитку адміністративно-господарського права / Р. С. Мельник, Є. В. Петров. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 103-107.

39. Стрельцов Є. Л. Відповідальність за спекуляцію при капіталізмі: міф або реальність? *Юридичний вісник України*. № 34 (1102). С. 12-13.

40. Мадзігон В. Історія розвитку підприємництва як соціально-економічного явища. *Молодь і ринок*. 2010. № 7-8. С. 33-37.

41. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 12.06. 2018).

42. ООН; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 12.06. 2018).

43. ООН; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення 12.06. 2018).

44. Європейський Союз; Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення 12.06. 2018).

45. Червякова О. В. Місце прав підприємців серед цінностей, які в Україні захищаються адміністративним правом в контексті сучасної концепції охорони прав людини. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 93–99.

46. Ляшенко А. Е. Хартия Европейского Союза об основных правах как фундаментальная основа концепции прав человека в ЕС. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського : матер. третьої міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 639-641.

47. Сагайдак Ю. В. Підприємницька діяльність як основна форма реалізації економічних прав людини. Теоретико-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 44-48.

48. Лемак В.В. Турияця В.В. Складові механізми захисту та гарантії прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 183-187.

49. Червякова О. В. Підстави адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 березня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 77–83.

50. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 С.

51. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва: автореф. дисертації... канд. юрид. наук: 12.00.04 / НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2003. 19 с.

52. Савенко М.Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.

53. Шило С. М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2013. Вип. 22. Ч. 1 Т. 2. С. 269-273.

54. Порошук С.Д. Загальні основи теорії соціально-правового захисту співробітників міліції : Монографія. Запоріжжя: Юр. і-т МВС України. 2001. 134 с.
55. Сімутін В. Перспективи організації та функціонування механізму сучасної держави. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 4 (8). С. 30-35.
56. Червякова О.В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 1. С. 189-193.
57. Дячук Н.Д. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав суб'єктів приватного підприємництва в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2016. Випуск 41. Том 1. С. 157-160.
58. Бондаренко В.А. Види адміністративно-правових норм. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 134-137.
59. Григорчук М.В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний та процесуальний аспекти. Теорія і практика правознавства. 2017. ВИП.. 1 (11). URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/95300/99327> (дата звернення 12.06. 2018).
60. Куценко С.І. Поняття процесуальних норм та їх місце в адміністративному праві. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 270-275.
61. Ніканорова О. В. Адміністративні правові відносини : ознаки та класифікація. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 206-210. (Серія : Юридичні науки ; вип. 6–1, т. 2).
62. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :

спец. 12.00.07 «Теорія упр.; адм. право і процес; фін. право; інформ. Право»; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2004. 36 с.

63. Бандурка А.М., Тищенко Н.М. Административный процесс: Учебник. Харьков: Изд-во НУВД, 2001. 353с.

64. Бунечко В. І. Виникнення і розвиток адміністративно-деліктних правовідносин. Форум права. 2015. № 3. С. 11–15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_3_4 (дата звернення 12.06. 2018).

65. Верховна Рада України; Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Спеціальний випуск. Стор. 15. Стаття 2598.

66. Верховна Рада України; Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 47. Стаття 256.

67. Григорчук М.В. Органи захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. *Економіка та право*. 2016. № 3. С. 90-97.

68. Болокан І.В. Захист права власності підприємців у випадках втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у здійснення власником його правомочностей. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2009. №1. С. 130-136.

69. Кантор Н.Ю. Адміністративно-господарські санкції як гарантії реалізації та захисту економічних інтересів держави. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 34, Т. 2. С. 87-90.

70. Трегуб О.А. Адміністративно-господарські санкції за правопорушення у сфері поведження з відходами: передумови і перспективи застосування. *Економіка та право*. № 1 (46), 2017. С. 61-68.

71. Апанасенко К.І. Про теорію «адміністративно-господарського права» та «адміністративно-господарських правовідносин». *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. №1 (2). С. 15-22.
72. Кравцова, Т. М. Адміністративно-правові засади здійснення державної політики у сфері господарювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2004. 36 с.
73. Мельник, Р. С. Система адміністративного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х. : Харк. нац. ун-т внутр. Справ, 2010. 32 с.
74. Петров, Є. В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 417 с.
75. Петров, Є. В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 37 с.
76. Петров Є. В. До питання про поняття та основні риси адміністративно-господарських відносин. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 4. С. 170-179.
77. Войнарівський М. М. Гарантії прав та законних інтересів суб'єктів господарювання при застосуванні адміністративно-господарських санкцій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 22 с.
78. Петров Є. В. До дискусії про правову природу господарського права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 187-193.
79. Поярков В. О. Адміністративно-правові методи діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 42. С. 136-140.

80. Нашинець-Наумова А. Ю. Методи адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 2. С. 56-59.

81. Шостенко О. І. Адміністративна юстиція: світовий і український досвід у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. Вип. 10(2). С. 92-118.

82. Решота В. В. Адміністративна юстиція як захист від свавілля органів державної та муніципальної служби (досвід США). *Державне будівництво*. 2007. - № 1(1). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__43 (дата звернення 12.06. 2018).

83. Річний звіт Ради бізнес-омбудсмена України за 2017 рік. 164 с. URL : https://boi.org.ua/media/uploads/annual2017/annual_report_2017_ua.pdf (дата звернення 12.06. 2018)

84. Червякова О.В. Права субъектов предпринимательской деятельности как объект административно-правовой защиты. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2018. № 1. С. 66-70.

85. Верховна Рада УРСР; Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-21) від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 12.06. 2018).

86. Верховна Рада УРСР; Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213 - 330). URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення 12.06. 2018).

87. Верховна Рада України; Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005 р. № 35, / 35-36, 37. Стор. 1358. Стаття 446.

88. Червякова О.В. Органи держави як суб'єкти адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 2. Т. 4. С. 145-150.

89. Уваров В. Г. Апроксимація принципів адміністративного права України до європейського адміністративного простору. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 207-213.

90. Максименцева Н.О. Співвідношення принципів адміністративного права та принципів державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 115-118.

91. The European Code of Good Administrative Behaviour. URL : <https://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/code.faces#/page/1> (дата звернення 12.06. 2018).

92. Стандарти європейського врядування : навч. посіб./ авт. кол. : І. А. Грицяк, О. Ю. Оржель, С. М. Гладкова та ін. ; за заг. ред. І. А. Грицяка. К. : НАДУ, 2011. 184 с.

93. Котковський В. Р. Європейський адміністративний простір: нові принципи публічного врядування. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 200-205.

94. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / [В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко та ін.]; Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К,: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

95. Административное право Украины. 2-е изд., перераб. и доп. [Учебник для студентов высш. учеб, заведений юрид. спец./ Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.Н. Гаращук и др.]; Под ред. проф. Ю.П. Битяка. Харьков: Право, 2003. 576 с.

96. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / В. Б. Авер'янов ; упорядники: Андрійко О.Ф. (керівник колективу), Нагребельний В.П., Кисіль

Л.Є., Педько Ю.С., Дерещ В.А., Пухтецька А.А., Кірмач А.В., Люлька Л.В. ; за заг. ред.: Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.

97. Боняк В. О. Реальність прав, свобод, обов'язків, людини і громадянина як принцип діяльності органів охорони правопорядку України. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с. С. 22-26.

98. Коломієць Ю. М. Права людини як основа громадянського суспільства *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с. С. 90-93.

99. Мандичев Д. В. Адміністративно-правові принципи діяльності господарських судів України у системі правозахисних гарантій. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с. С. 110-113

100. Principles of Administrative Law Concerning the Relations between Administrative Authorities and Private Persons: A Handbook (Council of Europe). Strasbourg: Directorate of Legal Affairs, 1996. 363 p.

101. Виноградова Н. Л. Сучасні підходи до систематизації принципів у теорії державного управління в контексті змістовного аналізу поняття «принцип». *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_21 (дата звернення 12.06. 2018).

102. Криворучко Л. С. Актуальні питання дотримання прав людини в Україні протягом 2015–2016 років. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016

р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 216 с. С.101-103

103. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33-35.

104. Криштоф Н. С. Економічна політика розвитку підприємництва в умовах геоекономічних перетворень. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_18 (дата звернення 12.06.2018).

105. Музичук О. М. Поняття та особливості міжнародного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Форум права*. 2011. № 2. - С. 635-642. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_103 (дата звернення 12.06.2018).

106. Boyle K. The European Experience: The European Convention on Human Rights. *Victoria University of Wellington Law Review* 10. 2009. № 40(1). P.167-175.

107. Рада Європи; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 13, / № 32 від 23.08.2006 /. С. 270.

108. Wildhaber L. The European Court of Human Rights: The Past, The Present, The Future. *American University International Law Review*. 2007. Vol. 22, no. 4, article 2. P. 521-538.

109. Ільченко І. Ю. Звернення до Європейського Суду з прав людини як спосіб захисту права власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 14-18.

110. Верховна Рада України; Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого

протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997 р. № 40.

111. Питання заборони та протидії дискримінації : методичні рекомендації для юристів / упорядник : Г. Христова. К., 2015. 112 с. URL <https://www.coe.int/en/web/help-country/-/pitanna-zaboroni-ta-protidii-diskriminacii-metodicni-rekomendacii-ta-prakticnij-posibnik-z-argumentacii-dla-uristiv> (дата звернення 12.06. 2018).

112. Розгон О. В. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 168-171.

113. Червякова О.В. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності України: діяльність європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т. 4. С. 127-130.

114. Рада Європи; Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 32. С. 453.

115. Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Міжнародні суди; Справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України (заява N 48553/99), Рішення від 25.07.2002. *Офіційний вісник України*. 2003 р. № 44. С. 321.

116. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132-137.

117. Матат Ю.Т. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 1. С. 31-36.

118. Nifosi-Sutton I. The Power of the European Court of Human Rights to Order Specific Non-Monetary Relief: a Critical Appraisal from a Right to Health

Perspective. Specific Non-Monetary Relief in the ECtHR. Harvard Human Rights Journal. Vol. 23., no. 1, 2010. P.51-73.

119. Новіков Д. В. Гарантії захисту права власності у практиці Європейського суду з прав людини. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 92-98.

120. Погребняк С. П. Втілення принципу рівності в юридичних актах. Вісник Академії правових наук України. 2006 р. №3(46). X. : Право, 2006. С. 8-20.

121. На допомогу українському адвокату – як захиститися від дискримінації правовими методами: Практичний посібник із аргументації у судових справах щодо дискримінації. URL : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/all-activity/> (дата звернення 12.06. 2018)

122. Рабінович С. П. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування / С. П. Рабінович, О. З. Панкевич. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.

123. Рабінович С.П., Панкевич О.З. Принцип рівності й недискримінації в конституційному правосудді України. *Право і громадянське суспільство*. 2014. №1. С. 147-170.

124. Pending applications allocated to a judicial formation. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2018_BIL.pdf (дата звернення 12.06. 2018)

125. Вавженчук С. Я. Державний захист та охорона конституційних трудових прав працівників державними органами в межах загальних повноважень. *Форум права*. 2010. № 2. С. 70–74. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10vcjmzp.pdf> (дата звернення 12.06. 2018)

126. Щербина В.С. Проблеми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання (матеріально-правовий та процесуальний аспекти). *Українське комерційне право*. 2007. №8. С. 12-20.

127. Верховний Суд України; Постанова від 14 червня 2016 року № 21-41a16. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6DCD3250E71A1296C2257FFD00352C12](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6DCD3250E71A1296C2257FFD00352C12) (дата звернення 12.06. 2018)

128. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні: Монографія / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова. К.: Атіка-Н, 2010. 108 с.

129. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / [Панченко О.Н.; Базов В.П., Вон'Девід М.; Кравченко О.О. та ін.]; За загальною редакцією О. М. Пасенюка. К. : Істина, 2007. 608 с.

130. Вдовиченко Л. О. Адміністративна юстиція у Франції: пропозиції для України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 340-343.

131. Верховна Рада України; Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. С. 6.

132. Лагутіна І. В. Захист уповноваженим Верховної Ради України з прав людини особистих немайнових трудових прав працівників. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-1(2). С. 10-13.

133. Memorandum of Understanding for the Ukrainian Anti-Corruption Initiative. URL : <http://www.ebrd.com/downloads/news/mou-ukraine-aci.pdf> (дата звернення 12.06. 2018)

134. Мельник В.В Зарубіжний досвід запровадження інституту омбудсмена з фінансів в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 23-

24 трав. 2017 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 294 с. Укр., рос. та англ. мовами. С. 173-177.

135. Кабінет Міністрів України; Постанова «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» від 26.11.2014 № 691. *Офіційний вісник України*. 2014. № 98. С. 28.

136. Регламент Ради бізнес-омбудсмена, прийнятий відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року No 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» та Меморандуму про взаєморозуміння для української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 року. URL : [https://boi.org.ua/media/uploads/rules_of_procedure_\(ua\).pdf](https://boi.org.ua/media/uploads/rules_of_procedure_(ua).pdf) (дата звернення 12.06.2018)

137. Верховна Рада України; Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. С. 828.

138. Кабінет Міністрів України; Положення про Міжвідомчу комісію з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2007 р. № 257; у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 р. № 502). *Офіційний вісник України*. 2013. № 60. С. 134.

139. Григорчук М.В. Органи захисту прав і охоронюваних законом інтересів господарювання. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сандомир, Польща, 27-28 січня 2017 р.). С. 114-117.

140. Сопілко І.М. Органи місцевого самоврядування в системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. 3 (16). С. 91-95.

141. Возна В.О. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері господарювання: удосконалення законодавчого забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 121-129.

142. Верховна Рада України; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997 р. № 24.

143. Верховна Рада України; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33.

144. Верховна Рада України; Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9.

145. Лебединська О. Система органів місцевого самоврядування регіону: динамічна модель структури / О.Лебединська, В. Вакуленко, В. Колтун. *Вестник Национальной академии государственного управления при Президенте Украины*. 2010. № 3. С. 143-151.

146. Авер'янов В. Б. Адміністративна реформа і правова наука. *Право України*. 2002. № 3. С. 20-27

147. Синявіна М.В. Публічне управління та публічна служба як результат демократизації державного управління. *Публічне управління: теорія і практика*. 2011. № 3 (7). С. 48-53.

148. Богів Я. С. Поняття та принципи місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 45-52.

149. Глущенко Ю.М. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми розвитку та фінансового забезпечення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 4. С. 244-255

150. Гройсман В. Б. Місцеве самоврядування: проблеми розвитку. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 3. С. 276-289.

151. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2009. № 3. С. 94–99. URL :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf> (дата звернення 12.06. 2018).

152. Гетьманцева Н. Д. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав / Н. Д. Гетьманцева, І. Г. Козуб. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37-42.

153. Беляневич О.А. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. №8. С. 62-69.

154. Махінчук В. М. Форми захисту прав суб'єктів підприємницьких відносин. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 73-78.

155. Верховна Рада України; Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 № 2246-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018 р. / 3-4 /. С. 5.

156. Верховна Рада України; Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011 р. № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /. С. 556.

157. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель № 4355 від 31.03.2016. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58610 (дата звернення 12.06. 2018).

158. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування податком на додану вартість операцій з вивезення за межі митної території України олійних культур №7403 від 14.12.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63154 (дата звернення 12.06. 2018).

159. Верховна Рада України; Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20.

160. Дашутін І.В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 20с.

161. Міхровська М. С. Адміністративний договір як важлива форма діяльності публічної адміністрації. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 2 (8). С. 102–108.

162. Бортник Н. П. Адміністративний договір як форма публічного управління в сфері організації послуг з перевезення пасажирів автомобільним транспортом загального користування / Н. П. Бортник, С. С. Єсімов. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 11-16.

163. Лошицький М. В. Адміністративне оскарження як спосіб захисту прав громадян у діяльності органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 31(2). С. 146-150.

164. Корчак Н. М. Реалізація окремих норм законодавства про захист економічної конкуренції в процесі захисту прав суб'єктів господарювання (підприємницької діяльності). *Українське комерційне право*. 2007. №8. С. 48-55.

165. Григорчук В.М. Засоби та форми захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 81-86.

166. Ковалів М. В. Переконавання та примус як загальні методи впливу в органах виконавчої влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 211-219.

167. Борисенко М. О. Ознаки та принципи правозастосовної діяльності: теоретичний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 3. С. 23-29.

168. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 22-29.

169. Бачило І. Л. Ответственность органов исполнительной власти в условиях информатизации. *Административная ответственность / Ин-т государства и права РАН. Акад. правовой ун-т; Отв. ред.: И.Л. Бачило, Н.Ю. Хаманева. М., 2001. 150 с. С. 7-14.*

170. Радомська О. В. Досвід адміністративно-правового регулювання захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання у країнах ЄС: адаптація законодавства України. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса : Фенікс, 2013. С. 494-497.

171. Зельдіна О. Р., Хрімлі О. Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти : монографія / О. Р. Зельдіна, О. Г. Хрімлі; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. К. : Юрінком Інтер, 2015. 176 с.

172. Farber H. S. Alternative and part-time employment arrangements as a response to job loss. *Journal of Labor Economics*. 1999. № 17(4), Part 2. P.142-169.

173. Козак Л. С. Інститут банкрутства як невід'ємний елемент ринкової економіки / Л. С. Козак, О. В. Федорук. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Технічна серія. 2010. Вип. 7. С. 290-294.

174. Червякова О.В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 3. С. 167-172.

175. Гультай М. М. Класичні моделі конституційної скарги на прикладі Австрії та Іспанії. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 62-74.

176. Лемак В. В. Конституційна скарга: досвід держав Центральної Європи і можливі уроки для України. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 49-56.

177. Айріян К. Б. Проблеми впровадження інституту конституційної скарги в Україні: підвідомчість судових справ адміністративної та конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 5. С. 61-71.

178. Кравчук С. М. Індивідуальна конституційна скарга в Україні (елементи праволюдності методології інституту). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 213-217

179. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия): исследование о прямом доступе к конституционному правосудию № 538/2009 (На основании комментариев Г-на Гагика Арутюняна (Член Комиссии, Армения) Г-жи Ангелики Нуссбергер (Заместитель Члена Комиссии, Германия) Г-на Петера Пацолая (Член Комиссии, Венгрия)). URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus) (дата звернення 12.06. 2018)

180. Шаповалова К. Г. Конституційна скарга у механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина: порівняльне дослідження та перспективи запровадження в Україні. *Наше право*. 2014. № 4. С. 32-38.

181. Боженко Н. В. Сутність та особливості досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. Ч. 2. 2017. С. 90-93.

182. Подковенко Т.О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 31-38.

183. Керівні принципи № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами-приватними особами: Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%E2%84%96%2015.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%E2%84%96%2015.pdf) (дата звернення 12.06. 2018)

184. Верховна Рада України; Постанова «Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію» від 03.11.2016 № 1725-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 48. С. 20.

185. Jans J.H., de Lange R., Prechal S., Widdershoven R.J.G.M. *Europeanisation of Public Law*. Groningen: Europa Law Publishing. 2007. 436 p.

186. Кабінет Міністрів України, Німеччина; Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про заснування Німецько-Української промислово-торговельної палати від 23.10.2015. *Офіційний вісник України*. 2016. № 28. С. 55.

187. United States Agency for International Development: where we work. URL : <https://www.usaid.gov/where-we-work/europe-and-eurasia> (дата звернення 12.06. 2018)

188. Пашков В. М. Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях як навчальна дисципліна та складова господарсько-правової освіти. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 186-194.

189. Hartley T. C. *The foundations of European Community law : an introduction to the constitutional and administrative law of the European Community* / by T.C. Hartley. Oxford university press. 2003. 493 p.

190. Верховна Рада України; Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004 р. № 29.

191. Прилипчук О. В. Реалізація адаптації законодавства України до законодавства ЄС: нормативно-правове та інституційне забезпечення. Теорія та практика державного управління. 2016. № 3 (54). URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2018-1/doc/4/02.pdf> (дата звернення 12.06.2018)

192. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 75. Том 1. Стор. 83.Стаття 2125.

193. Верховна Рада України; Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017 р. № 96. С. 11.

194. Клочкова Н. В. Окремі питання строків звернення до адміністративного суду та поважність причин їх пропуску. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2. С. 92-99.

195. Компанієць І. М. Деякі проблеми розвитку адміністративного судочинства в Україні / І. М. Компанієць, А. С. Чиркін. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 1–9.

196. П'яткіна Т. О. Особливості організації та здійснення внутрішньогосподарського контролю на торгівельному підприємстві. *Актуальні проблеми товарознавства, торговельного підприємництва та захисту прав споживачів: міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.* (Київ, 13

берез. 2014 р.) : тези доп. / відп. ред. В.А. Осика. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 197 с. С. 124-125.

197. Рекомендація Рес (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами — приватними особами, ухвалена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 року на 762-й нараді заступників міністрів. URL :

http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html (дата звернення 12.06. 2018)

198. Боженко Н.В. Впровадження медіації в адміністративних судах України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 45-48.

199. Юрійчук І.В. Конституційна скарга та особливості реалізації права на правову допомогу в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 156-160.

200. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия): индивидуальная конституционная жалоба (доклад Г-на Гагика Арутюняна (Член Комиссии, Армения). Конференция на тему: Защита прав человека органами конституционного правосудия).

URL : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/CDL_JU-2011-018.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/CDL_JU-2011-018.pdf) (дата звернення 12.06. 2018).

201. Проект Закону про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких інших законодавчих актів щодо протидії рейдерству : URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63623 (дата звернення 12.06. 2018)

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Червякова О.В. Міжнародний рівень захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності України: діяльність європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т. 4. С. 127-130.

2. Червякова О.В. Органи держави як суб'єкти адміністративно-правового захисту прав підприємців в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 2. Т. 4. С. 145-150.

3. Червякова О.В. Адміністративно-правовий захист прав суб'єктів підприємницької діяльності як напрямок розвитку підприємництва в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том 3. С. 156-160.

4. Червякова О.В. Роль адміністративно-правового забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 1. С. 189-193.

5. Червякова О.В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення захисту прав підприємців та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 3. С. 167-172.

Статті в іноземних наукових виданнях та виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

6. Червякова О.В. Понятие административно-правовой защиты прав субъектов предпринимательской деятельности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. №1. С. 103-108.

7. Червякова О.В. Права субъектов предпринимательской деятельности как объект административно-правовой защиты. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2018. № 1. С. 66-70.

Матеріали науково-практичних конференцій та круглих столів:

8. Червякова О. В. Підстави адміністративно-правового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 березня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 77–83.

9. Червякова О. В. Місце прав підприємців серед цінностей, які в Україні захищаються адміністративним правом в контексті сучасної концепції охорони прав людини. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2018 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2018. С. 93–99.